

Anton Kramberger

NEMIRNI EVROPSKI
TRGI DELA

Anton Kramberger

NEMIRNI EVROPSKI
TRGI DELA

Kontakt:

dr. Anton Kramberger, izredni profesor, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
email: anton.kramberger@fdv.uni-lj.si

To poročilo je del projekta "Perspektive evalvacije in razvoja sistema vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji" (2009), financiranega s strani MŠŠ in ESS; projekt koordinira dr. Janez Kolenc.

Znanstveno poročilo **25/09**

Avtor:

Anton Kramberger

Naslov:

Nemirni evropski trgi dela

Izdajatelj:

Pedagoški inštitut, Ljubljana (zanj Mojca Štraus)

Oblikovanje:

Emina Djukić in Jaka Kramberger

Za strokovno in jezikovno raven poročil odgovarjajo avtorji

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

331.5(4)

KRAMBERGER, Anton

Nemirni evropski trgi dela [Elektronski vir] / Anton Kramberger.
- El. knjiga. - Ljubljana : Pedagoški inštitut, 2009. - (Znanstveno
poročilo / Pedagoški inštitut ; 09, 25)

Način dostopa (URL): http://www.pei.si/UserFilesUpload/file/zalozba/ZnanstvenaPorocila/25_09_nemirni_evropski_trgi_dela.pdf

ISBN 978-961-6086-99-8

245771520

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons. Avtor/ji besedila dovoli/jo reproduciranje, distribuiranje, prikazovanje in izvajanje ter predelavo pod naslednjimi pogoji: priznanje avtorstva, nekomercialno ter deljenje predelanega dela pod enakimi pogoji.

Polno besedilo licence je na voljo na URL naslovu:

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/si/legalcode>

Dovoljenja za morebitno uporabljena avtorska slikovna gradiva so podana sproti v besedilu.

Kazalo

5	I. Uvod: ogrodje problema
15	II. Regulacijske sfere družbe
15	1. Štirje socialni mehanizmi koordinacije
19	2. Čuden svet organizacij (Mintzberg)
22	3. Regulacijski režimi v razvitih družbah
24	III. Dezintegracija regulacijskih sfer
24	4. O trgovcih in modrijanih (Erazem)
28	5. Pretirana graja in hvala denarja
35	6. Marx: ali trgovci sploh kaj delajo?
51	IV. Poklicna regulacijska sfera
51	7. Informacijska družba v mali renesansi
71	8. Družba kot stroj za prenos moči?
80	9. Slovenija: iz kmečke v informacijsko družbo
99	V. Vsiljena poroka dveh regulacijskih sfer
99	10. Plačna reforma javnega sektorja v Sloveniji

I. Uvod: ogrodje problema

Problem, ki ga v tem delu konceptualno zarisujemo in razrešujemo, je naslednji. Evropski trgi dela postajajo znova vse bolj nemirni in ne omogočajo več dostojnega¹ zaposlovanja, dela in zaslužka vse številnejšim segmentom družbe. Da bi se naraščajoči nemir lahko polegel, je potrebno, zatrjujejo politiki (in njihovi enostransko ali kratkoročno usmerjeni eksperti), okrog trgov dela in vanje same uvesti 'prave' mere, tj. razne spremembe, ki gasijo vsaj sproti nemir. Toda, s 'pravimi merami', ki jih uvajajo države, so znane težave: z njimi sicer sproti in za silo odpravljamo lokalno škodo, a globlji nemir se neusmiljeno poigra z našo naivnostjo glede tega, kaj so bolj pravi vzroki za nemir, tako, da enostavno preskoči na naslednje godno prizorišče. Dosti bolj brezbrizno se problema lotevajo tržno usmerjeni menedžerji: ko jim prično padati naročila, trgi in zaslužki, hitro ugotovijo, da ni druge možnosti kakor umik (prag njihove potrpežljivosti je nizek) in pač dajo firme v stečaj, poberejo kar se da in nekje na mirnem čakajo na boljše čase.

Bi bilo možno zajeziti širjenje problema trgov dela na učinkovitejši, dolgoročnejši način, če bi ga konceptualno zajeli globlje?

V poskusih razumevanja globljega nemira trgov dela smo v družboslovju zaenkrat dokaj šibki, skorajda nebojgljeni. Razpolagamo le z raznorodnimi slutnjami, ki veljajo bolj vsaka zase, skupaj pa ne stojijo prav čvrsto. Zato jih ni enostavno povezati v smiselno celoto, v teorijo razvoja oziroma transformiranja družb; slutnje so zaradi pomanjkanja sinteze dejansko še v pred-teoretski fazi. Navedimo jih nekaj. Če trge dela jemljemo dosledno, kot druge blagovne trge, zakaj so iz njih izvzeti vsi, ki kaj veljajo, tako včasih kakor tudi danes, in igrajo po povsem drugih pravilih igre za upravljanje družbene moči² (politične vede, politična ekonomija, politična sociologija). Če so se

1 (op. 22 v Van Ark et al 2004, str. 40) Although there is continued discussion about the precise definition of decent jobs, the following characteristics have been attributed to it: it provides productive and secure work; it ensures respect of labour rights; it provides an adequate income; it offers social protection; it includes social dialogue, union freedom, collective bargaining and participation (see http://www.ilo.org/public/english/region/ampro/cinterfor/publ/sala/dec_work/ii.htm)

2 Papež je Erazma Rotterdamskega v začetku 16. stoletja, ko je Erazem kritiziral prodajo odpustkov, verjel pa v papeža, zavrnil z besedami: "Pustite to, vi tega ne razumete...". V Hvalnica norosti, A.Sovre, Predgovor, str. 17.

prvi trgi dela v evropskem prostoru pojavili okrog rudnikov, zakaj ne bi tudi izginili v takem smislu kakor so nastali, ko delovno silo za težja dela, denimo rudarje, nadomesti tehnika (zgodovina, razvojne študije, gospodarska ekonomika). Če se močnejši nemir na trgih dela pojavlja periodično (iz manjših fluktuacij se občasno ojača v večje krize), to seveda pomeni, da so njegova ozadja strukturne, dolgoročneje narave (pojavi dolgega trajanja, s ciklično naravo). Če se nemir širi postopno, iz ožjih v širše segmente družbe, to kaže na postopen proces njegovega širjenja; vsak proces širjenja pa ima svoj vir in se nekje tudi zaustavi, tako kot se ustavi požar, ko zmanjka gorljive snovi (več tradicij za proučevanje širjenja tehnologij, od antropologije, ekonomike in kritične sociologije do organizacijskih študij, zlasti tim. nove ekonomika rasti, ki raziskuje vire vrednosti v družbi znanja). Če ugotavljamo, da se zaradi večje čezmejne povezanosti trgov nemir na trgih dela lažje širi preko meja držav, se odpria vprašanje, ali je v časih krize bolje zaščititi države ali pa trge (ali celo ljudi) in kakšne so pravzaprav posledice enih, drugih (ali tretjih) ukrepov. Končno, kakšne socialnopsihološke motivacije dejansko najbolj podžigajo ljudi, da nemir, ki se jih dotakne, predajajo dalje, od zasebnih in ožjih družinskih sfer preko prijateljskih in poklicnih mrež pa vse tja do organizacijskih, regionalnih, državnih in celo čezdržavnih ravni (vprašanje mobilizacijskih poti, študije razreševanja konfliktov).

Gornje teoretsko (meddisciplinarno) neurejene slutnje terjajo, da se z nemirnimi trgi dela, ki so po eni strani le vrh ledene gore historične konstitucije sodobnih družb, po drugi strani pa križišče za srečevanje (izzivanje in razbremenjevanje) silnic različnih sfer, ne ukvarjamo zgolj površinsko. Najmanj, kar terjajo od nas, je, da jih bolje raziščemo podolgem in počez ter v globino, pa da jih spoznamo tako v njihovi mirnejši kakor tudi nemirni legi.

V tej knjigi bomo zarisali zgolj nekaj opornih točk za širšo konceptualizacijo nemirnih trgov dela. Naj uvodoma nekaj besed namenimo bistvenemu: razliki med njihovimi mirnejšimi in nemirnimi legami. Nemirne lege trgov dela je enostavneje opaziti kakor mirne, lahko pa iz prvih sklepamo na druge. Ko torej rečemo, nemirna lega evropskih trgov dela, imamo v mislih naslednje naraščajoče težave: če brezposelnost narašča; če ustvarjanje novih delovnih mest ne zadošča za zaposlitev večine aktivnega dela delovno sposobnega prebivalstva; če se najosnovnejši proces medgeneracijskega obnavljanja družbe, tj. obnavljanje delovne sile (ko mladi nadomeščajo odhajajoče), zatika; če tudi osebe z zaključeno srednjo, višjo ali celo univerzitetno izobrazbo in šolsko pridobljenimi poklicnimi kvalifikacijami ne najdejo dobre poti do primernih služb; če imajo mladi težko dostopne prve in kontinuirane nadaljnje zaposlitve; če težko ustvarjajo prokreativne skupnosti, družine in lastne bivalne pogoje; če je trg dela tako segmentiran, da so periferni deli obsežni, centralni pa za pripadnike perifernejših segmentov težko dostopni, kljub primerni stopnji izobrazbe; če ... potem se lahko stvari s trgi dela zelo zapletejo, saj pride do sistematičnega izključevanja mnogih skupin ljudi iz sfere dostojnega dela (in življenja), ne glede na njihovo siceršnjo usposobljenost, in do zaprtih pasti revščine, kljub državnim pomočem najbolj ogroženim.

Za uvodni opis povečanih težav na evropskih trgih dela bi kazalo vsaj shematsko opisati nekaj tipičnih primerov novejšega rahljanja trgov dela v Evropi, na primer slovenskega, nemškega, nizozemskega, angleškega. Uporabiti kaže zgolj tiste prikaze, ki dokaj dobro določajo sestavljeno in institucionalno povezano, lahko bo rekli institucionalno prešito naravo trgov dela in problem zaposlenosti na njih: demografsko sliko (demografski zaton, posledice), institucionalni ustroj države (komplementarnost institucij v smislu VoC pristopa, ki loči bolj koordinirane in bolj liberalne države, gl. Iversen in Soskice 2001), ki bistveno določa vsebino pogajanj v politični areni in pogojuje tudi alternative političnega ustroja (za določen dvom v to povezavo gl. Emmenegger 2008), poklicne razsežnosti izobraževalnega sistema (pomembno za to, kako se najbolj množično prenaša znanje iz starejših na mlajše generacije), seveda pa tudi splošno ekonomsko dinamiko, s katero se ukvarja makroekonomika (gospodarsko rast, inflacijo, strukturo proizvodnje, zunanjetrgovinsko menjavo) in, kar je morda najbolj izmuzljivo, splošno mentalitetno podlago, ki daje temelj razumevanju pravičnosti in deviantnosti (selektivno zaupanje v razne institucije po državah). V tem oskubljenem poročilu bomo to podrobnejše primerjalno delo zaenkrat preskočili, nadoknadili pa ob prvi priliki.

Evropski trgi dela so že danes globoko razrahljani, saj na mnogih področjih delovanja tehnologija učinkovito nadomešča ljudi, delovnih mest primanjkuje, mlajši izobraženi pa nimajo dostopa do redkih boljših zaposlitev. Nni pa še dosežen njihov popolni razpad. Do njega lahko pride, čeprav je to manj verjetno. Ker se morajo mlajše generacije zaposlovati v (novih) storitvah, je manj možnosti, da to lahko delajo brez medosebne komunikacije, za slednjo pa je pogoj medkulturna tolerance (ki pa je ni prav veliko!). Na težave kažejo tudi napovedi. Projekcije odlivnih izobrazbenih tokov iz šol in poklicnega povpraševanja po določenih vrstah dela v Evropi (EU-25) ne kažejo dobro (SKILLSNET projections 2009): kažejo namreč, da bo že čez kakšnih deset let (tj. okrog 2020) - če se dosednji trendi naraščajoče ponudbe in padajočega povpraševanja po delu konsistentno nadaljujejo v smeri, kakor so se razvijali do danes - prišlo do ostrejšje družbene polarizacije³. Namreč, nacionalni trgi dela bodo postali zaradi naraščajoče neuskklajenosti ponudbe in povpraševanja, tako številčno kakor vsebinsko, pretesni za vse želje, motive in hrepenenja ljudi po vsaj znosnem, če že ne boljšem življenju, in zato torišče številnih družbenih konfliktov. Na eni strani se bo znatno dvignila splošna izobrazba prebivalcev (v tem oziru bodo ženske odločilno premagale moške, a kaj jim bo to pomagalo pri zaposlovanju!), na drugi strani pa bo količinsko na razpolago manj delovnih mest in to z izrazito neugodno strukturo: več bo zahtevnejših in hkrati enostavnih delovnih mest (za višje in visokoizobražene na eni strani, pa za industrijske in elementarne poklice na drugi strani), zmanjšalo pa se

³ Vir: *SKILLSNET projections (2009): Paneuropean medium-term educational and occupational forecasts. Triletna raziskava v okviru CEDEFOP (Solun), nosilci: Cambridge Econometrics (CE), Warwick Institute for Employment Research (IER), Research Center for Education and Labour Market iz Maastrichta (ROA).*

bo število delovnih mest za srednje izobražen kader (za kmete, obrtnike, prodajalce in uradnike). Četudi se napovedani trendi le redko uresničijo (Heijke 1993), ker jih mora življenje sproti korigirati, pa je prav opozoriti nanje dovolj zgodaj.

Konceptualizacija ortodoksne ekonomske teorije (tekmovalna teorija trga dela, teorija o človekovem kapitalu) ne daje dovolj čvrstih oprijemov, da bi se lahko tega problema lotili z dobrim razumevanjem, odkod pravzaprav težave. Ni nujno, trdi Simonazzijeva (Simonazzi 2002), da je potrebno v času širjenja izobrazbeno pristrane tehnološke spremembe (angl. skill-biased technological change) deregulirati in fleksibilizirati trge dela, pa bo zaposlenost večja. Lahko gre tudi drugače (brez deregulacije trgov dela).

Zajetje procesov in pojmov, ki opisujejo trg dela na konceptualni ravni, mora biti širše, globlje, kakor si ga privoščijo neoklasična ortodoksija, po materialu pa lahko gre nova konceptualizacija marsikam, denimo v sociološke študije, pa v zgodovinske in geografsko shranjene vednosti.

Institucionalna ekonomika kot tisti radovednejši del ekonomske vede, ki se vse bolj zaveda pomena institucij za »nemoteno delovanje trgov«, prodira proti problemu boljše konceptualizacije socioekonomskega dogajanja iz svojega vidika, na svoj način, tako da trge dela (seveda pa tudi navadne trge) vse bolj, od krize do krize, razume kot institucionalno regulirane (institucije razume kot formalna in neformalna 'pravila igre'). Mi bomo ubrali pretežno drugo pot.

Ugotavljali bomo, v katerih pogojih se lahko *institucije različnih področij družbenega delovanja* toliko spremenijo oziroma razmaknejo, da se pojavijo na prizorišču tudi trgi dela kot relativno nov pojav, med njimi pa še posebej novi (ali pa stari, a de-regulirani in re-regulirani) trgi dela. Na slednjih namreč individualizirano zaposlitveno in kzaslužku usmerjeno vedenje beži izpod okrilja tradicionalnih institucij in oblik zaposlovanja, na način, da ima značaj opaznega odmika od norme. Takšni odmiki so posebej zanimivi, ker jih spremljajo značilni komentarji, ki aktivnost in mobilnost ljudi povezujejo z normami kot uležanimi vrednostnimi presojami (del prevladujočih kolektivnih mentalitet). Zanimiv pa so tudi zato, ker izjave vsebujejo oziroma nakazujejo dvovrstne ali večvrstne relacije, ki vladajo v družbi kot (vertikalno razčlenjeni) struktur - na eni strani so preprostejšje relacije med osebami, na drugi strani pa zapletenejšje relacije med mnogimi osebami in redkimi institucijami (tudi vrednotami), kjer lahko prihaja do istovetenja ali pa zanikovanja slednjih.

Institucije torej razumemo v smislu njihovega vplivanja in počasnega spreminjanja, ne pa toliko zgolj po stanovitnosti oz. *stasis* (Streeck and Thelen 2005)⁴, drugače jih sploh opaziti ni mogoče. Abbott itak meni, da je v družbi skoraj čudež, da se sploh kaj nahaja v trajnem, stabilnem stanju; bliže mu je pogled na družbo kot približno celoto, v kateri pa se stalno nekaj spreminja. Pa vendar, institucije se spreminjajo najpočasneje in najmanj opazno. Po smislu lahko uporabimo zgodnjo Polanyijevo zamisel, čeprav je nekoliko avtor kar preveč podvržen fascinaciji na prosto delujočimi trgi, kako kaže opazovati družbeno spremembo - da vsaka deregulacija (sprememba norme) oziroma liberalizacija (življenje ljudi, skupin in organizacij) kot novost zdrami varuhe obstoječih institucij in sproži njihova protiukrepanja⁵, oprta na tradicionalnejše institucije in njihove *socialne regulacije*, ki pa se deloma tudi prilagajajo na nove razmere. Koliko? Kako?

Trg dela ni zgolj običajen trg enega od faktorjev proizvodnje, predvsem zato ne, ker je križišče vseh družbenih institucij oziroma, če uvedem pojem, ki poskuša vnesti nekaj več reda in abstrakcije v kompleksne družbene odnose, *regulacijskih sfer družbe*. Naša osnovna predpostavka je, da do občasno povečanega nemira na trgih dela prihaja vedno, kadar niso (več dovolj) usklajene *osnovne regulacijske sfere* sodobnih družb. Regulacijske sfere so temeljna sestavina sleherne družbe, težimo pa k temu, da bi jih na konceptualni ravni uporabljali le omejeno število; seveda niso vseprisotne in enako razvite.

Naj na tem mestu navedem temeljne regulacijske sfere družbe, ki jih kaže pri obravnavi nemirnih trgov dela pozorneje predihati:

- › družine in gospodinjstva (osnovni reprodukcijski enoti družbe),
- › lokalne skupnosti (mikro občestva družin in gospodinjstev),
- › poklicna, profesionalna in sorodna interesna združenja* (starodavne hierarhije),
- › tžne organizacije* (s proizvodnjo, distribucijo in menjavo povezuje ostale sfere),
- › država* (politika, začasno prevladujoč podsistem neprizivne prisile),
- › naddržavna združenja (regionalna, globalna združenja, koalicije, povezave).

⁴ Streeck, W. and Thelen, K. (2005) 'Introduction: Institutional Change in Advanced Political Economies'. In Streeck, W. and Thelen, K. (eds) *Beyond Continuity: Institutional Change in Advanced Political Economies*, Oxford, UK, Oxford University Press.

⁵ Zanimivost: geslo kmečkih uporov na Slovenskem v 16. stol., 'Boj za staro pravdo', pomeni 'Boj za stare davke'. Ker so bili novi davki previsoki, so povzročili vstajo. Seveda so bili zgolj neposredni povod nemirov.

Kot podlaga, ki je bila seveda prisotna že pred vsemi temi človeškimi sistemi (regulacijskimi sferami) in ki dokončno uokvirja ves človeški rod, pa je **narava** (Zemlja).

Za stanje (strukturo in dinamiko) trgov dela so regulacijske sfere nadvse pomembne zato, ker vsaka od njih na svoj lastni institucionalni način, implicitno ali eksplicitno, dopolnjuje edino uradno regulacijo delovnega procesa in zaposlitvenih tokov, državno delovnopravno regulacijo. Slednja se ne nanaša le na trg dela (zaposlovanje), ampak tudi na širše okolje, potrebno za nemoteno pridobivanje in opravljanje dela: izobraževanje, zaposlovanje, delo in pa razne pravice, ki izhajajo iz dela ali zaščite dela. Spregovoriti želimo torej najprej o različnih družbenih regulacijskih sferah, njihovi pojavnosti, sestavi, logiki delovanja in dinamiki njihovega transformiranja skozi čas in prostor.

Naša prva domneva, oprta na izhodiščno predpostavko, tj. da imamo opravka multiplostjo regulacijskih sfer družbe, se podrobneje ukvarja s *fenomenologijo posameznih regulacijskih sfer*, tj. z institucionalnimi posebnostmi vsake od teh sfer in z razmerji med njimi. Način, kako regulacijske sfere različno zavarujejo svoje trajnejše delovanje, je v vzpostavljanju, reprodukciji, delovanju in nadzoru njihovih posebnih institucij.

Naša druga domneva se dotika prekrivanja regulacijskih sfer. Različne regulacijske sfere so seveda tudi v medsebojnem stiku, lahko bi ta razmerja poimenovali *konfiguracija regulacijskih sfer*, ki pa je lahko različne narave: sobivanje, kooperacija, tekmovanje, konflikt, eliminacija drugih sfer. Običajno je v vsaki etapi družbene dinamike le eni od regulacijskih sfer podeljena tudi osrednja legalnost, s čimer skuša ta osrednja sfera družbe podrediti ali integrirati ostale sfere - kot sicer legitimne, a z manjšimi uradnimi pooblastili. Uspeh je spremenljiv. Na primer, šele v po-renesančnem času (z vidika Evrope) je osrednja regulacijska sfera (industrijske) družbe, z integrativno legalizacijsko vlogo, postala *razsvetljenska država*. Prej so bile v tej vlogi osrednjega koordinacijskega in regulacijskega ustroja druge sfere (marsikje so še dandanes).

Naša tretja domneva se ukvarja s *proces*i, ki v okoliščinah posebno neugodne konfiguracije regulacijskih sfer lahko privedejo do večjega nemira družb in tudi do večje krize na trgih dela. Namreč, kadar v medsebojnem delovanju (interakciji) regulacijskih sfer prihaja do motenj (k temu pa največ prispevajo tisti procesi vsakodnevnih razmerij med njimi, ki so že onkraj tekmovanja, tj. konflikti in poskusi eliminacije drugih sfer), pride do vidnejše *dezintegracije regulacijskih sfer* in njihovih institucionalnih delov ter ustrojev. Rečeno še drugače, pride do nezmožnosti osrednje regulacijske sfere, da s svojimi kriznimi intervencijami učinkovito zapolni izpraznjena institucionalna mesta ostalih regulacijskih sfer. Na ta način se povečuje institucionalni vakuum v družbi, zmanjšuje se legitimizacijska moč regulacijskih sfer, pada zaupanje ljudi v institucije. V Sloveniji je tipični primer poklicno šolstvo, kot najvidnejši del *poklicne regulacijske sfere*, izvirajoče iz tradicionalnega cehovskega korporativizma Srednje Evrope: precej deregulirani trgi dela ne gredo dobro vstric s poklicnim šolstvom. V

Avstriji kljub vdoru tržnih logik ohranjajo poklicne institucije v (deloma modificirani) funkciji, zbornični mikro nadzor na vsebinami in zaposlitvami ni izginil, medtem ko se je v Sloveniji pod pritiski splošne deregulacije zaposlovanja in dela skoraj razblinil.

V nemirnih okoliščinah se *varuhi posameznih regulacijskih sfer* (to je osrednja institucija oblasti v vsaki od regulacijskih sfer) obrambno zaprejo vase. Na svojih teritorijih prično izraziteje delovati po svojih lastnih pravilih, uvajajo lastne mobilizacije, ne upoštevajo povsem načel osrednje regulacijske sfere. S tem pa ogrožajo obstojnost in legitimnost formalno določenih integracijskih načel in dogovorov družbe. Nemir na sodobnih trgih dela je v tem smislu (so pa še drugi faktorji) najverjetneje zrcalna slika upada integrativnega vpliva državnopravne regulacijske sfere dela in zaposlovanja, hkrati pa tudi znamenje vzpona dezintegrativnih silnic, ki so posledica ogroženosti in močnejšega delovanja posebnih regulacijskih sfer, zlasti trga. Kriza, vključno s krizo na trgih dela, se lahko zmanjša le, če med regulacijskimi sferami (med varuhi regulacijskih sfer) pride do ponovnega zblizanja, pomiritve in dogovora, kako dalje. Streeck in Thelen zato raziskujeta tipe institucionalnih sprememb (količina inovacij v njih), saj bi drugače lahko mislili, da se s kontinuiteto institucionalnih razmerij družbe v bistvu nespremenjene institucije vedno znova vračajo v enake tradicionalne lege (npr. Streeck & Thelen 2005; kritika oz. dopolnitev v Amable & Palombrini 2008)⁶.

Vsaka od teh sfer ima svoja lastna načela regulacije, vključno s svojo hierarhijo, in zmožnost, da v primeru razkroja ali propada katere od drugih sfer, ali celo vseh ostalih (razen narave), prevzame *totalno družbeno koordinacijo*. Vse od njih lahko zaposlujejo ljudi in jih plačujejo, seveda pod različnimi, sebi lastnimi merili in pogoji. Vsaka od njih lahko tudi pobira obvezne dajatve od svojih pripadnikov, članov. Vsaka se lahko mobilizira in oborožuje. Končno, različni avtorji opredeljujejo in navajajo različno število temeljnih regulacijskih sfer (Durkheim, Weber, Polanyi, Friedson, Williamson, ...). Samo ekonomska veda se, največkrat izgleda tako, zadovoljuje z vrtičkarjenjem po eni sami sferi – trgu, kar pa ne preseneča. Za prvenstvo nad osrednjo koordinacijo družbe se že dobro stoletje dobrika državi (makroekonomika) ali pa se bori z njo (neoklasika), v čemer ni bistvene razlike. Z antropološkega zornega kota gledano.

Odtod naša zadnja, četrta domneva, ki je hkrati še precej spekulativna. Sodi- mo, da je za ohranjanje družbene kohezije najpomembnejša poklicna regulacijska sfera, ker na naraven način skupnega dela, komuniciranja in socializacije mlajših rodovov prenaša potrebno znanje iz roda v rod, hkrati pa edino njen ustroj jamči tudi za ohranjanje pojmov pravičnosti. Ko je Durkheim pisal o sodobnih družbah, je pre- videval, da bo družba prihodnosti lahko preživela le, če bo prihajajoča profesionalnost (višje tehnološko znanje) v rokah etično odgovornih vodij organske solidarnosti, kar je možno le v organizacijskih oblikah s poklicno usmerjenostjo, sicer bo nastopilo družbeno stanje anomalije. Ko je Weber zoper stare družbe uvedel pojem birokratske

⁶ Amable, B. in S. Palombrini (2008): A neorealist approach to institutional change and the diversity of capitalism. *Socio-Economic Review* (2009) 7, 123–143

racionalnosti, je nastopilo razumevanje, ki morda ni dovolj premišljeno: namreč, da se s temi novimi organizacijskimi oblikami da doseči ne le večji napredek in modernizacija, ampak tudi novi družbeni red. Ni pa rešeno vprašanje, kaj je cena za organizacijsko racionalnost, za napredek, za rast. Skušali bomo pokazati, da samo v poklicnih regulacijskih sferah, danes v skupnostih poklicnih praks, pojem pravičnosti lahko deluje dovolj prizemljeno, da ga tudi ljudje lahko občutijo kot pomembno načelo lastnega življenja in, v kolikor je to načelo kršeno, lahko pride do angažiranega nemira ravno v teh sferah, z uporabo poklicnih skupin. Sindikati, kot od življenja mnogih segmentov družbe že precej odmaknjena skupina pritiska mezdnih delavcev iz zgodnejših obdobjev razvoja kapitalizma, te moči reprezentativnosti za aktualne probleme nimajo več. Rečeno še nekoliko drugače, do večjega nemira na trgih dela prihaja tudi zato, ker si tržna in državna regulacijska sfera skušata podrediti poklicno regulacijsko sfero, ne da bi ob tem bili sposobni zagotoviti tudi legitimnost svojih načel, ki ne vsebujejo prenašanje družbenega smisla.

Taki zastavitvi ekonomika ni kos. Seveda zaradi posebne vloge in pridvorne pozicije makro-ekonomske vede, kar je nobelovec Hendry kritično pokomentiral približno takole: »...kup knjigovodskih pravil in podatkov za vodenje države; če padejo podatki, tudi od vede ne ostane kaj dosti«, v delu ne bomo zaobšli večjih ponestavitev in zmot ekonomске vede. Ta veda se danes v imenu ljudi, bolje rečeno, v imenu (demokratske?) države, postavlja za varuha posebne sfere, to je trgov. Sodobna ekonomska analiza vse druge regulacijske sfere, razen trgov, vsaj v svoji ortodoksni zastavitvi, enostavno prezre. Rekoč, da so to tradicionalne, preživete oblike družbenega življenja. V to namerno prezrtje drugih sfer jo še vedno najbolj žene težnja po nekakšnem 'racionalnem' abstrahiranju, češ da le »trgi skrivnostno nadzirajo in usklajujejo oportunistično vedenje ljudi«, da pride na koncu koncev do splošnega dobrega (gospodarska rast, inovativna alokacija proizvodnih tvorcev ...). Takšna racionalnost tu, v objemu tržne logike, seveda niti približno ni obča, saj pripada le eni regulacijski sferi, trgu, natančneje, varuhom trgov in njihovemu zoženemu interesu – organizacijski in lastniški težnji po dobičkih. V kolikor je treba pri regulaciji res kaj nadzorovati, pa so to le ljudje, ki nadzirajo druge ljudi, vse ostalo je preveč tvegano.

V ozadju vrednot ekonomike kot vede pa je nemo prisotna tudi pionirska želja predstavnikov profesionalnih hierarhij te vede, najbolj razvidna na primer pri konsultantskih akademskih korporacijah, da bi se v znanstvenem kodificiranju svojih spoznanj čimprej približale naravoslovni vedi, fiziki, ki je s teorijo ravnotežja tudi najbolj navdihovala začetnike ekonomske ortodoksije⁷.

⁷ Začetki klasične marginalistične ekonomike so deduktivno posnemali fizikalne zakone ravnotežja, danes pa se uvajajo induktivni modeli socialnega in ekonomskega dogajanja s pomočjo interdisciplinarne vede statistične ekonofizike (ali sociofizike), ki uporablja koncepte in tehnike (tako analitske kot računalniške), večinoma sposojene v statistični fiziki (ravnotežni in neravnotežni); z njimi simulirajo nekatere izbrane tekmovalne evoliucijske igre, na primer termodinamsko simuliranje ekonomije itd. Glej več o tem: Gupta, A. K. (2002): *Econophysics: the physics of money and markets*. Glej tudi: www.unifr.ch/econophysics

Posledica tega hotenega prezrtja drugih regulacijskih sfer je delna zaslepitev ekonomskega pogleda. Večina ekonomistov zre na družbo (in na čas!) zoženo, kajti v tej fazi in ob ugodni oblastni poziciji vedi sploh ne gre več za radovednost, kognicijo, empatijo ipd., ampak pretežno le še za prestiž, trmarjenje in oblast. Večina ne razume dobro niti vzgibov nestabilnosti niti narave kriz, do katerih prihaja. Z zamahom roke, rekoč »pač fluktuacija, bomo že kako«, se ne da pojasniti procesov v zvezi z regulacijskimi sferami, ki so dolgoročne narave. Pa vendar veda *verjame*, da razume vse (!). Z zoženim obzorjem in žargonom se da pojasniti marsikaj, razen tistega, kar obzorje in žargon ne zajemata. Ker je večina napora vložena v gospodarsko rast in povprečne vrednosti ključnih količin, okrog sistema države, so žrtve tega pristopa podrobnosti življenja, od daleč vidne le še kot neenake distribucije virov za razvoj in rezultatov razvoja.

Izgovor, do katerega nujno prihaja ob številnih trkih vede z drugačnimi resničnostmi (življenjskimi svetovi, kakor jih po svoje razumejo in živijo pripadniki drugih regulacijskih sfer), je značilno izključevalen, hkrati pa oblastno surov: ko bo, če bo, družba delovala tako, kakor predpostavlja naša teorija, potem boste (seveda na dolgi rok) vsi uspešni, mi pa smo 'razsvetljeni' že danes. Konceptualizacija družbe je v ekonomski ortodoksiji že nekaj časa postavljena skrajno kratkoročno, politično in imperialno, tj. oddaljeno od ljudi. S tem se veda odmika od razumevanja tudi regulacijskih sfer družbe, ki delujejo dolgoročno, skozi etape večje in manjše opaznosti, posegajo pa v življenja ljudi.

Acemoglu (2009), eden uglednejših ekonomistov današnje dobe, je po izbruhu finančne globalne krize v letu 2008 pošteno zapisal⁸, da so pripadniki te vede vse do pričetka krize povsem nenačelno gojili vrsto profesionalnih zmot in intelektualnih napak (angl. intellectual errors), kar da je žalostno stanje te vede:

»It is an opportunity for us - and here I mean the majority of the economics profession, unfortunately myself included - to be disabused of certain notions that we should not have so accepted in the first place.«

In dodaja kljub vsemu, po stari navade in s pogledi k politikom:

»I would like to argue that several economic principles related to the most important aspect of economic performance, the long-run growth potential of nations, are still valid and hold important lessons in our intellectual and practical deliberations on policy. But, curiously, these principles have played little role in recent academic debates and have been entirely absent in policy debates. As academic economists, it is these principles and the implications of current policies for the growth potential of the global economy that we should be reminding policymakers of.«

8 »The Crisis of 2008: Structural Lessons for and from Economics« - Daron Acemoglu, MIT (January 11, 2009). Vir: <http://econ-www.mit.edu/files/3722> (dostop: 20.1.2009)

Delo v pričujoči obliki še zdaleč ni končano⁹. V nekem smislu je tudi preširoko zastavljeno, da bi lahko sploh kdaj bilo povsem končano. Nič hudega. V zameno ponuja zanimive fragmente, kot žanr, ki lahko prebija pretirano skladnost trenutno vladajočih (ekonomskih in političnih) ortodoksij (Štrajn 2006)¹⁰ o rasti, razvoju in napredku družb, še zlasti pa držav. Fragmenti so nasukani okoli glavne ideje, ki dvomi, ali se novejša regulacijske sfere (sodobnega) trga in (razsvetljenske) države sploh lahko povsem odtrgajo od počasi se spreminjajočih vrednostnih korpusov (mentalitet), ki jih dnevno restavrira mogočno, čeprav institucionalno manj artikulirano in zato tudi manj vidno mravljišče neštevilnih poklicnih praks, skupnosti in profesij.

V tej verziji so pozornejši študijski zastavki namenjeni trem regulacijskim sferam, s katerimi sem se doslej raziskovalno največ ukvarjal: interesnim združenjem (zlasti poklicem in profesijam), državi in trgu, zlasti trgom dela (te tri sfere smo tudi označili z *). Ker je potrebno, da se aktualna nemirna razmerja teh sfer, kar se pozna zlasti v povečanem nemiru na trgih dela, bolje razumejo tudi v smislu njihovih zgodovinskih premen, v delu - precej asociativno, z analogijami – potujemo še skozi (starejši in novejši) čas in prostor. Žeja po razumevanju in učenju za silo še premaguje željo, skušnjava po modrosti. Enoznačnega nauka bralec, vsaj scela podanega, tu ne bo našel.

9 Manjkajo pomembni elementi dokončnosti: lektura, enotna ureditev opomb, referenc, indeksov.

10 Teoretsko-literarni hibridi: o dialogu literature in teorije / uredila/edited by Marko Juvan, Jelka Kernev Štrajn. Ljubljana : Slovensko društvo za primerjalno književnost, avg. 2006. - (Primerjalna književnost ; letn. 29, posebna št./special issue)

II. Regulacijske sfere družbe

1. Štirje socialni mehanizmi koordinacije

Socialni mehanizmi za koordinacijo delovanja družb, ki posedujejo in uporabljajo tudi tipično različne načine prenosa znanja, sicer nastajajo spontano, kot posledica razpršenega delovanja (inovativnih) posameznikov in skupin posameznikov v človeških skupnosti. Toda bistveni del tega širokega, spontanega dogajanja se sčasoma vedno preseli v *družbeno tradicijo*. Ta del znanja namreč daje (nekomu - večini?) koristne rezultate, vsaj na dolgi rok.

Ravno zato, da bi se zmanjšala glavna razvojna tveganja v družbi, postaja en del znanja običajno *inštitucionaliziran*. Na ta način pa se različni tokovi znanja o primernem reševanju (koordiniranju) družbenih problemov razidejo: zajezeni tok dobi z regulacijo svojo vidno vnanjo obliko in cilje, nezajezeni tok pa dokaj nerazpoznavno hrumi dalje. Od zajezenega korpusa znanja, razvidnega v pravilih delovanja inštitucij, se torej loči tisti večji del vsega razpoložljivega korpusa znanja, ki se na bolj individualni ravni, a vedno dokaj spontano, razpršeno, še vedno zelo gibljivo obnavlja in prilagaja novim okoliščinam. Je v bistvu spontan, nereguliran, vitalen.

V razumevanju družbe smo vendarle prišli nekako tako daleč, da že lahko *različno organizirane (inštitucionalizirane)* družbene napore razvrstimo v štiri načelne, v bistvu dokaj različne abstraktne socialne mehanizme, ki se pnejo nad elementarno celico družbene reprodukcije, družino (in njenimi številnimi sorodstvenimi inačicami), in jo dopolnjujejo. Ti štirje socialni mehanizmi so:

- › država (birokratska načela o vladanju z uporabo racionalnega znanja, moči in prisile),
- › poklicna združenja (težnja k enovrstnemu, kompleksnemu znanju),
- › trg, tržna podjetja (težnja k mnogovrstnemu, bolj členjenemu znanju) in
- › prostovoljni sektor (težnja k obnavljanju in izgrajevanju skupnih vrednot, ki se krhajo zaradi številnih pomanjkljivosti, tudi zaradi razkosanega, razvrednotenega znanja, kakršnega dobavljajo drugi, zgoraj navedeni mehanizmi).

Navedeni štirje socialni mehanizmi so v svojih tipičnih principih delovanja dokaj različni, a se v stvarnosti medsebojno ne izključujejo. Zgodovinski razvoj jih tudi ni naplavljal enega za drugim, ampak so stalno živeli v koeksistenci. Je pa res, da so imeli vsak svoja dominantna zgodovinska obdobja.

Na primer, *država kot osrednji socialni mehanizem koordinacije*, ki najraje prenaša znanje o oblastnem upravljanju svojih zamejenih ozemelj (in virov na teh ozemljih), je skozi čas doživljala številne transformacije. Njeni koordinacijski aparati vladanja so se spreminjali. Pravkar živimo v obdobju, ko se krhajo včerajšnje nacionalne države - iz časov narodnoprebudniške romantične dobe - in se namesto njih kot glavni akterji mednarodnih odnosov skušajo instalirati globalne imperialne koalicije držav, kakršne že poznamo iz zgodovine. Na ta način se tudi *racionalna plast* analitskega upravljanja socioekoenomike dosedanjih (relativno) suverenih držav, ki se je s pomočjo posebnih vednosti dvornih ved precej razbohotila v zlastih časih države blaginje (od poznih tridesetih let pa do devetdesetih let 20. stoletja), umika strateško primernejšim, vsebinsko pa starejšim, geopolitičnim načinom vladnega odločanja.

Tudi *poklicna združenja*, ki so vedno nastajala zlasti v okolici urbanih središč, so starodavna oblika ožjega stanovskega organiziranja enovrstne rokodelske ali storitvene ponudbe opredmetenega znanja. Že v starih časih so se marsikateri spretnosti in umetnosti prebile do položaja uglednih stanov, z znatnimi pristojnostmi v (so) upravljanju lokalnih skupnosti. Toda njihov lokalni *cehovski* vzpon, najmočnejši v rosnih časih novega veka, tik pred narodnjaškim romantizicizmom (od zgodnje do pozne renesanse v Evropi), je v časih povečevanja pomena industrijskega trga doživel zaton. Zamenjala ga je drugačna, ustrežnejša strategija kolektivnega preživetja cehov – državna profesionalizacija izbranih strateških poklicev, ki so dobavljali (splošne) storitve za skupno dobro. Z njo so se najmočnejše poklicne skupine prilepile na novo, večjo urbano celoto, na razsvetljeno državo z obsežnejšimi davčnimi viri, ki je prevzela nase financiranje zapletenih dobaviteljskih verig za profesije. S tem so se izbrane cehovske poklicne skupine spremenile v *državne profesije* (prim. vojaštvo - umetnost vojevanja, zdravstvo - umetnost zdravljenja telesa, religija – umetnost tolaženja nemirne duše, sodstvo in odvetništvo - umetnost razsojanja v sporih ipd).

Vse poklicne skupine, zlasti tiste, ki so dobavljale proizvode, ne pa storitev, seveda niso mogle preživeti vzpona trga in tržnih organizacij: njihov nadzor celovitih delokrogov in stroškov ni prenesel premočnega tržnega nadzora stroškov, ki jih omogoča intenzifikacija linijske proizvodnje, distribucije (skladiščenja, prometa) in prodaje. Je pa zanimivo, da se delčki proizvodnega znanja še danes prenašajo skozi javne šole na tradicionalni cehovski način, v obliki poklicno zasnovanih kurikularnih predmetov, tudi programov (danese seveda z vrhom v znanstvenih disciplinah). To je možno zato, kjer je (državna) univerza klasičnega humboldtovskega tipa še vedno lahko organizirana kot združenje cehovsko zamejenih disciplin, ki jih financira država

- v zameno za njihovo kakovostno, celovito znanje. Se pa tudi cehovska izročila univerze pod pritiskom sodobnega trga in tržnega kroženja znanja polagoma krhajo (npr. bolonjska reforma, ki pomika težišča in načine prenosa znanja od načel klasičnega akademskega prostora proti načelom akademskega trga).

Kot že omenjeno, je zlasti tehnološki vzpon industrijske dobe navrgel novo obliko ponudbe dobrin in storitev, *tržne organizacije, podjetja, korporacije*. Te so v sebi, zaradi učinkovitejše delitve in organiziranja različnega dela okrog novih tehnologij (okrog novih zajezjenih virov energije), našle v sebi ogromno novih razvojnih potencialov - za manj razsipno, bolj privatno urejanje in upravljanje neposredno koristnega znanja. Z novimi organizacijskimi pravili nadzora delokrogov, s kreativnim podjetništvom, zlasti pa s hitrejšim kroženjem kapitala, česar niti cehovska niti profesionalna poklicna združenja, preveč osredotočena na izročilo o gojenju enovrstnega znanja (na doktrino), niso mogla razviti, so se tržne organizacije najbolj prebile v ospredje. Njihova fluidna globalna finančna aglomeracija, ki spremlja družino cvetočih mednarodnih korporacij - multinacionalk, zbuja v današnji dobi globalizacije trgovinskih tokov močno nelagodje, ker beži izpod nadzora drugih mehanizmov družbene koordinacije.

Zlasti je problematičen obrnjen selitveni tok glavnih proizvodnih faktorjev: če se je na prelomu iz 19. v 20. stoletje prosta delovna sila selila k teritorialno vezanemu kapitalu razvitejših sredin sveta (čezcelinski migracijski tokovi), se na prelomu iz 20. v 21. stoletje predvsem prosti kapital 'zlahka' seli k teritorialno vezani, a cenejši delovni sili. Tehnološka komponenta znanja, ki sloni na splošnem sistemskem pristopu učinkovitega upravljanja z viri, postaja pomembnejša od kulturnih primesi, s katerimi se osmišlja človeško delo, kar povzroča izredne težave: v težnji po celovitem prenosu znanja sicer skuša korporacijska klima in kultura nadomeščati državno kulturo, a to ne gre zlahka.

Končno, na robu teh raznorodnih organizacijskih pravil je vedno delovala še preprosta *ljudska solidarnost*. Ta starodavni socialni mehanizem, z različnimi, osebno naravnanimi organizacijskimi prijemi, predvsem periodično nadomešča pomanjkljivosti prej omenjenih socialnih mehanizmov, zlasti njihove enostranske cilje, delne načine koordinacije družbenih potencialov in okrnjene rezultate. Vedno se je napajal iz usmiljenja in potrebe po druženju. V dobi razcveta socialnih držav, sredi 20. stoletja, se je zaradi neposobnosti države in trga za upravljanje socialnih posledic cikličnih ekonomskih kriz večji del tega mehanizma sicer preselil v moderno državno okrilje, kjer je razvil tudi močno birokratsko strukturo, po vzoru klasičnih državnih profesij. Izgleda pa, da to okolje ni njegova naravna lega, zato se danes prostovoljni sektor, z deregulacijo in s krčenjem države blaginje, pa s privatizacijami novodobnih družbenih dejavnosti, znova pomika v sfero prostovoljstva, bliže družinam, marginalnim skupinam in lokalnim skupnostim.

Ti štirje mehanizmi so lahko v različnem medsebojnem odnosu: lahko se ignorirajo, lahko sodelujejo, lahko pa tekmujejo med seboj. Vse je odvisno od tega, ali so viri za ohranjanje in razvijanje znanja obilni ali redki. Njihovo znanje se tako lahko srečuje, tekmuje ali pa medsebojno ignorira. Na primer, doktrinarno poklicno znanje ene stroke običajno naseljuje več tržnih organizacij in se v vsakem organizacijskem okolju modificira na svoj način. V kolikor med univerzami, poklicnimi združenji (zbornicami) in tržnimi korporacijami ni pravega stika, prihaja do različnih pravnih oblik zajezitve novega znanja, kar onemogoča kroženje znanja: univerza lahko istorodno znanje (na primer obetavni farmacevtski proizvod za odpravljanje sindroma HIV) pojmuje kot neomejeno splošno dobro, država kot svojo strateško lastnino (zato omejuje njeno širjenje), tržne organizacije pa najraje kot patentirano licenco, ki jim lahko prinaša privatno tržno ali organizacijsko rento. Če se končni rezultat uporabe znanja (proizvod, storitev) neuspešno in zelo selektivno prebija do končnih uporabnikov, ljudi, se iz potrebe po njem lahko razvija še substitut – prostovoljni, tudi 'šušmarski' sektor te dejavnosti (primer so zdravniki).

Poskusimo soočiti temeljne principe delovanja teh različnih socialnih mehanizmov, z vidika uspešnosti prenosa znanja. Nobeden od njih ne pokriva vseh funkcij prenosa celovitega znanja, zato konceptualni razmislek o njihovih načelnih podobnostih, razlikah in medsebojnih relacijah ni odveč. Če bi na kratko skiciral njihovo različno logiko, bi zapisal takole:

- › država za opravljanje svojih funkcij potrebuje stabilne davčne vire, pri sodobni državi je to predvsem stabilni trg; ker pa trga država ne more v celoti nadzirati, v svojih socioekonomskih in finančnih poseganjih v lastno družbo niha med analitskim (racionalnim) in geopolitičnim vladanjem (uporaba sile); njena prednost je v tem, da zagotavlja varnost zaposlitve in nagrajevanje doktrinarnega znanja, njena šibka točka je nestimulativno nagrajevanje živega dela;
- › poklic za svoj skrajni cilj, zagotavljanje kakovostnega istovrstnega znanja, teži k napajanju iz javnih virov, kar naj bi preprečilo nihanje njegovih prihodkov, s tem pa destabilizacijo njegove inštitucionalizacije; ker pa se največji del znanja in koristi od njega pretaka v tržna podjetja, se država rada umika od poklicev kot njihov glavni financer; medtem pa trg koristi od znanja nerad deli s komerkoli, kar večino poklicev dela za negotove, začasne in nemirne družbene strukture; njegova prednost je specializacija znanja, njegova šibkost je zapiranje vase;
- › trg deluje po logiki tekme za omejen vire, za svoj skrajni cilj, kratkoročno prodajo, dohodek in dobiček, pa teži k čimcenejšim virom in optimalni kakovosti, s čimer dobivajo tržne cene zlasti signano vrednost o najcenejšem možnem proizvodnji blaga in storitev; ker pa trg obenem povzroča številne

- 'eksternalije', zlasti negativne (tj. stroške, ki jih trg povzroča, a ne plačuje okolici), imajo zaradi njegove omejene, privatne storilnostne logike drugi akterji, država, poklici in prostovoljna združenja, precej dela in stroškov, da od trga zrahljane zrahljane družbene odnose spravljajo nazaj v zasilni red;
- › prostovoljni sektor za izvajanje svojih primarnih funkcij, uporablja predvsem primarno naturalno menjavo osebnih dobrin in storitev; njegova prednost je fleksibilnost, prilagodljivost in osebni pristop, njegova šibka točka pa inštitucionalna krhkost in težavna mobilizacija materialnih virov.

2. Čuden svet organizacij (Mintzberg)

Za primerjavo je na tem mestu smiselno obnoviti splošno sociološko znanje o osnovnih sestavnih delih organizacije. Za ta namen - kaj organizacija sploh je? - pa je verjetno zelo primeren avtor Mintzberg (1989)¹¹, saj nas opozori, da so vse različne organizacije na neki zelo splošni, morda celo preveč abstraktni ravni sestavljene na dokaj soroden način.

Ta avtor podaja zelo temeljno in splošno znanje o vsaki organizaciji: katere splošne lastnosti ima ter katere osnovne vrste organizacij lahko ločimo glede na to, kako so te lastnosti poostavljene skupaj.

Vsaka organizacija ima štiri vrste temeljnih lastnosti (ang. basic attributes):

- a. sestavne dele
- b. koordinacijski mehanizem (tipično za neko organizacijo)
- c. dizajn parametre (svoje rešitve)
- d. situacijske faktorje (posebne okoliščine).

ad a) Vsaka malo večja organizacija ima 6 sestavnih delov, ki delujejo znotraj organizacije in vodej teh delov tvorijo notranje vplivneže organizacije, oziroma *interno koalicio*:

- › operativno jedro organizacije (ang. operating core),
- › strateški vrh organizacije (ang. strategic apex),
- › srednjo menedžersko linijo organizacije (ang. middle line),

¹¹ Prirejeno po Henry Mintzberg (1989): Inside our strange world of organizations, str. 95-115.

- › tehnostrukturo analitikov, izven glavne hierarhične linije (angl. technostucture),
- › podporno strukturo služb za notranje storitve (ang. support staff),
- › ideologija oz. kultura organizacije, ki vpliva na strukturo.

Poleg teh notranjih ljudi oziroma delov organizacije poskušajo še številni zunanji ljudje vplivati na organizacijo in tvorijo neke vrste zunanji pritisk oziroma vpliv nanjo, v obliki posebnih publik: to so lahko lastniki, sindikati, združenja delodajalcev, ponudniki, stranke ali kupci, partnerji, tekmeci, pa tudi država, posebne intersne skupine itn. Vsi skupaj tvorijo *eksterno koalicijo*.

ad b) Struktura vsake organizacije je opredeljena predvsem glede na način, kako je razdeljeno delo in posledično glede na koordinacijo, da ta delitev dela daje nek rezultat. Mintzberg predlaga šest različnih koordinacijskih mehanizmov delovanja organizacije, ki v bistvu kot lepilo držijo orgnizacijo skupaj:

- › neformalno vzajemno prilagajanje oseb (mutual adjustment)
- › neposredno nadzorovanje (direct supervision)
- › standardizacija delovnih procesov (standardization of work pr.)
- › standardizacija rezultatov, izdelkov (standardization of outputs)
- › standardizacija znanja (standardization of skills, training)
- › standardizacija vrednot, kot v religiji (standardization of norms).

V vsaki organizaciji so prisotni skoraj vsi (koordinacijski mehanizmi), a le eden od njih običajno prevladuje. Če ni tako in nek koordinacijski sistem ne dominira, potem se običajno organizacija spolitizira, kajti *običajni konflikti se, v odsotnosti jasnega razmerja moči, ne razrešujejo, ampak kopičijo, povečujejo*.

ad c) Koordinacijski mehanizmi povzročajo določeno oblikovanje strukture organizacije, kar imenujemo *dizajn parametri* dela, obnašanja in sodelovanja.

ad d) Med situacijske faktorje neke organizacije pa štejemo zlasti starost in velikost organizacije, tehnični sistem organizacije, stabilnost in kompleksnost okolja, in seveda moč organizacije (ali je samostojna ali podrejena zunanjim pristiskom). Zanimive so hipoteze, ki jih Mintzberg tu razvija (na primer, da je v vsaki sterajši organizaciji prisotna sled njene ustanovitve, določena nelogičnost, ki se ohranja skozi generacije kot vrednota, ki pa jo po določenem času le še malokdo zares razume).

In končno, organizacije so uspešne predvsem v tem, kako učinkovito sestavijo gornje temeljne lastnosti v neko celovito ogrodje, konfiguracijo. Končna konfiguracija (ang. configuration) neke organizacije je tako predvsem posledica svojevrstnega spleta temeljnih lastnosti organizacije; v bistvu določa, kam organizacijo »vleče«. Ločimo sedem vrst konfiguracije in vsaka od njih ima svojevrsten poudarek:

- › podjetniška (težišče v strateškem vrhu),
- › strojna (težišče v tehnostukturi),
- › profesionalna (težišče v operativnem jedru),
- › razpršena (težišče v srednji menedžerski liniji),
- › inovativna (težišče v podpornem osebju),
- › misijska (težišče v ideologiji) in
- › politična (brez osrednjega težišča!).

Če te Mintzbergove poskuse tipologij organizacij, imenovane konfiguracije organizacij, primerjamo z regulacijskimi sferami družbe, lahko ugotovimo, da spadajo kar štiri tipi konfiguracij med njimi, tj. podjetniška, strojna, razpršena in inovativna organizacija, v tržno regulacijsko sfero (tržni sektor). Misijska in politična konfiguracija pripadata bolj sferi državne regulacije (javnemu sektorju), medtem ko organizacije s profesionalno konfiguracijo najlažje uvrstimo v poklicno regulacijsko sfero. Očitno je najbolj razdelana tržna sfera, tu je dinamika inoviranja, spreminjanja največja.

Zanimivo je še pomisliti ob tem, da je Evettsova dlje časa proučevala, ali se lahko tudi tržne organizacije profesionalizirajo podobno kakor so se (ob nastajanje evropske razsvetljenske države) poklici, pri čemer je za konceptualno izhodišče obeh tipov profesionalizacije uporabila pisanje Durkheima in Webra o tem (npr. Evetts 2005). Čeprav tržne organizacije rade trdijo, da tudi nudijo profesionalne izdelke ali storitve, pa s poklicnimi profesionalci ne delijo nujno, prej redkokdaj, vseh vrlin profesionalnosti (problem na trgu so etična ravnanja, ker so v nasprotju z profitnimi cilji; a mar pri poklicnih profesionalcih niso?). Če je tržna organizacija v bistvu le preoblečena poklicna skupina (zdravniki, odvetniki, računovodje, računalničarji, zlasti odprtokodni), je to sklicevanje tržnih organizacij na profesionalnost in profesionalno etiko morda lažje in bolj upravičeno, kakor v primeru, da je tržna organizacija sestavljena iz zelo heterogenih oddelkov in specialistov, ki si imajo med seboj kaj malo povedati (tovarna orodja, trgovinska podjetja idr.).

3. Regulacijski režimi v razvitih družbah

Ekonomija blagovne proizvodnje, distribucije, menjave in potrošnje ima ciklično naravo, zlasti v svoji razviti obliki, ki vsebuje ekonomijo obsega in visoko prisotnost tehnologij. Makroekonomska teorija se je razvila predvsem zato, da državam (natančneje vladi kot izvršnemu aparatu) z razvito kapitalistično (blagovno) ekonomijo pomaga pri premagovanju negativnih cikličnih nihajev, ko se ustavlja gospodarska rast, povečujejo zaloge v skladiščih, odpuščajo delavci, kar vse povečuje nemir na trgih dela (Keynes). Države so s svojimi odprtimi ekonomijami vse bolj povezane, s tem pa tudi izpostavljene težavam, ki lahko pridejo od zunaj, kar se v okviru makroekonomske paradigme imenuje 'eksogeni šok'. V fazi začetnega prilagajanja na te silnice se vlade nekaterih držav rade zatečejo k 'deregulaciji'. Najodmevnejši primeri novejših deregulacije sovpadajo z naftno krizo v poznih sedemdesetih letih, ki je sprožila stagflacijo (stagnacijo gospodarske rasti in inflacijo, s čimer je bila navidez ugodna teoretska povezava med rahlo inflacijo in višjo zaposlenostjo praktično pretrgana). Temu je sledilo desetletje teoretskega in praktičnega vzpona neoliberalizma, začeto z radikalnimi angleškimi in ameriškimi deregulacijami trgov, seveda tudi trgov dela. Model, kako umno gospodariti s pomočjo države na liberalen način v pogojih globalizacije, se je prenesel po celem svetu (decentralizacijanjenega vpletanja, ki naj privede do večje pestrosti rezultatov), dokler ni znova zašel v krizo (2008).

Pa vendar, pojem regulacije in deregulacije ne kaže povezovati le z državo in vlado, ki se neha vpletati v ekonomijo. Takšno razumevanje regulacije, ki regulacijsko vlogo pripiše le državi, je nevarno. Kajti regulacija ne pomeni le vladanja države nad ekonomijo, v smislu da vlada hote intervenira v ekonomsko dogajanje, kakor tudi deregulacije ne pomeni le, da se država umika, trgi pa po drugi strani delujejo bolje, spontano, neregulirano, pravilno, celo 'pravično'. Tudi trgi premorejo svojo lastno regulacijo. Natančno 'deregulirani trgi', ki so v zadnjih tridesetih letih privedli do nove (tokrat ji pravijo finančna) krize, so svojimi lastnimi regulacijskimi načeli pomagali, da je kriza znova tu. Verjetno bo potrebno zdaj deregulirati trge. Če bi to pozabili, bi pristali v konceptualnih in drugačnih težavah.

Poglejmo širše. Opažamo, da imata tako država (vlada) kakor tudi trg svojo lastno koordinacijsko matrico. Regulacija družbe in ekonomije dejansko, na splošnejši ravni, pomeni *različne načine*, na katere je celovit gospodarski in s tem družbeni proces, ki premore razne aktivnosti in povezave akterjev ter procesov v vseh fazah (proizvodnja, distribucija, menjava, delitev), urejen, koordiniran, s čimer pride do zaželenega (zaželenega za koga, seveda!) razporejanja ekonomskih virov (angl. allocation of resources) in do zaželenega urejanja konfliktov (Lange in Regini 1989:4). Oblike regulacije in ravni regulacije so lahko različne, predpostavljajo pa, da se da z njimi koordinirati (ekonomske in družbene) dejavnosti. Ko je opisoval veliko preobrazbo

zahodnih držav, je Polanyi (1944) navedel¹² štiri vrste institucij z regulatorno močjo (glede koordinacije, realokacije virov, urejanja konfliktov):

- › trg
- › država
- › lokalna skupnost
- › interesna združenja,

ki lahko delujejo na mikro (organizacija, podjetje), mezzo (regija) ali makro ravni (država), s tem da njihovi akterji s *konsenzualno koncertacijo*, tj. s pomočjo formalnega ali neformalnega usklajevanja (ciljev, omejitev, medsebojne kompatibilnosti) uspevajo urejati družbeni razvoj, se prilagajanje na nove razmere (Regini 2000: 22).

Zakaj po deregulaciji v 80. letih na trgih dela ni prišlo do popolne krize regulacije? Regini meni¹³, da je odgovor moč najti v tem, da poleg vidnih državnih 'rigidnosti' delujejo tudi prikrite 'rigidnosti' v drugih sferah. Obstojata torej potencialna substitucija opuščene regulacije. Na primer, ko je Velika Britanija uvedla hoteno deregulacijo (Thatcher), je s tem fleksibilizirala trge dela, toda namesto odpravljenih državnih 'rigidnosti' ni povsem prevladala 'fleksibilnost', ampak so na njihovo mesto, paradoksalno, vstopile nadomestne 'rigidnosti', ki so s tem prevzele izpraznjeno mesto regulacije in urejale dalje, na znosen način, zaposlitvena in delovna razmerja, zlasti preko naslednjih koordinacijskih mehanizmov: neformalna pogajanja, konvencije in prakse, normative in moralne obveze, tudi obvezujoče sodbe sodišč. Splošneje rečeno, če se zapre en regulacijski režim, se odpro drugi, morda na različni ravni (Regini 2000: 23). V tem smislu je deregulacija lahko močna ali šibkejša; močna se nanaša na unilaterarno državno decentralizacijo (funkcij), šibkejša pa na koordinirano re-regulacijo, kjer namesto države v igro stopijo drugi akterji, ki dosegajo konsenzualne pogajalske rezultate.

Končno, na najsplošnejši ravni, regulacijski režim ustvarja pravila za osebna ravnanja in institucije, ki utelešajo ta pravila. Toda, nekatera od teh pravil in institucij delujejo na ekonomijo kot omejitve (ali pa so lahko razumljena kot taka), bremena, celo kot 'rigidnosti', druge pa kot pospeševalci, olajševalci, priložnosti, celo kot javno dobro. Ker so regulacijski režimi kompleksni, opuščanje enega ne pomeni nujno opuščanja delovanja vseh, zato so tudi rezultati deregulacij in reregulacij različni, redkokdaj skrajni (ibid, str. 23-24). Skratka, institucionalne spremembe so počasne, prevladuje kontinuiteta nad diskontinuiteto..

12 Polanyi, K. (1944): *The Great Transformation*. New York: Holt, Reinehart & Winston.

13 Regini, M. (2000): *The Dilemmas of Labour market Regulation*. V: Andersen, G.E. in M. Regini (ur.): *Why Deregulate Labour Markets*. Oxford University Press.

III. Dezintegracija regulacijskih sfer

4. O trgovcih in modrijanih (Erazem)

Slika 1: Erazem Rotterdamski (avtor slikar Hans Holbein ml.)

Erazem Rotterdamski (r. 1466 ali 1469 – u. 1536), nizozemski potujoči menih, humanist in filozof, je ostal v zgodovini zapomnjen kot izjemen pripovednik, stilist in začetnik zmerne reformizma katoliške cerkve v tedanji Evropi. Prevedel je Biblijo in napisal številna slavna dela, tako v sholastiki kakor tudi za laike, tj. za javno rabo. V svojih delih je neusmiljeno bičal dvoličnost, pokvarjenost ljudi in sprenevedavost tedanje javne in zasebne morale, zlasti duhovščine in meništvu, ki ju je res dobro poznal, vključno s prekrški in ekscesi rimske kurije, katere nosilci so globoko zabredli v pridobitništvo.

Erazem, nezakonski sin (kasnejšega) pridigarja in zdravnikove hčerke, je bil po zgodnji smrti svojih staršev (1483) zaradi očitne nadarjenosti deležen sijajne meniške izobrazbe, a hkrati ne preveč stroge vzgoje v mnogih samostanskih in polsamostanskih šolah. Izvrstno je obvladal latinščino, odmevno je znal pisati, deležen je bil prave literarne slave, in dobil je - za posvečenega duhovnika izjemno ugodno - mesto pisarja oz. sekretarja kambrejškega škofa¹⁴; papež ga je najprej začasno, nato pa še za stalno odvezal dolžnosti posvečenih duhovnikov. Veliko je potoval (po francoskih, angleških, italijanskih idr. deželah), a je kljub svoji huronski kritičnosti do vsega ostal v jedru zvest svoji krščanski vzgoji, tudi katoliški cerkvi in celo rimskemu papežu.

Nihče med kasnejšimi bolj odmevnimi cerkvenimi reformatorji ga zato ni zares maral, kajti ubiral je srednjo pot med dogmatskim katolicizmom in lastno svobodno voljo, ni se želel razvrščati med te in one, ni terjal radikalnih družbenih sprememb. Njegova *receptija* se je zato skozi čas spreminjala: slaven za življenje, je kasneje, v času protireformacije, padel v nemilost tudi v Rimu, češ da je zaradi izjav, misli in prijateljevanja z reformatorji podstavil kukavičje jajce v katoliško cerkev in vero. A tudi to omalovaževalno obdobje je minilo, posthumna slava je znova zrasla in traja vse do danes. A to je pač cena, da je Erazmov spomin še živ. Iz njegovega bogatega opusa vzemimo le nekaj navedb o trgovcih iz njegove najbolj odmevne in popularne knjige, *Hvalnice norosti*.

O trgovcih ne pove Erazem nič lepega, a tudi nič novega, saj je bilo to tedaj stanje prevladujočega katoliškega duha: "Najneumnejše in med vsemi najbolj umazano je pleme trgovcev, zakaj ti opravljajo najnečednejšo obrt in z najpodlejšimi pripomočki. Ta *glota* vam laže, kakor pes teče, krivo prisega, krade, slepari, natveza, pa vendar zahteva, da se ji svet spoštljivo klanjaj, zato ker ima z zlatom okovane prste".

Tej zahtevi po klanjanju zlatim novcem rade volje nasedajo mnogi, pravi Erazem, saj računajo na drobtinice z bogate trgovske mize: "In res ji ne manjka priljivih *meniščev*, ki jih občudujejo in obsipajo z *javno hvalo*, seveda zato, da tudi v njih malho pade kaka drobtina od krivično pridobljenega mamona".

14 Cambrai (danes v Franciji, skrajni sever, flamsko Kamerijk) je bilo v srednjem veku, po razpadu karolinškega kraljevstva, pomembno flamsko mesto cerkvene in posvetne oblasti in kulturnega dogajanja, v času Erazma pa nemirno središče številnih pogajanj med beneško republiko, francoskim kraljevstvom in habsburškim dvo-rom.

Toda trgovati se da tudi na višjih ravneh, ne le na cesti ali sejnih: “Drugod zopet vidiš nekake *pitagorejce*, ki so tako goreči zagovorniki *skupne lastnine*, da ti vse, kar naletijo brez nadzorstva, z mirnim srcem pobero, kot da je njih zakonita dednina”.

In dalje, o tej pestri strasti ljudi za prenavljanje sebe ali drugih, tj. družbenih razmer: “Ta se navdušuje za obnovo socialnega reda, oni nosi ne vem kake načrte v glavi, tretji zapusti ženo in otroke pa roma v Jeruzalem, v Rim, k Sv. Jakobu, kjer nima pod milim bogom nič iskati.”

(Erazem, 68-69).

In kako to nezadovoljstvo ljudi spremeniti? Je 15. stol. res že čas obnove utopičnih energij, da ljudje sorodnih nazrov stopijo skupaj in se podajo v boj za spremembo? Morda, je Erazmov podton, a nikakor ne počnite tega s pravniki, filozofi in modrijani, ki trdijo, da sledijo zgolj razumu in obenem z vso močjo prikrivajo lastno strast. Namreč, takšni pametnjakoviči naj-večkrat računajo, da se bodo v primeru, če jim kdo prisluhne, lahko zavihтели na vrh in se nato zanesli na udobno vodenje *pretežne večine*, kjer lahko tudi bedak vodi bedaka.

Zato, pravi Erazem, ne verjemite, če modri kar sami zanikajo lastno strast: “Zakaj razloček med bedakom in modrim je ta, da se prvi daje voditi čutom, drugi razumu ... strasti rabijo pri slehernem delovanju kreposti kot nekakšne ostroge in ostni ter tako rekoč spodbujajo k dobremu ravnanju.”

Da ima osebna strast svoj nujni del tudi v javnem delovanju, je denimo rad zanikal Seneka, rimski senator in sijajen orator, rekoč, da s svojim početjem služi le javnemu dobru: “Dvakratni stoik Seneka temu seveda glasno ugovarja ... Toda s tem zatira samo človeka v njem in ga preustvarja v nekakšnega novega boga, ki ga nikoli nikjer ni bilo in ga nikoli ne bo.”

(Erazem, 49).

In še Erazmov uničujoč nasvet vsem nam, naj ne sledimo lažnim obljubam tistih, ki se delajo *zgolj pametne*: “Zato pa naj gospodje stoiki sami uživajo in občudujejo svojega modrijana, nikdo jim ga ne zavida, ter naj prebivajo z njim ali v Platonovi državi ali, če jim je ljubše, v krajini idej ali tudi v Tantalovih vrtovih”.

Erazmov opis *popolnega modrijana* je večten. V njem bo pozoren bralec lahko zaslutil tudi Erazmovo samoironiziranje. A namen, da se dvigne dvom v to, da je človek svemogočen, je bil dosežen. Vse do danes je ta opis prestrašil že marsikoga, ki se, morda res pameten, ne pokaže dovolj modrega in previdnega, da se ne bi pustil zapeljati in zaslepiti hipni slavi ali hvali. Erazmov opis mu lahko vsaj za hip zbudi tudi kanec slabe vesti, da morda le pretirava:

“Zakaj kdo ne bi z grozo pobegnil pred takim človekom kakor pred pošastno prikaznijo, ko pa je otopel za vsa naravna čustva, ko je nezmožen za vsako razvneto, ko ne pozna ne ljubezni ne usmiljenja ... Nobena stvar mu ne uide, v ničemer se ne moti, vse vidi kakor kak Linkeus, vse uravnava po svinčnici ali merilu, nobene napake ne odpusti, z ničimer ni zadovoljen razen s samim seboj, sam je na svetu bogat, sam pameten, sam kralj, sam svoboden ..., vse, kar se na svetu godi, mu je nesmiselno, vse obsoja in zasmehuje. Tako bitje vam je ta popolni modrijan”

(Erazem, 49).

Kar nekaj samooklicanih modrijanov se je v nelagodju streslo, ker jim je Erazem nastavil zrcalo. A tudi alternativa, ki jim jo ponudi Erazem, zanje ni prijazna, saj se izjalovi, če se hitiš razvrščat v nasprotni tabor, kje je izbor navidez boljši; a le navidez :

“Ko bi šlo za volitve, kje je mesto, vprašam vas, ki bi ga hotelo imeti za župana, kje vojska, ki bi si želela takega vodjo? ... Kdo ne bi si raje na slepo vzel prvega norca iz vesoljne množice norcev, ki bi mogel kot bedak bedakom ukazovati ali služiti, ki bi bil pogodu sebi enakim, to se pravi, pretežni večini, ki bi bil prijazen do žene in ljubezniv do prijateljev, ki bi delal čast omizju in bil prijeten družabnik, skratka človek, ki meni, da mu ni nič človeškega tuje?”

(Erazem, 49).

Napaka, trdi Erazem, ostaja napaka: trgovati ni kaj prida, a tudi vladati in trgovati z dušami ljudi, ko si na oblasti, ni dosti bolje. To je glavno sporočilo njegovega humanizma. Skromnost, ne napuh. Poznamo znane izreke modrijanov, ki so na različne načine obrnili trditev, da jim ni nič človeškega tuje. Je to njihov dialog s humanizmom ali pa zgolj varljivo prepričanje, da je Erazmovo protislovje med modrijanom in človekom rešljivo, le nekako združljivo v eni sami osebi?

Kratkotrajni humanizem, ki mu je Erazem po pravici odlični predstavnik, ni verjel, da lahko razni modrijani rešijo norosti sveta, še več, menil je celo, da jo ti s svojo pretirano resnobnostjo pravzaprav ogrožajo. Kljub temu je Erazem do njih, takih in drugačnih ljudi, nekako prizanesljiv. Njegovo razmišljanje je bilo udarno, a dobrohotno in vsestransko, številni prejšnji in kasnejši reformatorji, v bistvu zagnani moralisti, so bili mnogo bolj zadrti. Erazem je namreč duhovito razčlenjeval, opisoval in prizemljeval ljudi, ki jih je preveč dvigalo v zrak ob divjanja lastnega napuha, tudi zaradi javno podprte, a lažne samopomembnosti. Drugi pomembni (?) avtorji, ki so se znašli pred podobnimi problemi, so šli še korak dalje od njega. Ponudili so *recepte rešitve*. Že davno pred Erazmov, a tudi po njem.

Poskusimo jih najprej nekaj izbrati in dekonstruirati, a na Erazmov način, tj. brez rešitve. V prvem delu bomo šli od Erazma nazaj v čas-prostor, v drugem delu pa od njega naprej, v prihodnost. Shema, ki bi jo morda uporabil Erazem, je naslednja: vedno je v družbi več stanov in poklicev ljudi, z več ali manj morale. Trgovci, denimo, so vselej malovreden poklic brez vsake morale. A tudi poklici z veliko navidezne morale, denimo javni modrijani in politiki, imajo v resnici varljivo moralo, saj zgolj iz napuha, pohlepa ali utvare trgujejo z dušami ljudi, zato jim ne gre verjeti kar tako. Prava morala, tako se sliši v ozadju Erazmovega posmeha, se ne more in ne sme nahaja med ljudmi, ampak le med človekom in bitjem, ki vse vidi in ki vse usmerja - bogom. Je imel Erazem v mislih krščansko morala, brano po evangelijih? Seveda, saj je bil humanist ravno zato, ker je bil brezmejno strog do številnih stranpoti duhovščine, ki se je razpasla v nedrjih rimskega, bizantinskega in avignonskega krščanstva. Ni pa verjel, da je s cerkvijo kot tako res kaj zelo narobe, toliko, da se ne bi mogla notranje prenoviti, ali vsaj prilagoditi na nove razmere. Do sedaj, kaže, se ni veliko motil.

5. Pretirana graja in hvala denarja

Pretirana graja trgovine in denarja

Neporazum, deloma sloneč na posplošitvi angleške poti v industrializacijo⁴³, deloma pa na spoju različnih idej, je zlasti med "misionarsko" razpoložene teoretike družbe v prehodu iz 19. v 20. stoletje uvedel Marx s svojo poudarjeno ontološko utemeljitvijo človeka kot originarnega producenta⁴⁴: sovražil je "fetišizem" idola blagovnega gospodarstva, denarja, "fetišizem", ki naj bi ponazarjal aktualno oddaljenost človeka od njegovega izvornega zgodovinskega bistva, dela.

Da brez denarja ne gre, je ugotovil tudi Kridrič, med 1945. in 1950. letom. Kaj pa, če sta ravno denar in trgovina, ki sta zrcalo naraščajoče produktivnosti tehnologije in hkrati mehanizma, ki na 'naraven' način poenostavljata odnose med (predvsem geografsko, ne pa ontološko, vse bolj oddaljenimi) ljudmi, tista instrumenta, ki lahko popeljeta človeka kolikor toliko naravnost k bistvu, ki ga je Marx najbolj cenil, k človeku producentu, ustvarjalcu.

Ta nesporazum, ki izhaja iz ne povsem jasne Marxove spojitve nemške filozofije in angleške ekonomije, je še toliko večji in globlji, če danes, spričo razvoja psihologije (človek kot učeče se socialno bitje), približno vemo, da je del osebne človekove identitete vezan na nacionalno identiteto, da je težje ujeti človekovo 'bistvo' brez upoštevanja njegove nacionalne, kulturno pogojene socializacije in idiosinkrazije. Pa čeprav se od nje v zrelejših letih odmika.

Z razvojem kapitalskega načina proizvodnje, ki ga je Marx najbolj občudoval in črtil obenem⁴⁵, naj bi se s postopnim razreševanjem protislovij, h katerim naj bi organiziran proletarijat bistveno pripomogel, razvila družba producentov, ki jo je Marx opisoval kot družbo osvobojenega človeka, vodeno s strani dobronamernih načrtovalcev menjave in delitve dobrin. Toda ravno ta družba prihodnosti bo po našem današnjem vedenju (in bojazni) prazna in surova, saj ne bo več vsebovala kulturnih obrazcev, s katerimi menjava, ki sloni le na delu (?), kaj hitro počisti, obrazcev torej, ki edini lahko človeka, ki živi s hitrostjo "enega življenja na osemdeset let", realizirajo kot humano - to pa je danes tudi kulturno, ne le producersko ali konsumentsko - bitje, živeče konfliktno ali v sozvočju z naravo, z družbo, z znanim in neznanim. Fetišizem, kolikor ga je, ima tudi svojo identitetno funkcijo!

K sreči "kapitalizem" ni samo kapitalizem. Vsaj od krize tridesetih let tega stoletja dalje industrializirane družbe krepko zavirajo svojo premočrtnost na poti k popolnemu očiščenju "balastnih" razmerij med ljudmi, očiščenju vseh razmerij "kulturne navlake", očiščenju, ki je, hudo poenostavljeno, a iz prakse ruske revolucije žalostno in "resnično" znamenje človekove alienacije. Teza o zgolj ekonomskem bistvu človeka se je na srečo zalomila - čeprav slepi fanatizem za nekatere še traja, še kar traja⁴⁶ - izjalovila se je v praksi in v teoriji. Pojem ekonomskega bistva človeka se je pomensko razširil, ni pa se ukinila podjetniško neavtonomna, načrtovana ekonomija.

Tako smo po stoletni teoretski zablodi o preveč zoženem in prehitro posplošenem ekonomskem bistvu človeka ponovno pred vprašanjem, ki si ga je eksplicitno zastavil že vsaj A. Smith⁴⁷, oče biblije liberalnega meščanstva⁴⁸, pred vprašanjem, "kaj je naprednejše od vsiljenih sistemov napredovanja ali omejevanja ljudi": pred stoletji je bil (Smithov) odgovor, da je to predvsem enostavni sistem naravne svobode in interesa, ki ga lahko omejuje zgolj kršenje temeljne pravičnosti⁴⁹. Mnogo avtorjev danes to reaktualizacijo razume kot ponovno tematizacijo vprašanja o pomenu trgovske družbe, tokrat brez akrajnih zaničevalnih strasti, ki so bile prebujene že pred Ricardom, zlasti pa s Saint-Simonom in Marxom. Gre preprosto za vrnitev k diskusiji o poteh in stranpoteh "neizogibne" trgovske družbe, za razjasnitev večplastnosti menjave, katere vrh se vrti po principih kapitala. Povedano z drugimi besedami, gre za ponovno odpiranje starih teoloških vprašanj o konstitutivni vsebini dela - ali je bil "bog" - utemeljevalec samo stvaritelj ali pa je bil tudi trgovec?

Igra menjave, trgovina kot najnaprednejši mehanizem "čiščenja" nacionalne folklorne, z množico orodij in potencialnih olajšav, nima več neomejene moči in neusmiljene težnje, da bi razgalila ljudi prav do kože, temveč se zadovolji s tem, da razbremeni cene zgolj razne "nepotrebne" navlake, med katere spadajo recimo despotizmi, sužnjeposestništvo in totalitarizem, anahronistični družbeni ustroji, v katere so s povsem napačnimi predstavami o bistvu sodobnih družb zajadrali tudi akterji socializmov, na žalost s svojimi narodi vred. Potrošnja kot specifični derivat masovne proiz-

vodnje sodobne družbe rabi ljudstvo, ne pa (samo) elite. V tej svoji funkciji "čiščenja do neke mere" pa je trgovina še vedno uspešna⁵⁰.

Ugotoviti moramo, da teh spremenjenih razmerij med produkcijo in menjavo, ki jih je uvedla in razvila industrializacija, namreč, da menjava ni le "odvečna", poljubna dobičkonosna institucija, ampak že kar funkcija produkcijskega sistema, marsikateri "teoretiki realnega socializma" ne razumejo najbolj, zato se v želji po prilagajanju razmeram, ki nedinamičnosti despotizmov nižjih tehnoloških ravni niso več naklonjene, zapletajo v povsem nelogične in protislovne trditve, ki jim je težko prisluhniti, kaj šele verjeti. Težko je na primer verjeti nekemu, ki obsoja blagovno gospodarstvo in funkcijo denarja, istočasno pa hvali informacijsko družbo in povdarja informacijski sektor kot znamenje napredka. Neskladno je recimo govoriti o malomeščanščinah⁵¹, pri tem pa verjeti v informacijsko družbo, saj je rast mest in meščanstva *conditio sine qua non* informacijske družbe. Takih primerov zapletanja v protislovja je še cela vrsta.

Pretirana hvala: skoraj slepo povečevanje tržišča

Ako govorimo o mehanizmih menjave, to ne pomeni, da se je od male renesanse dalje trgovanje tako razvilo, da je kmalu predstavljalo glavno dejavnost. Pomen trga je v njegovi perspektivi in pa predvsem v navezavi na mesta, kjer se že zelo zgodaj razvijejo vse potence stika mesto-podeželje, lahko jim sledimo od Feničanov, preko Grkov (agora) do raznih cerkvenih območij, ki so predstavljala jedra mest v srednjem veku.

Zvlogo trgaradi pretiravajo ekonomisti, še danes. Govorijo osamouravnajočem se trgu, torej popolnoma v duhu družbe kot ekonomskega stroja. Kibernetiko kot analogijo samodejnosti »naprav« so pravzaprav v družboslovju »izumili« fiziokrati, ko so govorili o zakonih, ki regulirajo trge.

Še hujša poenostavitev pa je po mnenju Braudela Polanyijeve⁵² trditev iz sedemdesetih let tega stoletja, ki je na ekonomski sistem zožena priljubljena trditev, da se je vse začelo v XIX. stoletju, pa tudi trg. Ta avtor, ki je s sodelavci sicer predelal ogromno gradivo (skoraj vse dosegljivo), je izjavil, da se je gospodarstvo, ki je zgolj "podmnožica" družbenega življenja, teh vezi na "mater družbo" otrslo zelo pozno, šele v prejšnjem stoletju, v dobi velikih preobrazb (v "kapitalizem"). Dotlej naj bi obstajali samo "obrzdani" trgi.

Ugovor, zlasti med zgodovinarji, je na dlani: "Pojem samouravnajočega trga, ki nam ga predlagajo - izhaja za nameček iz teološke želje po opredeljevanju. Tak trg, v katerega posegajo samo povpraševanje, stroški ponudbe in cene, ki so posledica vzajemne uskladitve, so stvaritev duha. Preveč lahko je eno obliko menjave krstiti za gospodarsko in drugo za družbeno", pravi kritično Braudel (1989a, 270), nato pa navede vrsto primerov, ki omenjeni sistemski logiki neobrzdanega trga hitro spodrežejo krila.

Zaključni še z enim dvomom ob citiranju Marcela Maussa: "Naše zahodne družbe so šele pred kratkim naredile iz človeka gospodarsko žival.", rekoč, "Dogovoriti bi se pa morali o tem, kaj pomeni 'pred kratkim'" (Braudel, 1989a, 272), če pojem "gospodarstva" in "živali" za hip pustimo ob strani.

Kako je res nastajal današnji trg: orodja menjave⁵³

Če imamo na eni strani pretirano hvalo, na drugi pa pretirano grajo, potem je resnica verjetno nekje v sredi. Ena od teh resnic, ki teži v sredino, je dokaj sprejeto mnenje, da ja faza menjava v marksizmu - kot logični konstrukciji družbe in njene dinamike - zanemarljivo področje, saj teorija presežne vrednosti, ki se dotika menjave, vsebuje le najnujnejše kategorije za površni opis menjalnih fenomenov. Menjava vsebuje mnogo več obrazov kot zgolj na posplošen obrazec speljana misel o delu mezd kot producentom neplačanem delu. Ker obravnavamo kolesja menjave do XIX. stoletja, v katerem že »nastopijo« Benigerjeve »kontrolne inovacije«, naj si za opis orodij menjave izposodimo od historiografije kar deskripcijo dogajanj, saj do konca XVIII. stoletja tudi teorija koristnosti, ki se je v tem stoletju sicer že pojavila, še ni bila oblikovana.

Rast mestnih tržnic v Evropi od XIII. stoletja dalje ima revolucionaren pomen: naraščajoča menjava, ki je tudi posledica razslojevanja na vasi, kjer se dogajajo proizvodne izboljšave, išče nove, svobodnejše in neposredne poti kroženja denarnega kapitala, materiala in dela. Pojavijo se trgovci in potujoči trgovci, zlasti v Angliji, medtem ko v tem zgodnjem času še predstavljajo nizek red v Franciji, kjer je globoko zakoreninjen predsodek do denarja. Povsem drugače je v »Italiji«, zaradi več razlogov: naj omenimo samo povečano prerazdeljevanje blaga, večje število prebivalcev v terciaru in zato pospešeno trgovanje oziroma menjavo, ni zanemarljiva tudi kultura; drobni trgovci nudijo vrsto ugodnosti vsem, ne le mestnim prebivalcem: stalnost prodajnih točk, daljšo odprtost, možnost oglaševanja potreb, psihično sprostitev. Eden najpomembnejših razlogov za razcvet, ki omogoča akumulacijo, pa je uveljavitev kredita, ki se je v tistih zgodnjih časih predstavljal predvsem z menicami in zadolžnicami; kredit je omogočil promet, ki je pogosto večkratno presegal obseg gotovinskega poslovanja njihovim nosilcem.

Nad to preprosto ravnijo trgovine se je oblikovala vrhnja plast menjave, kamor lahko štejemo naslednja orodja: sejme, skladišča, borze, banke, trgovinsko sodstvo, trgovinske zbornice, katerih vlogo včasih prevzemajo mestne oblasti. Naloga sejmov je bila predvsem v preseganju ozkega kroga menjav, hkrati pa prostor, kjer so se lahko počistili dolgovi. Pravi sejmi so bili mestni sejmi, ne podeželski, privlačni pa so bili predvsem zaradi svoboščin, predprav in davčnih olajšav glede mitnin, carin in pristojbin, ki so jih bili deležni prisotni. Zaradi teh značilnosti, ki kažejo na trgovski monopol akterjev vrhnje plasti menjave, so sejmi z izboljšanim transportom v XVIII. stoletju, ki je spodnesel upravičenost davčnih olajšav, polagoma propadli, saj so bili v primerjavi z borzo, bolj odprto institucijo velikih poravnjav, zastarela oblika menjave.

Sejemsko Evropo je nadomestila skladiščna Evropa. Morda najvažnejše gibalo pretoka denarja pa je bila borza: morda je samo ime sporno, kadar se določa čas nastanka borze. Bistveni pogoj za nastanek borze je trgovanje na daljavo⁵⁴. Najznamenitejše so bile borze v Londonu in Amsterdamu⁵⁵, medtem ko se je v Parizu na borzi razcvetelo verižništvo, zaradi česar so Francozi borzo še dolgo enačili z goljufijo⁵⁶. Bistvena naloga borz je bila v ustvarjanju denarja kot blaga, v ta namen pa so krožile menice, obveznice (državnih dolgov), delnice in raznovrstni bančni vrednostni papirji.

Poklici, ki so se razvili iz teh dejavnosti, so raznovrstni, saj so se morali ljudje specializirano ukvarjati s tečaji valut, z raznimi postopki z blagom, s soudeležbo v riziku in poroštvom, z zavarovalništvom, s prikazovanjem vzorcev in akviziterstvom. Borza in banke ter zavarovalnice so predstavljale jedro rasti v nekem območju.

Po splošni oceni je bilo v dobi do XVIII. stoletja blaga vedno manj kot povpraševalcev⁵⁷; ponudba ni bila prožna. Posebno se je trgovina povečala zaradi trgovanja s prekomorskimi deželami, takrat so se tudi začelke podirati nacionalne ograje trgovanja. Še po nastanku prvih industrijskih obratov se ponudba in povpraševanje nista ujela: v teh majhnih sektorjih je povpraševanje zaviralo ponudbo, v kmetijstvu pa je bil pridelek vedno premajhen.

Glede na to, da je šele cenena industrija primamila najpreprostejše ljudi, lahko (po virih) trdimo, da je industrijska revolucija dejansko revolucija povpraševanja: znameniti Sayev zakon, da produkcija, ponudba povzroči povpraševanje (in ki ga je do dandanes vsak ekonomist izrekel po svoje), nasploh (v luči historiografije) ni držal še niti enkrat za "povsem zares", najmanj pa za obdobje pred industrijsko revolucijo (Braudel, 1989a, 211-213). Povpraševanje se vedno "zgodí", zdaj zaradi tega zdaj zaradi onega razloga.

Poleg naštetih najobičajnejših orodij menjave pa se v obdobju do XIX. stoletja razvijejo tudi specialna orodja menjave, ki prinašajo velike dobičke: banke, ki so dobro uredile trojno mrežo blaga, denarja in kredita (zadožnic), so obračale velikanske količine financ. Tu so še zavarovalnice. Posebne funkcije so razvili država⁵⁸ in njeni suvereni. Posebno poglavje je trgovanje teokratske države in papeštva⁵⁹. Tam, kjer je aristokracija uspela preiti pravočasno v meščanstvo in podjetništvo (Anglija), se je velika igra razmahnila. Špekulacije so se vršile pri obilnih, ne pa pri redkih dobrinah. Recimo žitu.

V času pred industrijsko revolucijo denar ni mogel postati nepristranski fluid, ki bi čistil dohodke lažnih rent: bil je čudež menjave, ampak "zmeraj tudi prevara v službi privilegija" - znamenit je izrek, da se spleča plačevati s slabim denarjem, izplačati pa se v dobrem⁶⁰. Bogatim je bil sredstvo za igranje in akumulacijo. Toda njegova gospodarska funkcija se je polagoma razvijala.

Vsi ti mehanizmi menjave, od preprostega krošnjarenja, ki se pojavi vedno, kadar v preskrbi nastopijo motnje, do velikih, komaj razumljivih špekulacij, seveda v predindustrijski Evropi niso bili edina dejavnost, kot smo že omenili. Kljub neenakomernosti in periodičnemu ponikanju posameznih orodij menjave se je večina funkcij menjave, ki so nato v dobi industrializacije igrale pomembno, če ne celo odločilno vlogo, pojavila že kmalu po mali renesansi. Le malokatera regija, ki je v tem dolgem pripravljalnem obdobju bila izven pretoka blaga in financ, se je kasneje, ko je industrijski obrat pospešil menjavo, uspela izviti iz klešč podrazvitosti.

Kaj pa takole: cena stvari, pa tudi denar sam, je v bistvu informacija o nečem (novem)

Rast informacijskega sektorja v zadnjem stoletju je, kot smo že nekajkrat omenili, v veliki meri rezultat rasti menjave in obsega denarnega gospodarstva v predindustrijski dobi, kar je ustvarilo podlago korenitih sprememb, ki so zajele industrializirane dežele. Gre dejansko za kvalitetne premike v načinu zagotavljanja »minimalne eksistence« prebivalcem naroda, rečeno z besedami Quesnaya, ki je z njimi označil temeljni motiv sleherne produkcije in oblasti. Kolikor sta produktni trg pred industrializacijo in trg delovne sile v zgodnji fazi industrializacije⁶¹ označevala blagovno gospodarstvo, so glavne novosti razvitega kapitalizma tehnološke dobe silovita rast mest in komunikacij, večanje produkcijskih koncentracij, rast denarnega trga oziroma trga vrednostnih papirjev, rast javnosti in z njimi povezanih informacijskih tokov, dejavnosti torej, ki so v razvitih deželah pritegnile v zadnjem stoletju strukturno največji del delovne sile. Ne pa seveda vse⁶².

Informacijski poklici niso vedno znamenje "normalno produktivnega" informacijskega sektorja, pri čemer je normalnost mišljena v funkciji učinkovite sfere cirkulacije dobrin; lahko predstavljajo tudi preštevilčnost vodstvenega, upravnega, nadzornega in drugega informacijskega dela, ki se s privilegiji vgnezdijo v sfero delitve proizvoda in ne popuščajo niti tedaj, ko so že vse proizvodne kapacitete polno izkoriščene - v tem smislu je moč govoriti o deviantnosti konstitutivne vloge informacijskih poklicev, ki so vezani predvsem na sfero pospešene cirkulacije, menjave. Toda to je stagnacija zgodovinsko konstitutivne, ekonomske vloge teh poklicev na nižjo raven.

Možno je seveda govoriti o skrajnosti, da obstojajo informacijski poklici, ki v neki državi nikoli niso imeli konstitutivne vloge v razvoju. Informacijski sektor, ki je tesno vezan za rast fluidnega trga simboličnih vrednosti, predstavlja lahko mero industrializacije družbe, vendar le v primeru, če je informacijski sektor postavljen na moderne mehanizme menjave, ako je denarni trg razvit, kar je predpogoj, da govorimo o smiselni povezavi pojmov, s katerimi opisujemo družbo pospešene menjave: v nasprotnem primeru, če menjava in denarni trg nista razvita, tudi ni produktnega

trga, ki bi ustrezal že doseženi ravni tehnološkega razvoja. V slednjem primeru je obseg "informatijskega sektorja" zato lahko zgolj boljša ali slabša mera za prikaz institucionalne specifičnosti, značaja vladanja, nacionalne specifične vladarskih pretenzij in slika gole oblasti na predindustrijski stopnji razvoja. Gre za gnečo ljudi okrog *fiscusa*, proračuna, ne pa trga.

Bistveno vprašanje za sociološko interpretacijo informatijske družbe je razčiščevanje s teoretičnimi pogledi na starodavni, trdoživi tabu denarja: ali denar v dobi (pred) industrijskega razvoja oziroma napredka lajša življenje ali ga otežuje? Ali je neizogiben? Na kateri stopnji razvoja je funkcionalen? S temi vprašanji je tesno povezano vprašanje značaja lastnine, saj si denarja - če ga pojmuje kot množični (univerzalni) menjalni ekvivalent - neobhoden v pogojih množice producentov in množice blagovnih trgov, brez lastninskega odnosa do produkcijskih sredstev (dobrin) enostavno ne moremo predstavljati kot funkcionalnega mehanizma. Vzpodbuja ga naraščajoča upravljalna funkcija, industrijska produkcija z razvitim monetarnim trgov in brez množičnih oblik lastnine, ki racionalizirajo različne motivacijske pobude vseh v reprodukcijo vpletenih ljudi, je velikanski "contradictio in adjecto". Takšna navivna vprašanja so videti nepotrebna in priznati moramo, da jih v resnici postavljamo iz žalostne "dovčerajšnje" aktualnosti.

Pravzaprav je to denarno in lastninsko neobhodnost "informatijske družbe" možno še drugače pojasniti: simbolne vrednote, ki so v srednjeveških in zgodnjih industrijskih fazah razvoja delovale kot (privilegirano) kulturno sporočilo o "naravnih" odnosih med ljudmi⁶³, recimo vrednote kot sta krvno poreklo ali stan, so šele v dobi industrializacije, z razširitvijo monetarne simbolike, prešle v sfero cirkulacije in so postale v obliki informatijskih tokov emancipirane potrošne dobrine⁶⁴. Prispodobe, da je informacija denar, ni treba več razumeti v prenesenem pomenu, ampak dobesedno: v pogojih pospešene menjave informacija JE denar, tako kot je denar v osnovi informacija, ki govori o nekem konkretnem razmerju z univerzalnim jezikom. Denar v sodobnem svetu se ne ojača zgolj zaradi menjave, njegova "speča" funkcija - denar kot kapital oziroma kot informacija - postane pomembna šele, ko se sproži pospešena menjava.

Ko torej danes govorimo o svojem odnosu do denarja, se posredno opredeljujemo tudi do informacij. V toliko je imel D.Bell prav, da se je toliko ukvarjal z institucijo kredita⁶⁵, seveda pa ostaja sporno, ali je njegovo odklonilno stališče do "življenja na obroke" upravičeno. Ostaja odprto vprašanje, katera vizija, kateri hrepenenjski imaginarij sta ga vodila v zavračanje sodobne industrializirane družbe, za katero se lahko vprašamo, če ji sodobna tehnologija življenja in s tem dela dopušča kaj dosti alternativ v drugačnih smereh. Praktični ljudje se okoli te danosti verjetno ne sprašujejo prav dosti; alternative vsakdanjega življenja, kot merila stvarnosti, se osredotočajo okrog te danosti, dalje je dovoljeno le redkim (izbranim). Zakaj je temu tako, je težko vprašanje, na katerega ni enostavnega odgovora⁶⁶.

Ta pogled na sociološke dimenzije vprašanj o informacijski družbi je za ustaljeno sociološko razpravo o sodobni družbi nekako nenavaden, saj mu manjka vsa utečena sociološka imaginacija, zlasti tradicionalna kritična dimenzija, ki je polnila vroče debate med sociologi v zadnjih desetletjih. Naslednjih nekaj razdelkov raprave naj to praznino ustaljenosti delno nadomesti in opraviči naš zorni kot: ukvarjali se bomo s časovnim pregledom idej, ki so v določeni optiki utrjevala vse hujše abstrakcije okrog pojma dela. Medtem se je tradicionalna vsebina dela spreminjala in se je v stvarnosti odvezujoča pomiritev med različnimi poklici razširila tudi od trgovskih na skoraj vse druge nerokodelske poklice, pritegnjene h kontroli snovnih in finančnih tokov. Povečali so se torej njihovi status, moč in ugled. Pa seveda povračila za njihovo "delo".

Ni nujno, da je urejena misel, t.j. teorija, temu sledila zlahka.

6. Marx: ali trgovci sploh kaj delajo?

Ker že razpolagamo z drobno zgodovinsko distanco do zablod državnega socializma, je Marxov nauk o razredni družbi že a priori nekoliko neaktualen. Pa vseeno, skušajmo ga bolje vmestiti, da bomo lahko razumeli, na kateri točki je bilo potrebno zaostrovati ta nauk politično, da se je lahko uporabil kot državni projekt. Zaostrovati ga je bilo potrebno tam, kjer je bil najšibkejši – le tako je lahko individualno racionalnost zamenjala kolektivna histerija in nasilje.

Iz pregleda razvoja pospešenih ekonomij do XVIII. stoletja lahko ugotovimo, da je latentna smer razvoja v kasnejšo *informacijsko družbo*, pa naj je ta termin še tako sporen, bila najbolj izrazita v tistih državah, kjer se je povečal obseg menjave (na daljavo) in se je (sploh lahko) oblikoval trgovski kapital. Marx, ki se je ukvarjal primarno s "pravilno" obravnavo sistema z industrijskim kapitalom, in je zato definiral značaj menjave, trgovine in vsega "podobnega" kot nekaj fetišiziranega, pojavnega, nebistvenega, "sekundarnega", se nam lahko že vnaprej kaže kot "moteči se" Marx. To je bržkone res - treba je le ugotoviti, v čem je hiba njegove (de- in re-)konstrukcije realnosti.

Marxov opus je seveda preobsežen, da bi ga na tem mestu, pri vseh grmadah povzetkov, s katerimi razpolagamo, obnavljali v podrobnosti. Zato bomo povzeli samo tiste elemente, ki so po našem mnenju bistveni za tok nadaljnje razprave.

Začnimo s pojmom fetišizma: Marx je menil, da se ideološki in praktični svet posameznikom dozdeva racionalen, če pa analiziramo njegovo bistvo (sic!), potem lahko opazimo, da imamo opravka z "iracionalnimi" iluzijami, z "absurdnim" svetom mitov, skratka, šlo naj bi za "religijo vsakodnevnega življenja".

Kaj je bilo zanj bistvo? Odgovor naj podamo kar z njegovim primerom. Pot proti bistvu je načel že Aristotel, ni pa je mogel opredeliti; v Nikomahovi etiki je ob kraju analize medsebojne vrednosti dobrin (pet postelj=ena hiša=toliko in toliko denarja) zapisal: “Brez enakosti ne more biti menjave, a enakosti ni brez primerljivosti (...), toda (...) v resnici je nemogoče, da bi bile tako raznorodne stvari primerljive”.

Klasiki - (ne)ekvivalentna menjava pri Smithu in Ricard

Pot proti bistvu, oziroma vprašanje, koliko so stvari vredne, so primerno razširili že omenjeni škotski ekonomisti, ki so analizo izvora bogastva narodov pripeljali do dela. Močan sunek v (za Marxa) pravi smeri je priskrbel Ricardo (1772-1823) na prelomu 18. in 19.stoletja, ko je v slabem desetletju izdelal zasnovano delovne teorije vrednosti, s katero je želel postaviti na noge politično ekonomijo, začeto že s Smithom.

V tradiciji, zlasti v Smithovi ekonomski zapuščini, je bila odprta tudi “ena od možnih poti k bistvu” problema bogastva in vrednosti, pot, ki jo je Ricardo povzel in solidno načrtoval, vendar tako, da je kritiziral svojega vzornika. Smith je namreč dejal, da je v trgovski družbi kot najvišjem stadiju družbenega razvoja v procesu menjave dobrin nekaj pravilnosti: najprej mora imeti vsak predmet menjave uporabno vrednost, poleg tega pa še menjalno vrednost (ceno), ki je odvisna od “razpolagajoče mere dela” (to je Smithov izvirni izraz za vrednost dela). To mero je Smith, v skladu s svojim prepričanjem, da je vir bogastva narodov v razliki med založenim in pridobljenim dohodkom, opredelil dinamično, relativno, spremenljivo, *kot količino dela, ki jo trg prizna*.

Ricardo s tem Smithovim konceptom vrednosti nikakor ni bil zadovoljen, kajti iskal je absolutno, “nespremenljivo mero vrednosti”, absolut, ne pa razmerje, tj. standard, ki ne niha, medtem ko niha vse ostalo, zlasti cene: na primer cene dobrin, dela, zlata in srebra. Iskal je torej neko absolutno mero, ki bi bila invariantna na vselej različno razdelitev faktorjev produkcije, ki bi imela splošno pojasnjevalno moč, ki bi bila neodzivna na proporcionalnost razdeljenih dohodkov. Ricarda je motilo, in “po svoje” je imel čisto prav, da bi porazdelitvena situacija (dohodkov) imela kak vpliv na tolikanj iskano “nespremenljivo” mero vrednosti. In po dolgem tuhtanju je kot to mero opredelil *količino v produkcijo vloženega dela*.

Dikcija tega razmišljanja se ni ozirala na dvome, ki so se Ricardu občasno prikradli, kajti želja po urejenosti (spet predstava o družbi kot ekonomskem stroju!) je narekovala, da ima vsaka dobrina v menjavi že svojo notranjo vrednost (“intrinsic value”), substanco vrednosti, tuje pa ji je bilo razmišljanje, da bi bila vrednost samo le odnos, razmerje, kot je spravljivo za moderno družbo predlagal A. Smith.

Marxova poenostavitev – poskus defetišizacije dela

Nadaljujmo s prehodom od Ricarda k Marxu. Inspiracija o količini dela, ki jo je Ricardo postavil kot osrednjo kategorijo v svoji delovni teoriji vrednosti, je padla na najplodnejša tla pri Marxu. Teorijo je izpopolnil, razčistil je tudi dilemo, kaj je delo, z uvedbo pojma delovne sile: delo samo nima vrednosti, je zgolj potencialna funkcija delovne sile kot specifičnega blaga, ki je v pogojih blagovne proizvodnje opredeljena z znanim blagovnim razcepom na uporabno in menjalno vrednost; uporabna vrednost delovne sile v pogojih denarno-blagovne produkcije je, da oplaja sredstva, njena menjalna vrednost pa je navzdol omejena z eksistenčnim minimumom ljudi.

Delo kot mera vrednosti je v Marxovi teoriji osrednja kategorija, ki nosi sociološko in politično imaginacijo. Ta imaginacija naj bi rešila vprašanja, kako ponovno spojiti protislovni karakter kapitalskega načina proizvodnje, kako pobegniti iz sistemske ujetosti dvojnega značaja dela, ki izraža napetost med proizvodnimi silami (konkretno delo) in proizvodnimi odnosi (abstraktno delo). Za nas je predvsem zanimiva Marxova argumentacija fetišizma dela, torej dvojne narave dela, ki je os celotne Marxove ekonomske teoretske zgradbe o vrednosti oziroma presežni vrednosti.

Naj opozorimo, da je tu Marx že daleč od Smitha: podobna vprašanja spadajo, v skladu z Smithovo periodizacijo, v predtrgovinska obdobja, kjer je bila menjava še nazorno ekvivalentna. Po zaletu, ki si ga je vzela pospešena družba menjave (nastop profitov in novih denarnih rent), pa meni Smith, da gre za »sistemsko možnost« neekvivalentne menjave: količina dela, vloženega v proizvodnjo blaga, ni več nujno enaka količini dela, ki se lahko za prodano blago kupi.... Problem neenake menjave, ki je povzročal Smithu, kasneje občasno Ricardu (Marxu ne več) težave, se da razrešiti *enostavno* tako, da kategorično, ne pa argumentano, trdimo, da je, ob pravilni navedbi vseh kategorij v prometni vrednosti (ceni), *menjava ekvivalentna*.

Marx je torej teoretično ponudil rešitev problema vrednosti s teorijo presežne vrednosti, ki naj bi pojasnjevala protislovje med delom in kapitalom. Z dvojno naravo blaga (in zato dela) je hotel Marx fetišizem menjave (tudi denarja) - kot zunanje, pojavne forme - enkrat za vselej razgaliti. V duhu A. Smitha je zapisal (na več mestih), da je zagonetnost vrednosti moč razodeti šele v družbi, kjer je blagovna proizvodnja splošna oblika dela. Znanstvena metoda, ki je sposobna razkriti prikrito vsebino navideznosti, naj bi bila retrospektivna analiza od "preprostih" oblik dalje. Tu je implicitno na delu Marxova vera v razvojno periodizacijo dogajanja in neobhodno zapovrstnost faz v tem razvoju.

Marx je trdil, da je Aristotela kot genija pri razjasnitvi bistva enakosti blag ovidel samo zgodovinski okvir družbe (suženjstvo je bilo v antični Grčiji naravna podlaga proizvodnje, sužnji pa seveda niso spadali v svobodni sestav prebivalstva, ampak med

naravne vire). Morda nam bo na koncu tega sprehoda uspelo vsaj zasilno razložiti, katere danosti pa so Marxu preprečevale, da bi lahko videl preko horizonta svoje dobe.

Prepričan je bil, da je v ekonomski teoriji prav dvojni značaj dela, konkretno delo in abstraktno delo, njegov izvorni prispevek k teoriji, zapisal je, "To dvoredno naravo dela, vsebovanega v blagu, sem jaz prvi kritično dokazal. Ker je ta točka koren, okoli katerega se suče razumevanje politične ekonomije...", kar pomeni, da je dajal temu lastnemu prispevku moč, da lahko reši fundamentalna vprašanja politične ekonomije.

Delo določa vrednost blaga samo, če postane abstraktno delo, kar po Marxu pomeni, da je to povprečni, družbeno potrebni delovni čas za produkcijo nekega blaga. Ideja je elegantna in resnično omogoči Marxu, da na njej zgradi celotno delovno teorijo (presežne) vrednosti. Na osnovi te ideje, s katero je Marx želel povezati mikro in makro ekonomsko teorijo, je do danes preživela tudi debata o transformaciji produkcijske vrednosti (zasnovane na delovni teoriji vrednosti) v cene: z njo se ukvarjajo tisti, ki jo sprejemajo, tisti, ki je ne zavračajo, tisti, ki jo dopuščajo in tisti, ki jo zavračajo (Glej več o tem v naslednji točki).

Moč te ideje je v tem, da, ako jo sprejmemo, potem se nam vsakdanji odnosi resnično kažejo kot magija, fetišistično, saj v njih ni več sledu gibanj, ki naj bi skozi razvoj privedla do sodobne simbolike. Recimo, "razkrije" se nam bistvo nedojemljivega razmerja med kapitalom in profitom, ki "je" skrito v (zgodovinsko pogojeni) razcepljenosti dela, kar pa v vsakdanjem življenju ni več razvidno. Dalje, simbol moderne družbe je denar, toda ker je denar sredstvo menjave realnih dobrin, torej blaga, poleg tega pa ima še novo funkcijo kot denarni kapital, je treba poiskati pot k bistvu fetišizma denarja preko analize blagovne forme. Dalje: ako naredimo zgodovinsko analizo realnih odnosov (zlasti proizvodnje, no, pa tudi menjave), bomo sedanjemu fetišizmu odvzeli metafizično obliko in pripeli realna razmerja na trdno podlago, piše Marx. Znebimo se teološke razlage, spekulativno pojasnjene alienacije, pravi. Spontane predstave posameznikov v trgovski družbi, češ da je kapital blagovne trgovine samostojni kapital, je potrebno zamenjati z analizo, nas prepričuje. Trgovina kot proces menjave blaga je fetišizirana ravno zaradi izgube pojma vrednosti, zato ker ne pojasnimo metamorfoze blagovnega kapitala v kapital blagovne trgovine, ne pa zato, ker se menjavajo uporabne dobrine, ki so plod dela - kakor so to po Marxu načeloma pravilno, a nezadovoljivo, pojasnjevali klasični ekonomisti.

Razlaga, izvirajoča iz opredelitve dvojne narave dela, je videti neoporečna, privlačna in odpira možnosti na vse strani. Je pa napačna, kar je uvidel tudi Marx, pa tega ni pretirano poudarjal.

Marxove muke z vsesanjem presežne vrednosti, s trgovino in trgovci

Marxu je potrditev lastne teoretične konstrukcije o *presežni vrednosti*, ki izvira iz *presežnega dela*, spodletela že v uvodu, pri trgovini. Razlagalci njegovega nauka o tem še danes ne govorijo prav radi, bolj jim je všeč premočrtnost tistih razrednih misli, na katerih se da v politični sferi spekulirati z “družbeno znanostjo” kot “trgovino” posebne vrste.

Recimo, vsako drugo specifično delo razen tistega nejasnega dela, ki *edino* ustvarja uporabne dobrine (zelo neopredeljeno, ampak dovolj, da vse delo razpade na dve polovici, na “pravo” in “nepravo”), je Marx podredil v *delo druge vrste*. S tem je ne le zasadil dolgotrajni sum v “nepravo” delo, ki so ga imitatorji pogosto enačili z “buržoaznim”, malomeščanskim, ne nazadnje z umskim in informacijskim delom, da “kapitalistovega” ne omenjam, ampak je tudi obudil stara prekletstva. V ozadju, kot smo lahko videli uvodoma, so na delu stari tabuji (denarja, časa ipd.), skratka, nič novega.

Že, že, pravijo sodobni “marksisti”, toda ni treba zamenjevati Marxa in njegovih epigonov. Pa dajmo besedo Marxu samemu:

“Trgovski kapital ni nič drugega kot kapital, ki deluje v sferi cirkulacije. Proces cirkulacije je ena izmed faz celotnega procesa reprodukcije. Toda v procesu cirkulacije se ne producira vrednost in zato tudi ne presežna vrednost. Dogajajo se samo oblikovne spremembe iste mase vrednosti. V resnici se ne dogaja nič drugega kot metamorfoza blaga, ki kot taka nima nobenega opravka z ustvarjanjem ali s spreminjanjem vrednosti.”

(Marx, K III, 315).

Na eni strani je torej “produkcija” vrednosti, na drugi strani pa je “metarmorfoza” blaga, že opredmetene vrednosti.

Zato velja, pravi Marx:

“Če se pri prodaji produciranega blaga realizira presežna vrednost, se realizira zato, ker je ta že v njem; v drugem dejanju, ko se denarni kapital spet zamenja za blago (produksijske elemente), kupec zato tudi ne realizira nobene presežne vrednosti, temveč je tu njegova menjava denarja za produktijska sredstva in delovno silo samo priprava za produkcijo presežne vrednosti.” (ibid, 315).

Že nelogičnost: pri prvi prodaji blaga se presežna vrednost realizira, v drugem dejanju pa ne več, ampak je zgolj *navadna menjava*. Marx se tega zaveda, a gre vseeno hrabro naprej v zaplete:

“Nasprotno. Kolikor te metamorfoze zahtevajo čas cirkulacije - čas, v katerem kapital sploh ne producira, torej tudi ne presežne vrednosti - tedaj ta čas omejuje ustvarjanje vrednosti” (ibid, 315), s čimer si dela naslednjo skico:

Nujni sklep na tej osnovi je tale: “... in se bo presežna vrednost kot profitna mera izrazila ravno v obratnem sorazmerju s trajanjem časa cirkulacije” (ibid, 315). To pomeni, več presežne vrednosti bo, če bo čas za cirkulacijo krajši. Oziroma, največ je bo, če se cirkulacija odpravi. Poskus kategorične trditve, ki sledi iz tega izhodišča, pa nehote spet odpira vprašanja:

“Trgovski kapital zato ne ustvarja ne vrednosti, ne presežne vrednosti, tj., ne ustvarja je neposredno.”

(ibid, 315).

Ta dvom o morebitni potencialni posrednosti trgovskega kapitakla v ustvarjanja vrednosti tu ni temeljni dvom v to, da se morda vrednost na nek način le ustvarja tudi izven “produkcije”. Gre bolj za to, da čas cirkulacije vpliva na samo realizacijo, ne pa tudi na produkcijo vrednosti. *Učinki trgovskega kapitala* na realizacijo vrednosti naj bi bili zato naslednji:

1. “Če pomaga skrajšati čas cirkulacije, lahko posredno pomaga povečati presežno vrednost, ki jo producira industrijski kapitalist.”
2. “Kolikor pomaga razširiti trg in omogoča delitev dela med kapitali, torej usposablja kapital, da dela v večjem obsegu, pospešuje njegova funkcija produktivnost industrijskega kapitala in njegovo akumulacijo.”
3. “Kolikor skrajšuje čas obtoka, povečuje razmerje presežne vrednosti do založenega kapitala, torej zvišuje profitno mero.”
4. “Kolikor je zaradi njega kot denarni kapital v sferi cirkulacije potreben manjši del kapitala, povečuje tisti del kapitala, ki je neposredno zaposlen v produkciji”.

Vsa ta posredna pomoč trgovskega kapitala industrijskemu izhaja iz kategorične trditve, da je vrednost ustvarjena samo v produkciji. Zato, da ne bi ostal kakšen dvom, je to treba dokazati še modelsko, psevdoempirično:

“Ker trgovski kapital sam ne proizvaja nobene presežne vrednosti, je jasno (zaenkrat še ne - op. A.K.), da je tista presežna vrednost, ki jo dobi v obliki presežnega profita, del presežne vrednosti, ki jo je proizvedel celotni produktivni kapital. Vprašanje pa je: kako si trgovski kapital prilašča svoj delež presežne vrednosti ali profita, ki ga proizvede produktivni kapital”.

Marx se zaveda, da s trditvijo še nič ni dokazal, zato mora presežek (profit, dobiček), ki pripade trgovskemu kapitalu, povezati z delom. Stalni moto zoper blagovno-trgovski fetišizem najprej ponovi:

“Samo videz je, da je merkantilni profit zgolj pribitek, nominalno zvišanje cene blaga nad njegovo vrednost.”

(ibid,317).

Bistvo, meni Marx, pa je drugje, v razliki med industrijskim in trgovskim kapitalom.

“Pri industrijskem kapitalu je razlika med prodajno ceno in kupno ceno njegovega blaga enaka razliki med produkcijsko ceno in stroškovno ceno blaga oziroma je enaka, z vidika celotnega družbenega kapitala, razliki med vrednostjo blaga in njegovo stroškovno ceno za kapitaliste, to pa se spet reducira na razliko med celotno količino v njem opredmetenega dela in količino v njem opredmetenega plačanega dela”.

Izhodiščna skica izkoriščanja, ki je za Marxa zasidrana v industrijskem kapitalu, v razliki med plačanim opredmetenim delom v industriji (nižja vrednost) in celotno količino opredmetenega dela, ki si jo industrijski kapitalist prisvoji (višja vrednost) s prodajo na trgu! Zdaj pa spet trgovski kapital, ki je za Marxa nekako nenaraven privesek industrijskega kapitala:

“Pri trgovcu z blagom pa je drugače. Trgovec ima blago v rokah samo tako dolgo, dokler je blago v procesu svoje cirkulacije. *Trgovec samo nadaljuje njegovo, po produktivnem kapitalistu začeto prodajanje*, realiziranje njegove cene, ter ga zato ne pušča v nikakršen vmesni proces, v katerem bi moglo znova *usesati presežno vrednost.*” (ibid, 318).

Zoprni fenomenologi, ki opazujejo tale novi svet, radi trdijo drugače, kar je treba seveda vnaprej spodbiti, češ da gre za videz:

“Medtem ko industrijski kapitalist v cirkulaciji samo realizira dotlej producirano presežno vrednost ali profit, naj bi trgovec, nasprotno, svoj profit ne samo realiziral v cirkulaciji, ampak ga tu šele napravil.” (ibid, 318).

Trgovsko (in vsakršno drugo cirkulacijsko) delo je, kakor smo videli, v renesansi že doživelo relativno priznanje kot tista poklicna dejavnost, ki lahko prinaša splošno korist. Toda ta fetišizem, ki je priplaval do industrijske dobe, je treba v kali zatreti.

“In dejansko je vsa predstava o nastajanju profita iz nominalnega zvišanja cen blaga ali iz prodaje nad njegovo vrednostjo izšla iz opazovanja merkantilnega kapitala”

(ibid. 319).

In sledi napoved o raziskovanju, ki se je do danes izkazala za prazno obljubo:

“Vendar pa podrobnejše raziskovanje hitro pokaže, da je to le videz. In da se - ob predpostavki, da kapitalistični način produkcije prevladuje - komercialni profit ne realizira na tak način.”

(ibid, 319) .

S temi trditvami se je nabralo že kar nekaj motečih nelogičnosti. Denimo, najprej mora Marx popraviti svoje prejšnje izvajanje, ko je govoril, da industrijski kapitalist trgovcu prodaja svoje blago po produkcijski ceni, saj je prišel do tega, da cena, po kateri prodaja trgovec, ne more biti enaka ceni, po kateri je blago kupil pri proizvajalcu. Sicer ne bi nihče vedel, kaj naj stori z merkantilnim profitom, ki se je pojavil spotoma. Zdaj želi svoje uvodno nedosledno izvajanje, ko je skušal izvzeti trgovski kapital iz procesa ustvarjanja vrednosti, takole pojasniti:

“Toda zakaj smo predpostavili, da prodaja industrijski kapitalist blago trgovcu po produkcijski ceni? Oziroma kaj je bilo mišljeno s to predpostavko? Da merkantilni kapital (tu imamo z njim opraviti šele kot s kapitalom blagovne trgovine) ne sodeluje v oblikovanju splošne profitne mere. Pri razlagi splošne profitne mere smo nujno izhajali iz te predpostavke, prvič zato, ker merkantilnega kapitala za nas še ni bilo; in drugič zato, ker je bilo treba poprečni profit in tako tudi splošno profitno mero nujno izvesti kot izenačitev profitov ali presežnih vrednosti, ki jih resnično producirajo industrijski kapitali v raznih sferah produkcije.”

(ibid, 319-320).

Če najprej trdimo, da (poprečni) profit izhaja le iz proizvodnje, a se nam hitro postavi moteče vprašanje, odkod potem trgovski (merkantilni) profit, ne moremo zdaj reči, da pa do tega pride zato, ker profit izhaja iz proizvodnje (tavtologija!), pa zato

izhaja od tod tudi trgovski profit - istočasno pa vztrajati na tem, da industrijski kapitalist prodaja blago trgovcu po produkcijski ceni. S tem bi priznali, da je tudi merkantilni kapital produkcijski strošek, to pa bi potegnilo za sabo priznanje, da je trgovsko delo v sklopu tistega dela, ki ustvarja vrednost.

Kaj storiti?

Pa pojdimo v drugo smer, predlaga Marx, pa čeprav je to, kako se bo skušal izviti iz svojih kategoričnih trditev, skregano s prejšnjim izvajanjem in tudi z zgodovinsko logiko nastajanja profita:

“Kljub temu pa (trgovec - op. A.K.) blaga ne prodaja nad njegovo vrednostjo ali ne nad njegovo produkcijsko ceno, ravno zato, ker ga je od industrijskih kapitalistov kupil pod njegovo vrednostjo ali pod njegovo produkcijsko ceno. V tvorjenju splošne profitne mere torej določujoče sodeluje trgovečev kapital pro rata deležu, ki ga ima v celotnem kapitalu»

(ibid, 321).

Težko si je predstavljati, da bi industrijski kapitalist prodajal trgovcu svoje blago pod njegovo vrednostjo oziroma produkcijsko ceno, razen če je resnična produkcijska cena – ki je niti industrijski kapitalist niti trgovski kapitalist ne poznata, pozna pa jo Marx - nižja le zato, da Marx trgovcem ne bi priznal, da spadajo med nujne stroške. No, v redu, teorija o preseženem delu v produkciji se za silo s to Marxovo »rešitvijo« za hip ujame na noge: toda zgodovinski anahronizem, ki je potreben za to vratolomnost, s »pripenjanjem trgovskega profita (kapitala) na industrijskega« se kljub omembi znanstvene analize ne da prepričljivo pojasniti, razen če je znanstvena analizo tudi to, da skušamo dokazati nekaj, kar že a priori vemo. Marxu zaenkrat drugega ne preostane, izjavi naslednje:

»V procesu znanstvene analize se pojavlja oblikovanje splošne profitne mere kot izhajajoče od industrijskih kapitalov in njihove konkurence in kot da ga šele pozneje korigira, dopolnjuje in modificira intervencija trgovskega kapitala.«

(ibid, 323).

Seveda, če hočemo v znanstveni analizi najprej pokazati (dokazati?) tisto, kar hočemo videti. Sledi tipično Prokrustovo nategovanje zgodovinskih dejstev:

»V procesu zgodovinskega razvoja je stvar ravno nasprotna. Komercialni kapital je tisti, ki najprej določa cene blaga bolj ali manj po njegovi vrednosti, sfera cirkulacije je tista, ki se v njej najprej oblikuje splošna profitna mera. Komercialni profit je tisti, ki prvotno določa industrijski profit.«

(ibid, 323).

Nekoliko smešno: če je trgovski kapital tisti, ki določa profite, kaj pa je potem razlog nastanka profita, če še ni industrijskega kapitala, ki bi založil in ustvarjal presežno vrednost. Še zlasti, če so cene blaga določene bolj ali manj po »vrednosti«? Marx za hip te razraščajoče dvome preskoči z elegantno tautologijo:

»Šele ko je kapitalistični (sic!) način prodril in je postal producent sam trgovec (nikoli v večji meri ali bistveno - op. A.K.), se merkantilni profit reducira na alikvotni del celotne presežne vrednosti, ki pripada trgovskemu kapitalu kot alikvotnemu delu celotnega kapitala, zaposlenega v družbenem procesu reprodukcije«

(ibid, 323),

kar ga za hip prestavi v njegov »idealno zaokrožen« teoretski svet »kapitalu alikvotnega izkoriščanja« homogenizirane celote družbeno potrebnega (abstraktnega) dela.

Problemi pa še obstajajo: s tem se da pojasniti enega trgovca, ki kupuje pod produkcijsko ceno. V resnici jih je (trgovcev) cela veriga - če bi lahko vsi računali na to, da bodo s kupovanjem pod produkcijsko ceno lahko realizirali presežno vrednost, nastalo v proizvodnji, potem bi sfera cirkulacije rasla v nedogled - razen če bi industrijski kapitalist prodajal svoje produkte zastonj.

Marx se te šibke točke zaveda in se znova spusti v spopad s svojo lastno teorijo o presežni vrednosti, ki se je zaradi hiliastične moči prepričevanja - kljub nelogičnosti z zgodovinskimi dejstvi - od njega že osamosvojila in ga zaslužnjuje:

»Čisto trgovski cirkulacijski stroški (torej izvzemši stroške za špedicijo, transport, shranjevanje itd.) se reducirajo na stroške, ki so potrebni za to, da se realizira vrednost blaga, da se spremeni ali iz blaga v denar ali iz denarja v blago, da se opravi njegova menjava... Stroški, ki jih tu obravnavamo, so stroški nakupovanja in stroški prodajanja. Že prej smo omenili, da se reducirajo na računanje, knjigovodstvo, trgovanje, korespondenco itd.«

(ibid, 234-235).

Tu, ko Marx našteva čiste cirkulacijske stroške,

- › računanje,
- › knjigovodstvo,
- › trgovanje,
- › korespondenco itd.

in nečiste cirkulacijske stroške,

- › špedicijo,
- › transport,
- › shranjevanje itd.,

je Marx še najbližje obravnava tistih informacijskih poklicev, ki nastajajo skozi novejšo zgodovino kot posledica tehnoloških izboljšav in odtod pospešene ter količinsko povečane menjave na daljavo. *Od tega, kako bo tematiziral to novo družbeno potrebno delo, oziroma stroške za to delo, je seveda odvisna tudi temeljna opcija marksizma do vrednotenja informacijskega dela.* No, najprej ob dvomih, ki se mu porajajo, izreče Marx nekaj apriorno argumentativnega, da ne bi slučajno pozabili:

“Vsi ti stroški ne nastanejo v produkciji uporabne vrednosti, temveč v realiziranju njegove vrednosti; so čisti stroški cirkulacije. Ne stopajo v proces neposredne produkcije, pač pa stopajo v proces cirkulacije in zato v celotni proces reprodukcije. Nas tukaj zanima edino tisti del teh stroškov, ki se izda za variabilni kapital.”

(ibid, 325).

Zanima ga torej narava tistega (informacijskega) dela, ki je vezano za sfero cirkulacije. Zato dodaja v oklepaju načrt, ki se ne da zlahka uresničiti: “(Poleg tega bi bilo treba raziskati:

prvič, kako se v procesu cirkulacije uveljavlja zakon, da stopa v vrednost blaga samo potrebno delo;”,

kar je razumljivo, saj če se blago začne v gibanju proti končnemu potrošniku prodajati trgovsem pod produkcijsko ceno, kje so potem družbena merila za to. In dalje, bistveno, kar razkrije, da je do sedaj v glavnem konstruiral in variiral polarno razredno družbo kapitalizma brez zgodovinskih dejstev:

“drugič, kako se pojavlja akumulacija pri trgovskem kapitalu”

(ibid, 325),

kar je z zgodovinskega in vsakršnega vidika temeljno vprašanje, ko gre za analizo kapitala v industrijski dobi.

Toda Marxu “prehitri” zaključki (o viru vrednosti in presežne vrednosti itd.) ne dovoljujejo več elegantnega umika, ponovne predelave; dopuščajo samo občasne nerešljive dileme, bolje rečeno dvome, dvome, nato pa - da se stvar ne bi preveč zapletla - kategorične sodbe!

Poglejmo te Marxove poskuse, ki jim lahko rečemo *dejstva* le z obilo domišljije, od blizu. Najprej Marx načenja splošno vprašanje o agentih cirkulacije (komercialni agenti produktivnega kapitalista: nakupovalci, prodajalci, potniki) in o mezdnem delu pri trgovcu (trgovski nameščenci):

“...v vseh teh primerih izvirajo prejemki, ki jih dobiva agent cirkulacije, samo iz merkantilnega profita, čeprav se mu samemu lahko prikazujejo kot gola mezda, kot plačilo za delo, ki ga je opravil... To izhaja iz dejstva, da njegovo delo ni delo, ki bi ustvarjalo vrednost”

(ibid, 327)

... in zatem podrobneje o trgovskih nameščencih,

“Po eni strani je takšen komercialni delavec mezdni delavec kakor vsak drug. Toda med njim in delavci, ki jih neposredno zaposluje industrijski kapitalist, mora biti ista razlika, kakor med industrijskim kapitalom in trgovskim kapitalom... Ker trgovec kot goli agent cirkulacije ne producira vrednosti in presežne vrednosti...”

(ibid, 329).

Tu se ima Marx že samega sebe počasi zadosti, zato zapiše v oklepaju, misleč, da je to načrt, ne pa objava:

“(kajti dodatna vrednost, ki jo doda blagu s svojimi stroški, se reducira na dodatek prej obstoječe vrednosti, čeprav se tu vsiljuje vprašanje: kako vzdržuje, konservira to vrednost svojega konstantnega kapitala?...)”

(ibid, 329).

Pošteno prizna težave:

“Ko je govor o merkantilnih mezdnih delavcih, ni težava v tem, kako pojasniti, na kak način ti neposredno producirajo profit za svojega gospodarja, čeprav neposredno ne producirajo presežne vrednosti... To vprašanje je dejansko že rešeno (sic!) s splošno analizo merkantilnega profita.”

(ibid, 329).

Sledijo litanije, osvežitev spomina, kaj je že “dokazano”, čeprav seveda ni na razpolago dokazov, ampak le trditve; nato težava malo bolj konkretno:

“Težava je tale: ker delovni čas in delo trgovca samega ni delo, ki bi ustvarjalo vrednost (sic!), čeprav mu ustvarja delež v že proizvedeni presežni vrednosti, kako je tedaj z variabilnim kapitalom, ki ga izda za nakup komercialne delovne sile? Ali je treba ta variabilni kapital kot stroškovni dodatek prišteti založenemu trgovskemu kapitalu?”

(ibid, 330).

Naj to težavo prikaže pregledneje:

- a. “Če ne, tedaj se zdi, da je to v protislovju z zakonom izenačitve profitne mere; kateri kapitalist bi zalagal 150, ako bi mogel računati kot založeni kapital samo 100?”
- b. “Ako pa ga je treba prišteti, tedaj se zdi, da je to v protislovju z bistvom (čigavim bistvom - op. A.K.) trgovskega kapitala, kajti ta vrsta kapitala ne fungira kot kapital zato, ker tako kot industrijski kapital spravlja v gibanje tuje delo (podčrtal A.K.), marveč zato, ker ... opravlja opravljajo funkcije nakupovanja in prodajanja... in s tem prenaša nase en del presežne vrednosti, ki jo je proizvedel industrijski kapital” (ibid, 330-331).

Z računskim preverjanjem se stvari še bolj zapletejo: če skušamo poiskati meje variabilnega kapitala b , ki je izdan za plačevanje komercialnih pomožnih delavcev, ugotovimo, da je v prodajni ceni trgovca kar naenkrat profit na delo komercialnih delavcev, ki se ga ne da več pojasniti. Posebno še, če “trgovsko delo

... ne ustvarja nobene vrednosti”

(ibid, 334).

Kar naenkrat tako tudi trgovski kapital prinaša profit - kot vsak drug kapital. Če med kapitali ni razlike, čemu potem govoriti o industrijskem kapitalu kot sferi oplajanja vrednosti, ter o drugih oblikah kapitala kot o sferi cirkulacije? Zakaj deliti delo na produktivno in neproduktivno?

Marx je tu obupal. Potegnil je črto! Pa jo potegnimo še mi.

Toda za strokovno in politično javnost je bilo treba to obsežno meglo o pravem in nepravem delu nekako opravičiti. Engels kot redaktor posthumno objavljenega Marxovega pisanja glede teh nejasnosti v *opombi 39a* (ibid, 338) neprizadeto zatrdi, da *manjkata dve strani rokopisa*. Glede na kategorični način Engelsove argumentacije, ki sledi in ki se prav nič ne razlikuje od prejšnjih Marxovih dokazov, lahko rečemo samo, da jih je v Kapitalu približno petsto preveč:

“Ker ni trgovski kapital absolutno nič drugega kot osamosvojena oblika enega dela industrijskega kapitala, ki fungira v procesu cirkulacije, se morajo vsa vprašanja, ki se nanašajo nanj, reševati na ta način, da si problem postavimo najprej v taki obliki, da se fenomeni, lastni trgovskemu kapitalu, še ne pojavijo samostojno, marveč šele v neposredni zvezi z industrijskim kapitalom, kot njegova veja.”

(ibid, 335).

Takšni zaključki so neizogibno botrovali kasnejši zgodovinski strokovni oceni, da lahko Marxa v družboslovju štejemo kvečjemu za *manjšega ricardijanca*, kar pa seveda ne zmanjša vrednost bolj točni oceni, da je Marx veliko več koristnega postoril v politični areni, za kolektivno mobilizacijo delavskega gibanja in izboljšanje življenjske ravni industrijskih delavcev.

Ubogljivi (upogljivi), delomrzni in naduti gospodje (in zlasti tovariši), ki so na tej šibki pojasnitvi razlik med proletarci in ostalimi delavci delali svoje nove komunistične države, so ta stoletni ukaz (da trgovsko delo, ki se pene nad trgovskim kapitalom, ni absolutno nič drugega kot osamosvojena oblika dela industrijskega kapitala) verno poslušali – ne pa kaj dosti mislili zraven - skoraj poldrugo stoletje. Zato še danes govorijo in mislijo *o posredniškem informacijskem delu*, zlasti pa o trgovskem početju, na podoben način kot Marx, pa dolga vrsta oznanjevalcev starodavnih tabujev denarja, ki smo jih omenili, že pred njim:

“Izračunavanje cen, knjigovodstvo, vodenje blagajne, korespondenca - vse spada sem. Čim razvitejši je obseg produkcije, tem večje so, čeprav sploh ne

sorazmerno, trgovske operacije industrijskega kapitala, potemtakem tudi delo in drugi cirkulacijski stroški za realiziranje vrednosti in presežne vrednosti. S tem nastane potreba po zaposlovanju komercialnih mezdnih delavcev, ki tvorijo pravo pisarno.”

(ibid, 336).

“V naravi stvari je, da delo, ki obstoji samo iz posredniških operacij, ki so zvezane deloma z izračunavanjem vrednosti, deloma z njihovim realiziranjem, deloma s ponovnim spreminjanjem realiziranega denarja v produkcijska sredstva... takšno delo ne učinkuje kot vzrok ustreznih velikosti in mas teh vrednosti, tako kakor neposredno produktivno delo, marveč kot njihova posledica.”

(ibid, 337).

Skratka, paraziti! In še popolnoma zgrešena napoved (prihodnosti):

“Toda z napredovanjem kapitalističnega načina produkcije ima ta mezda (komercialnih delavcev - op. A.K.) tendenco, da pada, celo v primeri s povprečnim delom: deloma zaradi delitve dela v pisarni sami; zato se mora producirati samo enostranski razvoj delovne zmožnosti... Z nekaterimi izjemami se zato z razvojem kapitalistične produkcije zmanjšuje vrednost delovne sile teh ljudi; njihova mezda se niža, medtem ko se njihova delovna zmožnost veča.”

Zelo nekonkretno, zelo nasploh in, če kaj tega drži, iz čisto drugih razlogov, kot so tu navedeni.

Tako kot se Engels ni kaj prida navzel originalne A. Smithove skepse glede sporne veljavnosti delovne teorije vrednosti v merkantilnem in zgodnjem industrijskem obdobju, se tudi ni oziral na tehtne sočasne Schmidtove in Sombartove ugovore, ki so se pojavili ob izidu Kapitala...

Zanimivo pa je, da se Marxov Kapital III končuje z Engelsovimi kratkim dodatkom o borzi. S to temo, kjer se na nekem novem prizorišču eksterno primerjajo valute oziroma vrednosti dobrin s tehnološko-produktivnostno različnih ravni, bi se pravzaprav morala začeti zgodba o profitu in analizi moderniziranega industrijskega kapitala. Potem bi bila verjetno teorija in praksa o nastajanju vrednosti blaga v novi dobi drugačna. No, saj je ponekod bila. In je še, če pogledamo sodobno finančno krizo.

Če strnemo, bi lahko rekli, da imamo pri Marxovi delovni teoriji presežne vrednosti oprava z nejasno razdelano hibridno idejo: prevladujoča načela eksplisitnega izkoriščanja dela iz fevdalne dobe je Marx malce posplošil, nato pa jih je, kot

delujoč socialni mehanizem izkoriščanja, enostavno stlačil v nov okvir, v analizo družbene dinamike industrijske dobe. Pri tem seveda ni pojasnil tistega, kar bi bilo najpomembnejše: kateri novi momenti in okoliščine nove dobe so privedle tudi do spremembe težišč v načinu izkoriščanja. Nova težišča ustvarjanja in realiziranja nove vrednosti so se namreč s krepitvijo industrijske dobe iz nekoč prevladujočega delovnega procesa (značilno težišče za predindustrijski način proizvodnje) pomaknila v širši tehnološki proces ustvarjanja nove vrednosti. Ta novi proces, ki zajema izobraževanje, orodja menjave in informacijsko povezanost oddaljenih lokacij, pa potrebuje mnogo širše zaledje poklicev, kakor jih je potrebovala predindustrijska doba, da sploh lahko pride do ustvarjanja in realizacije 'nove vrednosti'. Zato je Marxovo teoretsko sklicevanje na predindustrijska označevanja celotnega sklada dela na potrebno, dopustno, nepotrebno ali odvečno delo postalo čisti anahronizem. Marx je ta anahronizem v svoji navidez strokovni razredni teoriji ohranil kot jedro svoje udarne obravnave politične ekonomije industrijske družbe.

Ni pa seveda edini, kajti povsem odprto vprašanje je še vedno, če ga niso morda ohranile pri življenju tudi tiste trohobne inštitucije, ki so iz starih časov nekako le preživele industrijsko revolucijo in še danes, ko se menda že bližamo post-industrijski dobi, rade vneto jamrajo, podobno, kakor je to počel Marx - Ali trgovci sploh kaj delajo?

IV. Poklicna regulacijska sfera

7. Informacijska družba v mali renesansi

Odkod ti hudi duševni pritiski, če novo na hitro zamenja staro? Česa ne moremo prav doumeti? Kaj nas tako moti? Proti čemu vsaj v sebi nemo protestiramo, ko se oziramo okrog? In se vdano prilagajamo, čeprav bi raje tulili?

Ali to, da nam namesto starega prodajajo novo? Ali pa celo to, da nam staro prodajajo kot novo, mi bi pa morali verjeti? Ni govora!

Recimo, da smo si za cilj zastavili zgodovinsko-teoretsko utemeljevanje pomena posti-inudstrijskega, informacijskega dela. Pojdimo najprej v bližnjo preteklost. Mnenje o pomenu sodobnih tehnoloških inovacij, ki so po trenutnem razumevanju ekonomskega razvoja bistveni faktor spreminjanja vseh ustaljenih družbenih procesov, je tako med upravljalci in politiki kot v akademskih krogih dokaj enotno (Hepworth, 1989, 1). Informacijska tehnologija pospešuje čas izvedbe vseh vitalnih družbenih procesov. Zato je agresivna do ljudi, ki živijo po drugačnih, starejših, fiziološko in družbeno manj napornih ritmih. Ljudje pa se ji ne morejo zares upreti, ker je *ekonomska moč* sodobnih informacijskih procesov v primerjavi z močjo klasičnih industrijskih procesov pravzaprav premoč, katere sadove nosilci pa tudi sopotniki te moči tudi sami uživajo.

Če za hip pustimo ob strani to diskusijo o moči informacijske in komunikacijske tehnologije, saj se bomo k njej vrnili kasneje, potem je čas, da opozorimo na naraščajoče zanimanje o poreklu informacijske moči, ki ga opazimo med teoretiki informacijske ekonomije. Ko je Machlup v zgodnjih šestdesetih letih tega stoletja podal možnost, da lahko "industrijo znanja" tudi statistično ocenimo, se je zganila vrsta raziskovalcev, ki so vsak po svoje prispevali k osvetlitvi ekonomske pomembnosti "informacijskih virov". S svojim raziskovalnim delom so polagoma razrahljali in deloma ovrgli (neo)klasično predpostavko, da je informacija nek pojem brez otipljive, stroškovne vrednosti, da je pač "javna dobrina" (enkrat proizvedena, neštetokrat konzumirana) in pika. Pokazali so lahko, da je informacija lahko, razumljena kot menjalna količina, tudi kapitalna dobrina, saj ima stvarno vsebino - vsaka stvarnost pa ima

svojo ekonomijo in zgodovino. K. Boulding (1963) je v hipnem preblisku ocenil, da "stvarni koncept industrije znanja vsebuje v sebi dovolj dinamita, da razstreli tradicionalno ekonomijo v orbito." (M. Hepworth, 1989, 5).

Marc Uri Porat kot drugi znani pionir informacijske ekonomije je prvi naredil korak v smeri nekaj daljše zgodovine informacijskega dela: iz časovne in strukturne analize poklicev, ki mu je pokazala naraščajoči trend deleža ljudi, zaposlenih v informacijskih poklicih, so lahko drugi raziskovalci že sklepali, da je začetek informacijskega sektorja nekje v preteklosti, lociran v čas še pred izumom sodobne komunikacijske in informacijske tehnologije v tem stoletju.

Sam Porat ni bil obrnjen v preteklost, ampak v prihodnost. Zanj je bila bistvena diskontinuiteta, zato je oznanil novo družbo. Sorodno, čeprav nekoliko bolj zvezno, ocenjuje te globalne spremembe kot prelomne in dolgoročne tudi "futuristi" kot so C. Freeman, Perez in I. Miles³, vsi predstavniki "težno-ekonomske paradigme", ki stavijo na dolgoročne časovne horizonte, v katerih se bo sedaj še lokalna vizija informacijskega in komunikacijskega "Kondratijeva"⁴ razpršila čez vse (klasične) ekonomske sektorje.

V prihodnost zagledane oznake družbenih procesov, kamor spada recimo "post-industrializem" D. Bella in vrsta drugih, imajo morda prav, ko govore o "drugačnosti" v bližnji prihodnosti, manjka pa jim občutka, da *njihove novosti* niso od danes dalje. Porat recimo pravi, opiraje se na naraščajoč delež informacijskega sektorja (poklicev), da je bilo "prelomno" leto za ameriško družbo leto 1967⁵. Odkod, zakaj? "Prelom" v rasti pojava sicer res predpostavlja skokovitost v zgodovini, toda neenakomerna rast pojava se ne more pojasniti s pojavom samim. Skok v kvantitativni rasti je vedno povezan z okoljem, v katerem neka količina raste. Ne gre toliko za pomanjkanje občutka za historično kontinuiteto nekega pojava, kolikor gre za nezadostnost teoretičnega okvira, torej celotnega sistema, ki rast osmišlja, bolj endogeno ali bolj eksogeno.

Klasični ekonomski okvir, s katerim se je pojasnjevala "informacijska" rast, se je navidez dolgo upiral inkorporaciji družbenih zgodovinskih inovacij: nekako zunaj njega stojita pojav tiska (tisk kot četrti sektor, ang. "fourth estate") in elektrike, ki sta oba silno pomembna kot prepogoj za razširitev informacijskega dela. Električna je "prvi pogoj", "vokalni kamen" sodobne informatizacije: z njo se lahko informacijsko - komunikacijski sektor vzpostavi kot avtonomni sektor, ki ni več odvisen od tradicionalnih sektorjev kot je na primer transport. Informacija kot del simbolne interakcije v komunikacijskem procesu lahko večji del poti od oddajnika do sprejemnika opravi z veliko hitrostjo kot energetsko (elektro/magnetno) valovanje. Prostor in "teža" nista več omejitvena faktorja: samo še majhen del prenosa (transporta) informacije, ob kodiranju in dekodiranju, je vezan na počasno materializirano obliko simboličnega sporočanja (pisma ipd.). "Osvojitve" informacije omogoči nove oblike organiziranja dela.

Podobno pomembna je elektrika za realizacijo ideje o mehanskem računskem stroju: zamisli in patenti Blaise Pascala, Gottfrieda Leibniza, Charlesa Babbagea, Ade Lovelace, Georga Scheutza je lahko uresničil šele Herman Hollerith, njemu pa so v 20. stoletju sledili Konrad Zuse in Helmut Schreyer, Howard H. Aiken, Alan Turing, John Mauchly in Presper Eckert, Herman Goldstine, John Von Neumann in drugi⁶. Šele pred kratkimi desetletji je ekonomska znanost popustila in dopustila možnost selektivnega pomena različnega dela in različnega kapitala, zlasti informacijskega.

Benigerjeva hipoteza iz 1986: zgodba o vzponu informacij je pa le malo starejša

Nas predvsem zanima tisto utemeljevanje sprememb v teoretičnem okviru, ki se nanaša na informacijske dejavnosti. Enega pomembnejših prispevkov za podaljšanje teoretične kontinuitete informacijskega dogajanja v bližnjo preteklost je podal Beniger. V svojem delu (Beniger, 1986) trdi, da je ekonomska pomembnost informacij zlagoma naraščala od sredine XIX. stoletja dalje. Beniger to ocenjuje kot povečano »ekonomsko zahtevo po kontroli«, ki izvira iz »naraščanja hitrosti materialne obdelave in pretokov v materialni ekonomiji«, kar je značilno za industrijsko (r) evolucijo. Beniger nas s tem opozarja na teoretično pomembnost kontinuitete »kontrolnih inovacij«, ki so predhodnice današnje donosnosti elektronske, informacijsko upravljalne tehnologije.

Med kontrolne inovacije, ki jih Beniger razvrsti v področja produkcije, distribucije, konsumpcije in splošnega upravljanja, sodijo na primer: načrtovanje sajenja v poljedelstvu okoli 1870-80. leta, telegraf okrog 1840. leta, hierarhični sistem kontrole procesov, okrog 1840. leta itd. (Podrobnejši seznam je v Prilogi A). Važno je, da je poleg inovacij fiksnega kapitala vključena še vrsta inovacij (industrijske) organizacije: specializacija, korporacijske oblike organiziranja, nove vladne agencije kot so na primer statistični uradi idr.

Čeprav bi se dalo na Benigerjevo klasifikacijo, zlasti na »inovacije« splošnega upravljanja, dodati kakšen prigovor, pa je njegova globalna ideja ta hip pomembnejša od bolj alči manj točne ali metodične zgodovinske utemeljenosti: v tej ideji gre za razteg teoretičnega pojma informacijske družbe oziroma bolje informacijskega sektorja v preteklost. S tem raztegom izgubi pojem 'družbeno in tehnološko posredovane informacije' marsikaj od svoje sodobne atraktivnosti in mistifikacijske enkratnosti. Avtorju je v tem raztegu šlo tudi za vzpostavitev teoretične, ne le zgodovinske kontinuitete pojava. »Kontrolna revolucija« je po Benigerju uspela zaradi združitve tehnološke inovacije na eni strani in razširitve ter dodelave družbene, socialne in tehnične delitve dela, povezane z upravljanjem informacijskih virov, na drugi.

Šok »novega« se je zaradi vključitve »starega« nekoliko ublažil; Beniger je predvsem pokazal, da se fundamentalna sprememba (recimo industrijske ekonomije) najbolj usodno pokaže v *poklicnem* profiliranju delovne sile, zlasti v novih poklicih, ki jih Porat dokaj vehementno zajame v sektor "informativskih poklicev".

Skušajmo pokazati, da "najnovejši raztegi in detajli v delitvi informativskega dela" morda nimajo "svojega zgodovinskega izvora v obdobju industrializacije sredi devetnajstega stoletja", kakor M.Hepworth (1989, str.36) povzema Benigerjeve glavne ugotovitve. Po našem mnenju je najimenitnejša značilnost Benigerjeve klasifikacije kontrolnih inovacij v tem, da je kot možno obdobje kopičenja "kontrolnih inovacij" *izpustil* pospešeno menjavo predindustrijske dobe, kot specialno fazo gospodarske reprodukcije, ki je zgodovinsko še starejša - še največ tovrstnih "kontrolnih inovacij" je pripisal distribuciji. To pomanjkljivost mu zlahka odpustimo: faza menjave in njenih inovacij je v obdobju industrializacije resnično že realizirana in jo je zato lahko spregledati. V modernem pojmovanju gospodarjenja menjava ni več nekaj izstopajočega: trgovina in iz nje izvirajoče vzporedne finančne agencije danes predstavljajo podaljšek produkcijske, distribucijske in konsumpcijske funkcije, če niso celo zlite z njimi. Denarni in finančni tokovi so tako neobhodna podlaga gospodarjenja, da jih niti ne opazimo kot nekaj samostojnega: samodejni so kot zrak, ki ga obravnavamo samo, če je onesnažen.

Današnja tržna menjava je po našem najprej v veliki meri menjava informacij, ki predpostavlja bistvo informativskega dela: Benigerjeva 'kontrola', kot bistvena sestavina informativskega *alias* duhovnega dela, ki je v določeni meri vsebovano v vsakem delu, je šele z menjavo na daljavo zares osamosvojena.

Vedno pa ni bilo tako. Menjava, danes neogibna podlaga gospodarskega in družbenega življenja, se je kot osrednji proces ekonomske in družbene reprodukcije uveljavljala počasi, tudi presihajoče in kontroveržno. Predhodnica kontrolnih inovacij v XIX. stoletju, kakor jih navaja Beniger, je zato menjava, oziroma bolje rečeno, so učinkovita orodja menjave, ki imajo tudi svojo lastno zgodovino. Brez razvoja učinkovitih orodij menjave tudi "kontrolne inovacije" industrijske dobe ne bi bile možne. "Šok" sodobne informativske enkratnosti je Beniger že ublažil; zaradi njegovega prispevka ima "informativska družba" že okus po stoletnem vinu. Mi bomo poskusili temu vinu določiti še starejše poreklo. Ukvarjali se bomo z izhodišči vrednostne utemeljitve evropske informativske družbe, ki sega dlje v preteklost, kot je to ocenil Beniger - sega prav tja v začetek tega tisočletja. S tem ne želimo dokazovati zgolj zgodovinske kontinuitete informativskega sektorja; ta že zaradi narave predmeta opazovanja sega vsaj do antike in še globlje v preteklost⁷. Naš primarni cilj je, da utrdimo in poglobimo teoretski pomen zgodovinske kontinuitete, da pokažemo, da je teoretska (ne)zmožnost interpretacije sodobnega informativskega sektorja lahko tesno povezana s specifično teoretsko nemočjo in (dis)kontinuiteto teoretske argumentacije nekaterih posebnih vrst dela.

Upamo, da naš poskus, ki sledi, ni zgolj trenutni privid, slepilo, upamo, da ne bo iz vina nastala voda, temveč, da bomo prišli do žlahtnega okusa grozdja.

Časovno dno komparativnega vrednotenja informacijskega dela?

Če diahrono primerjamo raznovrstno prakso ljudi, zlasti če gre za primerjavo skozi daljša obdobja, se nam lahko zgodi, da isti termini pomenijo nekaj različnega, različni termini pa nekaj podobnega. Zato je morda primerni trenutek za pojasnitev oziroma uvodno opredelitev pojmov informacije, informacijskega dela in informacijskih poklicev.

Družboslovno najplodnejša opredelitev informacije je posredna: obdelava informacij je sredstvo za zadovoljevanje človekove komunikacijske potrebe, pri čemer je ta njen prvotni (potencialni) obseg omejen z obsegom zadovoljevanja nekomunikacijskih potreb, ki ga določajo zgodovinsko določena družbena razmerja (Splichal, 1981, 36-41). Takšna opredelitev nam omogoča, da ločimo naravno raven komuniciranja od tiste, ki je družbeno določena. Ker sta omenjena načina obdelave informacij do »informacijske kapacitete«⁸ posameznika v tekmovalnem odnosu, lahko sklepamo, da družbeno delitev dela, ki je privedla do delitve dela na umsko in fizično, v nadaljevanju pa je diferencirala tudi umsko delo, ni nujno povezana s povečanjem obdelave informacij, ki bi zadovoljevala človekovo komunikacijsko potrebo. V skrajnem primeru lahko informacijska dejavnost, ki jo opravlja človek, pomeni samo alienirano obdelavo informacij zaradi zadovoljevanja nekomunikacijskih potreb. Problem je bolj znan kot vprašanje, ali je informatizirana družba tudi informirana družba (recimo Marien, 1984), pa tudi kot vprašanje odnosa med rutinskimi in kreativnimi informacijskimi poklici, še splošneje pa se dotika ločevanja umskega dela na splošno umsko delo (znanje kot javna dobrin) in konkretno umsko delo. Dotika pa se tudi smiselnosti koncepta informacijskega sektorja, ki je v "družbi blagostanja" lahko tudi sektor "modernih sužnjev".

Informacijski poklic kot osrednji pojem, ki se pojavlja v tej razpravi v zvezi z določitvijo razvoja informacijskega dela (do sektorja), je nedvomno posebna zgodovinska oblika informacijske dejavnosti ljudi. Naj vnaprej povemo, da se ne ukvarjamo z "nedelom" plemenite manjšine, ki prezira vsako ročno delo (Mumford, 1986, I, 244), in ne z delom vojaških stanov.

Posebnost te oblike, ki je sicer ujeta v splošne značilnosti informacijske dejavnosti, je v protislovnosti med pritiski za profesionalizacijo posebnih poklicnih veščin, kar je integracijski odziv ljudi na konkretna družbena razmerja⁹, in med težnjami po individualizaciji vsebine opravil, ki jih človek vnaša v svojo dejavnost zaradi lastnih potreb, pri čemer je razvoj tehnik stalni generator vzpodbud (A.Abbot, 1989). To protislovje med poklicem kot večino za produkcijo uporabnih vrednosti in poklicem kot

profesijo za ohranjanje privilegijev se v zgodovini razrešuje s stalnim prevrednotenjem poklicev v profesije. Informacijski poklici, tako starodavni kot novejši, niso izjema.

V splošnem je informacijska dejavnost konstitutivna in na ta način opazna za razvoj, ako se izdvoji kot posebna vrsta produkcije v primerjavi s tradicionalnimi sektorji produkcije. S to nekoliko nevtralnno definicijo konstitutivnosti najbolj kritična veja sociologije ni zadovoljna: od vsake posebne produkcije, ki jo uvede družbena in tehnična delitev dela, zahteva utemeljitev, ki sega do generične produkcije človeka kot edine osvobajajoče dejavnosti (Splichal, 1981, str.23-41). Menimo, da je to osrednjo določujočo produkcijo, ki naj bi predstavljala konkretno merilo za specifični emancipacijski potencial vseh ostalih posebnih produkcij uporabnih vrednosti, zgodovinsko težko določiti in verno opisati. Tu sicer obstoja določeno popuščanje, ki pravi, da je "neposredno neproduktivna" dejavnost kontraproduktivna šele, ako so proizvodne kapacitete "določujoče produkcije" v celoti izkoriščene, poraba te dejavnosti pa narašča (Splichal, 1981, 40). V nadaljnjem toku razprave bomo skušali pokazati, da ima skrajna kritična pozicija o "neproduktivnosti", ne glede na gornjo umiritev kritičnosti, tudi drugačne konceptualne šibkosti.

Osnovna značilnost informacijskih poklicev v naši obravnavi je v tem, da se od preloma 1.tisočletja dalje informacijski poklici notranje diferencirajo, kar je znak, da je na pohodu oblikovanje posebnih informacijskih veščin, ki presegajo spretnosti v klasično oblikovanih profesionalnih združenjih in stanovih. Tematiziranje teh poklicnih skupin pomeni iskati razloge in teoretično utemeljitev te konstitutivne produkcije informacijske dejavnosti.

Današnji informacijski sektor, definiran v Poratovem smislu kot skupina poklicev, v katerih se ljudje za razliko od drugih poklicev pretežno ukvarjajo z informacijami¹⁰, ni nastal šele z razvojem komunikacijske in informacijske tehnologije v dvajsetem stoletju. Bržkone pa drži, da se je šele s sodobno tehnologijo razvila potencialna produkcijska funkcija informacijskega dela¹¹, ki je dotlej v ozadju. Informacijsko delo je lahko postalo tudi konkretno delo.

Kar se nam zdi posebno zanimivo, je dejstvo, da so se konture nastajajočega sektorja informacijskih poklicev, aktualnega danes v debati o postindustrijski družbi, zarisale že zelo, zelo zgodaj, v zapadni Evropi vsaj v ranem prehodu iz srednjega veka v renesanso. V tem poglavju skušamo nakazati materialne in duhovne spremembe, ki so privedle do izdvojitve psevdo informacijskih poklicev v tistem davnem času, ko ljudje še niso slutili, da bo nadaljnji razvoj peljal v smeri ukrotitve in zaježitve novih energetskih virov, v smeri industrializacije. Ves prikaz tega zgodnjega brstenja laičnih poklicev, ki jih zgodnji srednji vek z redkimi izjemami (še) ni priznaval kot nekaj omembe vrednega, temveč jih je celo zatiral - čeprav jih je po drugi strani s pomočjo ontoloških opravičevanj in z naklonjenostjo religiozne pristranosti priznaval in dopuščal med kleriki -, ima namen, da

spoznamo družbeno funkcijo “racionalne” propagande, ki v opravičevanju novih virov bogastva družb lahko pripomore k opuščanju starodavnih, trdovratnih tabujev, recimo tabuja denarja. Včasih in še danes.

Poskus določitve časovnega dna: prebujanje male renesanse in vzpon motečih poklicev

Prebujanje srednjega veka od IX. do XII. stoletja včasih historiografi imenujejo mala renesansa¹². To je bilo obdobje zasnov evropskih nacionalnih homogenizacij, recimo karolinškega cesarstva, oblikovanja frankovske in poljske dinastije, poudarjanje angleške zaokroženosti. Mala renesansa je prinesla mnogo pozitivnih tendenc nove družbene legitimnosti, v kateri je celo sholastika - kasneje pojem zaostalosti - odigrala pozitivno vlogo. Po omenjenem obdobju male renesanse je prišlo do reakcije, ki je po treh stoletjih borbe za spremembo religiozne dogmatike ter v okrilju rasti mest, rokodelstva in manufakture pripeljala do silovitega vzpona renesanse, na materialnem področju pa napovedala industrializacijo. Tedaj so se stare zamisli, načrtane v mali renesansi, premlele na višji ravni zaokroženosti, kar bomo obravnavali v poglavju o načinih produkcije in o virih bogastva narodov.

Družbeno priznana hierarhija male renesanse, kakor lahko razberemo iz pričevanj in ohranjenih zapisov, nam razkriva probleme, ki so jih imele srednjeveške elite s priznavanjem legitimnosti na novo nastajajočih opravil in poklicev, prodirajočih v dotlej ustaljeno poklicno strukturo. Najavljene nove potrebe, spodbujane z novimi rokodelstvi, krčenjem novih površin in drugimi izboljšavami, terjajo koncesije v ideologiji, mentaliteti in celo psihologiji ljudi (Le Goff, 1985, 133-135). Zapadna Evropa pokarolinškega obdobja se je le polagoma prilagajala težnjam po učvrščevanju nacionalnih monarhij. Eden od glavnih dokazov za spremembe, ki ga lahko zasledimo v virih¹³, je postopno umikanje dvodelne liturgične sheme zgodnjega srednjega veka (kleriki in laiki, dva višja reda in en podrejen¹⁴) pred novo predstavo o treh enakovrstnih, čeprav še dolgo ne enakovrednih, redovih¹⁵. Gospodarska obnova krščanskega sveta, ki je podlaga in posledica vzpenjajoče se monarhične ideologije, je razvidna v naslednjih pričevanjih:

- a. Anglosaški kralj Alfred Veliki (871-899) je v zadnji četrtini IX. stoletja, ko je strl moč danskih Vikingov, pričel pospešeno obnavljati pravosodje, upravo in šolstvo. Ob prevajanju Boetijevega¹⁶ besedila “Uteha filozofije” (napisanega v ječi okrog 524, tik pred tem, ko ga je, poprej še konzula, dal cesar Teodorik Veliki zaradi veleizdaje usmrtiti), je Alfred pripisal, da mora kralj, če naj se nadeja uspeha, razporejati svojo modrost vladanja med tri vrste ljudi (podanikov):

- › “gebedmen”, ljudi za molitev,
- › “fyrdmen”, ljudi za vojno, in
- › “weorcmen”, ljudi za delo.

Ta zadnja kategorija (“weorcmen”, ljudje za delo) je bila za tedanjo srednjeveško liturgično miselnost, ki je dotlej najraje priznavala le klerike in laike, že krepka novost.

- b. V Franciji, ki jo je ob prelomu tisočletja centralizirala kot nacionalno monarhijo rodovina Kapetingov, lahko zasledimo dve pričevanji o dodatnem razkolu dotlej dvodelne družbe klerikov in laikov zgodnjega srednjega veka.

Abbon Fleuryjski, ki zagovarja meniške privilegije, nam pripoveduje o razdelitvi reda laikov na dva podreda:

- › “agricolae”, poljedelce, in
- › “agonistae”, vojščake.

Adalberon iz Laona, ki pa je objokoval prevelik vpliv menihov na vladanje v kraljevstvu, je oznanil tri sestavne dele družbe, ki so:

- › “oratores”, kleriki,
- › “bellatores”, vojščaki, in
- › “laboratores”, delavci.

Ni odveč pripomniti, da je to priznavanje novih, omembe vrednih stanov, pravzaprav v (propagandno) politični funkciji varovanja meja monarhije (prisvajanje pokrajine, njeno enostransko pretvarjanje v onblastno ozemlje), saj sta omenjena meniha živela v samostanih na skrajnem severnem in skrajnem južnem koncu cesarstva.

- c. Iz začetka XII. stoletja se nam ohrani zapis o podobni delitvi družbe iz vzhoda krščanskega sveta, v Poljski, kjer je anonimni kronist zabeležil v izrazito dinamičnem propagandnem tonu, da so prvine poljske moči med laiki v dveh redovih:

- › “milites bellicosi”, torej vojaški bojavniki, in
- › “rustici laboriosi”, delovni kmetje.

Teh virov nismo navedli zaradi kuriozitet, temveč z določenim namenom: vsakršna nova poimenovanja, kamor spadajo tako podredovi laikov v mali renesansi kot tudi informacijski delavci XX. stoletja, so vsaj z vidika ideologije integrativni simboli¹⁷. Diahrona komparacija dveh časovno silno ločenih procesov: preurejanje Evrope v nacionalne monarhije na prelomu prvega tisočletja in preurejanje sveta oziroma nacij v povezane regionalne gospodarske unije v sodobnosti, kar tisočletje kasneje - pokaže, da sta oba procesa sprožila poudarjanje gospodarske funkcije skupnosti, njenih nosilcev in njihovih miselnosti. Gospodarski vzpon postaja močnejša (ideološka) vrednota kot navidez že zasidrane delitve, potrebno je torej postopno uvajanje legitimnosti vzpenjajočih se gospodarskih elit, ne le praktično, tudi politično, še zlasti na ravni morale. So pa z moralo največje težave.

V obdobju male renesanse se tako religioznim in vojaškim vrednotam, prevladujočim dotlej, priključijo še ekonomske vrednote, ki čedalje bolj spodkopavajo dualnost prejšnje posvečenosti voditeljev, papežev-cesarjev in vojskovodij, tudi s tem, da se vse bolj oznanjajo dodatna kronska varuštva nad delavci, delom, celo nad živino in izboljšanim orodjem. Denimo, napredni vaški župani dobe pravico do audience. Tudi sodobna blokovska delitev sveta, ki je predstavljala ideološko-vojaško razcepljenost (analogija srednjeveškemu dualizmu vojščakov in svečnikov), se pod pritiskom ekonomskih procesov in političnih neskladij krha in na novo definira, začuda, tako kot pred tisoč leti, spet v okvirih (psevdo) nacionalnih meja.

Čeprav je ta diahrona komparacija lahko ilustrativna, pa ni naš namen, da jo popeljemo predaleč. Naš osnovni namen, zaradi česar smo komparacijo sploh uvedli, je skromnejši. Radi bi samo privedli zgodbo o dogajanju pred tisoč leti do točke, ko se je že med ljudmi tedanje dobe izoblikovalo, vsaj v zasnovi, (prototipno) spoznanje o obstoju skupine novih poklicev, tiste skupine iz družbene delitve dela, ki po današnji vednosti predstavlja jedro sodobnega "informacijskega" sektorja. Poglejmo nadaljevanje zgodbe.

Je srednjeveško dno odsev še starodavnejše tridelnosti družbene strukture?

Najprej naj poskusimo razložiti, kateri družbeni sloji so sestavljali red laboratores. Iz etimološke analize lahko ugotovimo¹⁸, da imajo nekako od VIII. do XII. stoletja izrazi "labor", "labores" vedno ožji, specifični in nazorni pomen, ki se čedalje bolj navezuje na poimenovanje dela z izboljšavami, novimi idejami, napredovanji v produktivnosti. Tako se sčasoma izrazi, izvedeni iz korena besede "labor", prej kot dela samega (delovnega procesa) dotikajo rezultatov dela, torej njegovega "inovativnega sadu". Besednjak, ki se je razvil iz tako pojmovanega korena, ponazarja precejšeni poljedelski napredek, ki se tiče zlasti novih krčevin ali novih mehanskih tehnik dela.

Potrditev v tej smeri je največ v karolinškem svetu: “labor ... sad sleherne pridobitne dejavnosti v nasprotju s podedovano posestjo”. Neko besedilo tistega časa je nosilce gospodarskega napredka imenovalo zboljševalce, kmečki “meliorat”, “... tiste najboljše, ki so laboratores.”¹⁹.

Ko se je nova tehnika toliko razširila, da lahko govorimo o relativnem uniformiranju kmečkih razmer, kar lahko opišemo s povečanim obsegom trgovanja med mestom in vasjo in s povečanim obsegom denarnega gospodarstva, pa je dobil izraz laboratores širši pomen. Vanj so najprej sodili ročni delavci v celoti, torej rokodelci, mednje pa so uvrščali, s posebnimi moralnimi odpustki, vse nove, tudi “nerokodelske”, poklice. Ta nova, navzven zaradi komajda priznane legitimnosti homogena celota poklicev, vsebuje tudi poklice, ki so zametek današnjih informacijskih poklicev. Še predno pa preidemo na opis notranje hierarhije rokodelstev, se zaustavimo pri zabavni in poučni anekdoti.

Kronist Janez iz Worcestra poroča²⁰, da je imel kralj Anglije Henrik I leta 1130 moreče sanje: v njih so ga zapovrstjo napadli vsi trije redovi

- › *laboratores* z orodji,
- › *bellatores* z orožjem, nato pa še
- › *oratores* z insignijami.

Napetosti med angleškimi redovi, ki so se že skušali notranje diferencirati, so z rastočo medsebojno konfliktnostjo, ki je postajala vse bolj javna, polagoma ogrožali in izrinjali klasično dvojno vlogo kralja, vlogo vojaškega in cerkvenega oziroma religioznega suverena. To je nepolno stoletje zatem privedlo do zgodnje poravnave med konfliktnimi stranmi, do staroangleškega državnega zakona, osnove kasnejše parlamentarne države, *Magne Charte Libertatum*, s katero so se odprla vrata trgovini in razvoju mest v Angliji. Če nekoliko asociiramo, mar ni sodobno filozofsko spoznanje, tudi tarnanje, o praznem mestu transcendentne in med sociologi še zlasti rescendentne metafizike (država, produktivno delo) temu zgodnjemu “petju ogroženega petelina” vsaj posredno podobno, saj novodobno priznanje, da se križišča sodobnih komunikacijskih in vitalnih mrež ne ujemajo več s klasičnimi potmi in vozlišči - danes govorimo recimo o krizi države - ne pomeni nič drugega kot parafrazo Henrikovega občutka o izrinjenosti?

Med “malorenesančnimi” rokodelstvi se je v začetnih stoletjih borbe za legitimnost razvila hierarhija, ki je odredila mesto tudi poklicem, ki jih danes (v širšem pomenu) imenujemo informacijske. Do njihovega prvotnega ambivalentnega družbenega priznanja, ki je začuda, ali pa tudi ne (!), še danes velikokrat sporno, je spočetka vodila trnova pot, na kateri so se pripadniki teh poklicev morali najprej

otresti prezira, s katerim jih je obdajala srednjeveška mentaliteta²¹. Zanimiva je preobrazba presojanja teh poklicev s strani klerikov, ki sega od zgodnjih krščanskih obsodb, slonečih mnogokrat na starodavnih tabujih, prežitkih atavističnih mentalitet, preko občasnega dovoljevanja izjem, izgovarjanja in opravičevanja, pa vse do relativnega priznanja njihovega družbenega ugleda. Za našo razpravo tabu krvi (rokodelstva kot so mesarji, rablji, kirurgi, brivci, lekarnarji, tudi vojaki) in tabu umazanije in nečistosti (rokodelci kot so kuharji, pralci, umivalci, barbarji ipd.) nista toliko zanimiva kot je zanimiv tabu denarja, ki je vžigal in razplamteval (vse do danes) iskre sovražnosti do "najemniških" poklicev, tudi po delnem priznanju v obdobju male renesanse. Poklici, ki jih je tedaj, davno, označeval in zaznamoval ta tabu, tvorijo dandanes jedro informacijskega sektorja v Poratovem smislu.

Nedopustni (informacijski) poklici – antični tabu denarja?

Tabu denarja ni povsem enoten, lahko čitljiv vzorec odnosov med ljudmi različnih kulturnih domen, kar je včasih preuranjena predstava, ki jo je do zdaj ovrglo pričevanje antropoloških raziskav. Že pri primitivnih plemenih zasledimo zelo različne oblike dojemanja razmerij, ki izhajajo iz delno blagovnega značaja pretežno avtohtonega gospodarstva. Iz pričevanj sodobne, specialne antropološke, vede, ekonomske antropologije²², je razvidno, da načini menjave dobrin pri preprostih ljudstvih nimajo vedno in povsod za cilj samo ohranjanja materialne eksistence plemenske skupnosti. Pri plemiških Trobriandcih in aristokratskih Polinezijcih lahko govorimo o privatnem, pridobitnem značaju blagovne menjave, zato tabuja denarja v izvorni obliki, kar je sicer dokaj razširjena, a zmotna predstava, pri njih ne zasledimo.

Po drugi strani pa pri plemenu Baruya v Avstraliji, ki že stoletja s sosedi trguje s soljo, ta proizvod v stiku z okoljem nadomešča denar, vendar menjava ne dovoljuje privatne pridobitnosti, zato pripadniki tega plemena poznajo tabu denarja. Tako je pri Baruyih v notranjem menjavanju dobrin pridobitnost tabu, saj cilj interne menjave ni profit, ampak zadovoljevanje skupnih plemenskih potreb. Ustaljena vrednostna shema splošnega menjalnega ekvivalenta za trgovanje s sosedi, soli, je pri Baruyih sestavljena iz treh elementov, ki so: prvič, porabljeni delovni čas, drugič, specifično produkcijsko znanje, in tretjič, splošno magijsko znanje, ki je strukturno sorodno sodobnim družbenim procesom ritualizacije in teatralizacije (Južnič, 1989).

Analiza vrednosti, kakor nam zadevo nekoliko intenciozno interpretira poročevalec, M.Godelier, kaže, da pri tem plemenu ob menjavi dobrin nadomestilo stroškov za porabljeni delovni čas nima osrednjega, določujočega pomena pri kreiranju relativne cene dobrin. Bistvenejši (celo dvotretjinski) delež menjalne vrednosti sestavljajo neproduktivne zahteve skupnosti, torej širše (ne)eksistenčne potrebe, ki poleg preživetja že na tej stopnji razvoja vključujejo vzdrževanje mitologije in magije kot neobhodnih kohezivnih vezi (primitivne) človeške skupnosti.

Iz tega lahko vidimo, da je človeška skupnost že v rosnih oblikah predvsem *skupnost rituala*, ne le skupnost produkcije, delitve, distribucije in konsumpcije. *Mit in ritual nista podrejena temveč sestavna dela eksistenčnega minimuma*. Ta vzorec menjave, ki kot stroškovne elemente (kasneje) blagovne menjave upošteva kolektivne (nadosebne, naddružinske) rentale v “ceni” dobrin, torej prihodkov za pokrivanje mitoloških, ritualnih in magijskih potreb (plemenske) skupnosti, se z gospodarskimi izboljšavami (sinonim razvoja, lahko tudi kompleksnosti družbe) bržkone še krepi, ne pa zmanjšuje²³.

Zapadna Evropa je v zgodnjem srednjem veku tabu denarja ohranjala, varovala in sankcionirala zaradi praktičnih in verskih razlogov (kar je bilo tedaj do neke mere isto): pretiran vdor denarnega gospodarstva bi porušil svečeniško, dogmatično vzpostavljeno legitimnost tedaj vodilnega stanu, sloja klerikov. Družba tiste dobe je na vse načine preganjala in prezirala vse, ki so imeli opraviti z denarjem²⁴, zlasti recimo

- › oderuhe,

ki so z dajanjem posojil na določen čas posegali v izključno “pristojnost” Boga (in njegovih namestnikov na svetu), da odreja čas na Zemlji. Med prvotno najhuje obsojanimi pa so bili še

- › trgovci,
- › menjalci (kovanega denarja) in zlasti
- › mezdni delavci,

ki so jih imenovali najemnike, ki so vsi delali za denar. Posebno grajo so si prislužili “turpis lucri”, torej rokodelci, ki so si premoženje pridobili s “slabo”, pohlepno, dobičkonosno dejavnostjo.

Odpravljanje tabuja denarja: od prezira do upravičevanja skupne koristi

Obsojanje in globoko zaničevanje materialne prakse je duhovno stanje in gibanje, staro več tisočletij (Mumford, 1986, 1.del, 258-261, 286). Toda prekinitve teh obsodb v mali renesansi ima specifične poteze. Z izbranega vidika naše razprave, ki išče predvsem vsebino razmerij vladajoče (tradicionalne) ideologije²⁵ do “psevdo” informacijskih poklicev, se je zanimivo ustaviti pri posameznih obsodbah nove poklicne prakse v obdobju do male renesanse, saj ta srednjeveška ožigosanja izražajo racionalnost gospodarsko in ideološko utemeljenega krščanskega preganjanja novotarij, razvoj teh obsodb od začetno skrajno brezobzirnega do končno blagega tona pa lepo kaže širjenje koncesij, torej popuščanja, pred novo prakso. Naj prvotne obsodbe srednjeveške dobe posamič navedemo:

- a. Najširša je obsodba *religiozno drugačnih* in izobčenih, poganov in laikov, ki niso deležni tuzemske božje previdnosti.
- b. Močan je prezir do *kmetov*, ki so podvrženi vsem glavnim grehom; ta obsodba je navidezno protislovna, saj vemo, da so kmetje v srednjem veku gospodarski temelj bivanja. A tedaj niso mislili na ta način: gospodarska razmišljanja so bila še vedno pod močnim vplivom rimskega in antično grškega izročila o suženjstvu, srednji vek je ta pogled poglobil s povdaranjem kontemplativnega življenja, medtem ko je zaslugo za uspešno zadovoljevanje življenjskih potreb pripisoval božji previdnosti, ne pa lastni skrbi za preživetje. Celo ustanovitelj benediktinskega reda, Sveti Benedikt, ki je zagovarjal uvajanje ročnega dela, tega dela ni opravičeval kot napredne gospodarske dejavnosti, temveč kot povečano obliko pokore zaradi izvirnega greha. Kmet, "servus", svoboden ali nesvoboden, je bil kanoniziran šele v XIII. stoletju, dotlej pa je skoraj prevladovalo mišljenje, da je privilegiran grešnik, revež, "pauper", bergla za bogataša, čigar edina pot do zveličanja je bila pot vdinjanja, služenja velikašem.
- c. Veliko je bilo tudi zaničevanje *nepoljedelskih laičnih poklicev*: Njihovo obsojanje (delno) lahko razložimo z naslonitvijo na mentalno dediščino Judov, pri katerih se je stalno povečevala moralna premoč začetnih dejanj prednikov, poljedelcev in pastirjev, in na zglede anatem, s pomočjo katerih je grška in rimska antična zemljiška aristokracija racionalizirala principe svoje legitimnosti, zglede torej, ki so jih srednjeveški razlagalci naukov prenašali dalje. Te prvine so se nevidno prelile v krščanstvo.
- d. Prezir do "novih" *rokodelstev*, katerih vir eksistence je po tedanji pameti slonel na šibkih temeljih (napuh, ambicija, mezda in denar), je globlji od prezira do kmeta - kmet se s služenjem še nekako odkupi in zveliča, saj se trudi, da po božji podobi nekaj ustvari in to nekaj materialnega, pri čemer preoblikuje, razvija, izboljšuje ("transformare", "emendere", "nutare", "meliorare"). Povsem nedopustno pa je biti
- › trgovec,
 - › najemnik,
 - › poučevalec,

saj kot tak nič ne ustvariš. Srednjeveška ideologija, namenjena laikom, torej podrejenim redovom, je bila surovo materialistična (Goff, 107).

- e. K tem zgodnjim obsodbam brez dvoma spada tudi obsojanje *mobilnosti in socialno mobilnih ljudi*, ki prepoveduje že zgolj željo, da bi se človek pomaknil iz prirojenega družbenega položaja, seveda navzgor: to je izražalo napuh, ki je bil v skrepeneli redovni družbi velik greh, hkrati pa je bila ta sodba z vidika zatiranja mobilnosti funkcionalna in zato racionalna. Propagiranje negibnosti te vrste je najprej opustila karolinška renesansa dela, ker je bila naklonjena ruralnim in obrtnim izboljšavam in odtod olajšavam.

Z začetkom male renesanse se pričinja odnos do dela kot nove dejavnosti, ki prinaša izboljšave, zaslužek, blagostanje in prestiž, spreminjati. Poklice, ki to novo dejavnost označujejo, je bilo potrebno pred staroverskimi nauki opravičiti. Ta pritisk nove miselnosti je pričel krhati ideologijo, ki pa je popuščala zlagoma, po korakih. Tako se je legitimnost poklicev in celotne nove, “nedavno” še prezirane prakse, počasi uveljavljala. Treba je razumeti, da so se dotlej najvišje cenjeni poklici ukvarjali z

- › “artes liberis” (svobodnimi umetnostmi),

kar je pomenilo, da so se samo svobodni ljudje (svoboda in plemstvo, še bolj duhovščina, je takrat pomenilo eno in isto) lahko s čim pametnim ukvarjali, medtem ko je *poklic* (pojmovan kot zaposlitev ljudi ob novih priložnostih) v novem smislu delal človeka vedno nesvobodnega. Ker pa so se kljub temu odporu in zaničevanju novi poklici uveljavili materialno, kar jim je prineslo neko neodvisnost, je polagoma postajalo tudi klerikom jasno, da bo treba pričeti še z duhovnim opravičevanjem njihovega položaja in dela. Naj navedemo nekaj teh opravičil, ki so delovala kot mehanizem popuščanja pri ocenjevalni strogosti.

- a. Posameznim novim “rokodelstvom” so določili *svetnika*, ki jih je ščitil, tako da so imeli rokodelci sankcionirano neko občestveno priznanje in duhovno uteho.
- b. Manjšalo se je število splošnih obsodb, večalo se je število razlogov za opravičevanje. Tu je pozitivno vlogo odigrala sholastična doktrina z orodjem *kazuistiko*, s pomočjo katerega je navajala zglede, kako se je treba odločati v vprašanih vesti. Ločila so se
 - › nedovoljena opravila na sebi, “ex natura”,
 - › od opravil, ki jih je možno obsojati selektivno, “ex occasione”,

od primera do primera. V tem začetnem obdobju taljenja dogmatike se prične celo oderuštvo občasno tolerirati.

c. Sčasoma se razen skrajnih sprevrženosti ("familia diaboli", hudičeva družina poklicev), kot so

- › komedijantstvo,
- › prostitucija in
- › klateštvo,

večina poklicev preseli v "familia Christi", Kristusovo družino.

d. Vzroki obsodb se polagoma omejujejo na specialne primere, tako so na primer trgovci obsojeni le, če delujejo zaradi

- › pohlepa, "ex cupiditate",
- › iz ljubezni do dobička, "lucris causa";

izrecne prepovedi se čedalje bolj povezujejo z osebami, kraji, časom (recimo nočno delo), kar med drugim odpre na široko vrata za ustanavljanje delavnic, ki so bile dolgo časa mestno jabolko spora.

e. Sprva grajani in obsojani poklici se vedno bolj opravičujejo z naslednjimi razlogi:

- › nujnost (opravljanje poklica pri revnih klerikih, kmečko delo v nedeljo ipd.),
- › dobri namen, "recta intentio", pravična stvar, "ad usum licitum",
- › še zlasti pa nameni, ki preganjajo črne misli (zabava in rekreacija).

Slednjič naletimo na splošno opravičilo, ki pa je povsem odprlo vrata za večino poklicev: to je opravičilo, ki je na novo opredelilo upravičenost poklicev, katerih vir zaslužka ni neposredno razviden, torej poklicev okoli tabuja denarja - to je opravičilo o *skrbi za skupno korist* (zasnova je v aristotelovski filozofiji, dotika pa se zlasti odnosa do naraščajoče urbane in vladarske uprave), s katerim je bil povsem odvezan pokore in s tem posvečen poklic trgovca, z vsemi podvrstami tega poklica vred²⁶.

Drugo pomembno opravičilo te splošne vrste je na novo opredeljeno upoštevanje umskih opravil, ki se tičejo intelektualnega najemništva, mezdništva, torej gre za priznavanje in uveljavljanje dela in garanja zlasti profesorjev in učiteljev novih mestnih šol, predhodnic univerz, v XII. in XIII. stoletju.

Predvsem slednje opravičilo za intelektualno mezdnštvo, ki je še povečalo število denarju zapisanih delavcev, je bilo v močnem nasprotju s tradicionalnim odnosom do preziranih najemnikov: zato je tudi naletelo na oster sprejem. Dotlej sta bila znanje in znanost obravnavani kot božji dar, katerega se ne da in ne sme prodajati. Opravičilo kot rešitev tega problema je bilo prav salomonsko, saj je pojasnjevanje dopustnosti učenja za denar potekalo v smislu, da je zaslužek za intelektualno delo sprejemljiv, ako ga pojmu-jemo zgolj kot nadomestilo za vloženo delo in garanje, ne pa kot plačilo za vednost, ki je izključno v božji pristoynosti. Kljub tej razlagi je do splošnejše uveljavitve intelektualnega mezdnštva prišlo mnogo kasneje; šele industrijska revolucija je lahko intelektualno delo zapregla bolj produktivno, torej neposredno, v proizvodni proces.

Zanimivo je, da polemike o spornosti takšnega opravičevanja intelektualnega dela neprekinjeno potekajo skozi ves novi vek. Celo dandanes, ko je recimo F.Machlup izdelal osnovo za oceno vlaganja v znanje na nacionalni družbeni ravni²⁷, kljub vsemu tovrstna vlaganja v znanje marsikje in marsikdaj javno, ne le v individualnih razgovorih, obravnavajo še vedno le kot odvečni, nepotrebni družbeni strošek²⁸.

Tu, v odnosu do znanja in izobrazbe, se tudi lepo kažejo temeljne razlike v izvornih načelih recimo krščanske in konfucijanske filozofije, morale in etike: prvi nauk forsira institucionalno ontološko moralo, šele nato dopušča znanje, drugi nauk, konfucijanstvo²⁹, pa opravičuje primarno medstanovsko, torej zemeljsko moralo in praktična znanja, medtem ko je ontološki odnos do smisla bivanja prepuščen oseb-nemu dialogu z bogovi, je personaliziran. Tudi ta razlika verjetno ima svoj učinek na razvoj sodobnih družb, ko se znanje, s pomočjo informacijske in komunikacijske tehnologije, artikulira kot močna proizvodna sila. Podobno je razmišljal o sodobnem japonskem vzponu Michio Morishima (1986), sledeč zgledu o vlogi protestantske etike v spisih M.Webera³⁰.

So torej ostudni poklici 13. stoletja historični prototip sodobnega informacijskega sektorja?

Naj zdaj, ob koncu tega pregleda navidez oddaljenega dogajanja v mali rene-sansi, podamo historiografsko izpričan prototip definicije informacijskega sektorja, čeprav v zanikajoči obliki: v rokopisu iz XIII. stoletja³¹ so s studom navedene štiri poklicne skupine, “ki jih le težko opravljamo, ne da bi grešili”:

- › računovodstvo (“cura rei familiaris”),
- › trgovina (“mercatio”),
- › oskrbnštvo (“procuratio”) in
- › upravništvo (“administratio”).

Če poklicne skupine na hitro pogledamo, lahko zapazimo, da jim je skupno predvsem to, da imajo vse opraviti z denarjem. Če k tem skupinam dodamo še poklice, ki so se oblikovali med javnimi renesančnimi prerekanji glede pravice do vstopa v univerzitetni forum (kleriki in laiki, spornost novih univerzitetnih statusov študentov in profesorjev, dalje odnos do drugih učiteljev in poučevalcev) ter poklice, ki so se gojili in razvijali v okviru nekaterih mestnih rokodelskih cehov in pri katerih so posvečali urjenju intelektualnih spretnosti in veščin veliko časa (recimo graditelji, kasneje arhitekti), kar vse se je tedaj vodilo pod skupnim imenom “artes mechanicae” (v nasprotju z “artes liberis”), se nenadoma znajdemo pred orisom sheme, ki jo je sedem stoletij kasneje ameriški ekonomist M.U.Porat uporabil kot osnovno idejo za poklicno opredelitev informacijskega sektorja sodobnih družb:

- › proizvajalci informacij,
- › tisti, ki informacije procesirajo,
- › prerazdeljevalci informacij,
- › proizvajalci in vzdrževalci informacijske infrastrukture.

S to shemo je Porat skušal zgoščeno pokazati, da kvantitativna rast zaposlenih v teh poklicih v zadnjem stoletju dokazuje nastajanje nove, informacijske družbe. Med njimi sicer prevladujejo posplošeni poklici organizacijskega sveta, a stanovske poklicne skupine še vedno tvorijo njihovo (historično) jedro, kot so n.pr. knjigovodje, računovodje, (javni) uradniki, učitelji, menedžerji, trgovci, ipd. Se moralna in teoretska popotnica njihovih poti do danes bistveno spreminja?

Bežna misel: količina se res spreminja, a vrednotenje komajda

Vemo, da je za ocenitev števila ljudi v nekoliko specifično poimenovanem Poratovem informacijskem sektorju³²:

- › proizvajalci informacij,
- › izvajalci informacijskih pretokov,
- › porazdeljevalci informacij,
- › vzdrževalci informacijske infrastrukture,

kar dober kvantitativni približek tudi seštevek ljudi, zaposlenih v prvih nekaj poklicnih skupin sodobne mednarodne klasifikacije poklicev (ISCO-68)³³:

1. profesionalci (strokovnjaki), tehniki in sorodni delavci
2. administrativci, vodilni in upravljalški delavci
3. pisarniški delavci.

Iz primerjave nazivne, a tudi vsebinske, podobnosti med “ISCO poklicnimi skupinami”³⁴, informacijskim sektorjem in (razširjeno) malorenesančno shemo tistih “artes mechanicae”, ki se navezujejo na tabu denarja, je očitno, da se je postmoderna debata o informacijskem sektorju, sicer sodobno oživljena, v vsebinskem in vrednostnem smislu začela že davno, na pragu novga veka. Bila je povezana zlasti z ambivalentnim odnosom v kulturni obravnavi vloge denarja in tistih, ki na videz “nič pravega ne delajo, pa vseeno dobe povračila v zameno za svoje delo”.

Njena ponovna vitalnost in poglobitev v devetnajstem in dvajsetem stoletju je kvalitativno drugačna predvsem zaradi, prvič, procesov industrializacije in nujnih informacijskih tokov nad njimi, ki jih je Beniger povzel s pojmom “kontrolne inovacije”, drugič, zavljo majhne skupine poklicev, ki so se pojavili z nastankom in rastjo telekomunikacijske in informacijske tehnologije v 20. stoletju (Ch.Barr in M.Kochen, 1984)³⁵ ter z neslutnim razvojem medijev množičnega obveščanja³⁶.

Difuzija teh inovacij, zlasti avtomatizacije, preko vseh sektorjev klasičnega gospodarstva je tako močna, da je možno proizvesti še več dobrin in storitev ob mnogo manj zaposlenih kot včasih. Če je možno povečano proizvodnjo tudi prodati, se mahoma znajde vedno več ljudi v informacijskih poklicih. Kaj pravzaprav delajo? Je to njihovo delo drugačno kot nekdanje fizično delo?

Pustimo zaenkrat to vprašanje na retorični ravni.

Do vzpona “Benigerjevih” kontrolnih inovacij v preteklem in posebno do razcveta nove telekomunikacijske tehnologije v tem stoletju, ko so se dodatno poglobilo klasične razlike med industrializiranimi in neindustrializiranimi družbami³⁷, je debata o “informacijskem sektorju” dejansko živela na robu splošnejših tem, ki še danes krožijo med disciplinami družboslovne naravnosti:

- › sprva, v zgodnjem vzponu trgovine in manufakturne proizvodnje, se teme o virih premoženja narodov lotevajo merkantilisti, fiziokrati in filozofi, ki snujejo različne razlage o bogastvu narodov, pri čemer so naklonjeni agrikulturi, drugim vrstam dela pa odrekajo emancipatorično veljavo;
- › potem, v fazi sprejemanja, zaokrožitve in posplošitve pomena industrijske proizvodnje in trgovine za narodni razcvet, se razvijajo med zgodovinarji in ekonomisti že sistematična načela (politične) ekonomije, ki razcep med poljedelskimi in drugimi poklici, zlasti industrijskimi, nekoliko zožijo;

- › nato se ob (kratkem) stiku sekularne filozofije in religije, ki terjajo moralne odgovore na izzive nove dobe, družboslovna znanja razdelijo na vrednostno bolj angažirano usmeritev (ricardijanski socialisti, utopični socialisti) in na bolj pragmatično tematizacijo “družbenega” življenja, kar je uvod v dolgotrajno sociološko imaginacijo družbe: pragmatične struje so že naklonjene pozitivni obravnavi kontrolnih mehanizmov in novih poklicev v družbi;
- › ob prehodu na globalne in monopolne oblike menjave (globalni trg, monopoli, svetovna borza, nove tehnologije za daljinsko komunikacijo) se predvsem pragmatična veja debate - zaradi neverjetne kvantitativne rasti starih in tudi porajanja novih poklicev - ukvarja z opredelitvijo novih ekonomskih sektorjev (ekonomsko - “storitvena ekonomija”, sociološko - sistemske relacije struktur in človeka);
- › da bi naposled izum računalništva, ki je nastal zaradi zgoščene potrebe po hitrem dešifriranju nakopičenih, zajezenih informacij³⁸ kot križišča osamosvojenih informacijskih tokov, pripeljal do pojmov, ki naj ponazarjajo diskontinuiteto: pahljača izrazov na temo “postindustrijska” družba, med izpeljavami katerih je pojem “informacijskega” sektorja, ki naj ponazarja informacijsko družbo, eden najbolj resonančnih³⁹.

V osnovi se očitno z raziskovanjem izvora “informacijskih družb” ukvarjamo s starim problemom razlage uspeha pospešenih menjalnih (trgovskih) družb: opredelitev vira bogastva, kar naj bi vsaj v dobi zgodnjega liberalizma zadovoljivo opravičila ekonomska znanost. Kot projekt kolektivnega utilitarizma so ton takšne, navidez preveč nevtralne, razlage najprej napadli ricardijanski socialisti, nato pa so debato speljali v mirnejše vode funkcionalisti dvajsetega stoletja.

Kaj smo torej pridobili z uvodno opisano analogijo, ki povezuje dogajanje izpred tisoč let s sodobnostjo? Odgovor na to vprašanje je pravzaprav načrt naše nadaljnje razprave o izvoru in načinu obravnave informacijske družbe, če jo skušamo voditi preko poklicno določenega informacijskega sektorja. Naredimo nekaj izhodiščnih postavk.

Pojem informacijskega sektorja, kolikor imamo pred očmi njegovo zgodovinsko izpričano naslonitev na nastanek novih nemanuelnih poklicev, ni vezan toliko na informacijsko tehnologijo sodobnosti, kot to poudarjajo mnogi avtorji⁴⁰.

Tudi ni vezan zgolj na kontrolne inovacije industrijskega obdobja, od srede XIX: stoletja dalje, kot navaja Beniger. Bolj kot nam to izpričujejo sodobne tehnološke revolucije in kopičenje kontrolnih inovacij zadnjega stoletja, je za “branje” in razumevanje (morda odobravanje?) dogajanja v družbi, ki čedalje bolj funkcionira na osnovi menjave - denarja, pomembno, da razumljivo opišemo zgodovinsko moč in prednosti pretekle in tudi sodobne veletrgovine pred trgovino in proizvodnjo v lokalnih

razmerah, ki so prevladovale v renesansi in marsikje, zlasti v "zamudniških državah", tudi mnogo kasneje.

Važno je, da razodenemo prenatrženost sklepov o zgodovinskem in zato stalnem (*sic!*) primatu proizvodnje nad menjavo⁴¹, kar je, z današnjega vidika, nesmisel, če pomislimo, da je industrija sama velika delitev in menjava dela in sredstev (F.Braudel, 1989,319). Pomembno je nadalje, da opozorimo na epizodno, zgodovinsko in lokalno omejeno veljavnost pretiranega poudarjanja pomena produkcije (primer je Sayev "zakon") in da zmanjšamo pretirano omalovaževanje procesa menjave kot nekakšne "sekundarne" faze blagovne tržne reprodukcije. Bistveno je, da razumemo razlike med blagovnim gospodarstvom v predindustrijski in nato v industrijski dobi, nato pa, da faze omejenega korporativnega industrializma ne vežemo več zgolj za produkcijo - torej za neko intencionalno iščoče razmerje med ljudmi, ne nazadnje zato, da lahko pravočasno uvedemo razpravo o razmerju družba : narava - ampak na (vsaj) enakopravnost menjave in produkcije.

Medtem ko je bila lahko na nižji stopnji tehnološkega razvoja, za katero so bili značilni lokalni (mestni) trgi in stacionarna lokacija nestrojne, večšinske in ročne proizvodnje, faza produkcije približno merilo ustvarjene vrednosti in je zato delovni čas (produkcije) lahko igral neko približno merilo za oceno menjalne vrednosti dobrin, pa se v dobi pospešene trgovine, predindustrializacije in manufakturne proizvodnje, vsa ta razvidnost ne le zamegli, temveč enostavno ne drži več.

Kaj je zdaj, ko se srečujejo na regionalnih in nacionalnih, celo svetovnih, trgih tako različni pogoji lokalnih produkcij, tisti dejavnik, ki naj "očisti" cene proizvodov raznoraznih folklor produkcijskih razmerij? To pozitivno vlogo lahko odigra le trgovina kot osrednji mehanizem menjave (mehanizem censkih primerjav) v pogojih oddaljenega trgovanja, še zlasti pa v fazi industrializacije. Pomembnost medregionalne trgovine se poveča hkrati z zmanjšanjem primarne vloge regionalne produkcije - trgovina in njena sestra v senci, borza, ki uravnava "valutna" razmerja med lokalnimi, nacionalnimi produkcijskimi načini in njihovimi denarji, postajata s svojima akumulativnima sposobnostima vse večja vzpodbujevalca produkcije. Drseči tečajji nacionalnega denarja ter vrednostnih papirjev, ki prenašajo informacije o vrednostnih in blagovnih zalogah in tokovih preko široko razprostranjenih trgovskih poteh, pa čedalje bolj nadomeščajo primitivnejše oblike menjalnega ekvivalenta⁴²: delovnega časa (ideja klasične ekonomije), povprečno porabljenega delovnega časa (Marx), nacionalnega denarja.

Srečevanje uporabnih vrednosti na trgu, h kateremu gravitirajo vedno širše geografske celote, sooča silno diferencirane pogoje produkcije in postaja vse bolj neusmiljeno in konfliktno: samo delček producentov lahko tekmuje, ostali pa bi zaradi institucionalizirane tradicionalnosti pogojev produkcije (kultura) propadli skupaj z celotnim kulturnimi in družbenimi oblikami, če jih strah njihovih državotvornih

elit pred sesutjem ne bi postavil v obrambno pozo. Posledica tega je konserviranje družbenih in gospodarskih razmerij, tradicionalnih privilegijev in integrativnih institucij v relativno negibnost, nastajajo kulturno pogojene gospodarske enklave.

Zaradi vsega tega je moč "napredno" vlogo trgovine razumeti tudi ambivalentno: v ekspanziji iz nacionalnih vrednot ustvarja univerzalne, pri tem pa je do institucionalnih samoniklosti posameznih nacij, ki so v menjavi podrejene, neusmiljena - ta intenca pa ji je vsiljena od tehnologije, ki je sposobna, ob polni izkoriščenosti kapacitet, realizirati mnogo več uporabnih vrednosti kot jih potrebujejo neposredni upravljalci te tehnologije in bližnja potrošniška okolica, zato proizvodnja sili na širši trg. Na tem širokem trgu, ki postaja konkurenčen, pa iz cen izdelkov izginjajo komponente nacionalne folklore, ki ljudem v neki naciji predstavljajo kulturno obliko preživetja, tako da se nosilci kulturno definirane rekonstrukcije realnosti lahko resnično čutijo ogrožene.

Zgornja razlaga vloge trgovine ima eno bistveno pomanjkljivost: je presplošna, da bi bila verjetna za vse čase in kraje. Ni naš namen enih splošnih pogledov zamenjati z drugimi. Tako kot za pojem kapitalizem tudi za pojme industrializacija, trgovina in kultura lahko rečemo, da ne povedo prav nič, če jih namečemo kot splošno veljavne konstrukte. Samo primer: trgovina obstaja od vekomaj, pa vendar se je v Zapadni Evropi njena vloga po mali renesansi povečala, ne povprek, ampak selektivno: pomen javnih trgov ohranja trajno rast z rastjo mest, poveča se pomen borz in privatnih trgov, poveča se najprej pomen sejmov, nato v 17.stoletju upade, trgovina kot celota se po krajšem zastoju, ko usahnejo dobave dragocenih kovin iz prekomorskih dežel, poveča šele z industrializacijo, ko se kot potrošniki zganejo mali ljudje, ki dotlej žive na robu, iz rok v usta. Pa še ta selektivna slika je veliko nerealno povprečje.

V resnici so stvarnosti dežel in tempo regionalnih razvojev v njih zelo različni. Zato naglo sklepanje lahko vodi v velike nesporazume in preuranjene zglede. Pa vendar? Kaj nam je povedala kriza 2008?

8. Družba kot stroj za prenos moči?

Tema, ki nas zlasti zanima, je protislovje med kontinuiteto informacijskega sektorja kot dejanskega pojava in med diskontinuiteto teorije, ki ta pojav spregleduje, kot da je nekaj obrobnega in celo škodljivega. Pri tem nas ne zanima toliko obravnava informacijskega »dela« kot nedela (rentništvo), o čemer je zaničljivo pisal na primer humanist Erazem Rotterdamski v začetku 16.stoletja. Zanima nas predvsem informacijsko delo kot nova veja gospodarske dejavnosti, ki se ji v literaturi, morali, zgodovini, ekonomiji in politiki renesančnih in porenasančnih avtorjev - z izjemo merkantilistov - ne uspe legitimirati kot napredna dejavnost. Vsega, kar je povezano

z denarjem in simbolično menjavo ekvivalentov »pravih vrednosti«, se drži pridih oderuštva, špekulantstva in malopridnosti. Tudi v toliko opevanih klasičnih teorijah o virih bogastva narodov. Tabu denarja se izraža v zaničevanju in zavisti do profita.

Naj začrtamo nekaj izhodišč, ki bodo morda prispevala k lažji orientaciji skozi mentalno, metafizično dediščino klasičnih interpretov ekonomskega ustroja družbe. Menim, da to lahko storimo najučinkoviteje s pomočjo nekaterih novejših predstav o temeljnih potezah družboslovne teorije: dve misli sodobnikov sta izredno dragoceni kot izhodišče retrospektivne analize za oceno o razvoju novoveške družboslovne misli.

Družba kot ekonomski stroj: stranpoti ali bližnjice proti socio-kibernetiki?

Prvo misel je izrekel pokojni R.Meek, angleški ekonomist in dvomeči marksist po »prepričanju«, v uvodnem predavanju na Univerzi v Leicestru leta 1964 z naslovom »Vzpon in padec pojma ekonomskega stroja«⁶⁷: v tem predavanju je nanizal nekaj razlogov, ki govore v prid trditvi, da je pojmovanje sodobne ekonomije in celotne družboslovne znanosti zadolženo že nekaj stoletij pri prvotnih predstavah škotskih zgodovinarjev, francoskih fiziokratov in angleških ekonomistov, predstavah o družbi kot o gigantskem stroju, katerega objektivne in avtonomne mehanizme se da odkriti - tako kot so v fiziki telesa podvržene zakonu težnosti, tudi ta gigantski stroj poskrbi, da se privatne slabosti ljudi pretvarjajo v javno korist naroda, družbe. Iz tako razumljenega "družbenega stroja" se je emancipirala ideja o primarni ekonomski osnovi družb, ideja, da se lahko iz načina delovanja, s katerim si ljudje zagotavljajo eksistenco, da razviti celotno teorijo o delovanju družbe.

Današnji pojmovni aparat ekonomistov in družboslovcev je v veliki meri podzavestno pogreznjen v to izvorno idejo o družbenem oziroma ekonomskem stroju⁶⁸. V klasični ekonomiji so sklepali, da je ta stroj najbolje prepustiti samemu sebi (*laissez-faire*), ker tako daje najboljše rezultate. Po Ricardu in Malthusu pa se v ekonomiji prično "sholastična" bojevanja tistih, ki trde, da ta stroj ne more delovati povsem samostojno, ker: tvori neenakosti v razdelitvi dohodka (Sismondi in ricardijanski socialisti), ustvarja monopol, nestabilnost in stagnacijo (Marx), prireja neracionalno alokacijo družbenih sredstev (Marshall, Pigou), povzroča kronično nezadostno angažiranje sredstev (Keynes). Kljub kritičnosti nobeden teh avtorjev ni podvomil v smiselnost pojmovanja družbe kot ekonomskega stroja, le da je recimo Marx skušal ekonomski stroj pripeti nazaj na družbenega, medtem ko je večina ostalih želela družbeni stroj pripeti na ekonomskega⁶⁹.

Ta koncept o družbi kot ekonomskem stroju je v znanosti šele danes v obzorju kritične teorije: zaradi povečane intervencije države, zaradi rasti velikih podjetniških koncernov, zaradi kontrole in zavestnega reševanja ekonomske izbire, zaradi deregul-

lacije, zaradi izčrpljivosti naravnih virov - vse te funkcij so nekdam, v klasični teoriji o ekonomskem stroju, pripadale stroju samemu. Zato se danes namesto analize o spontanah procesih poskušajo prebiti v znanstveno obzorje teme kot je na primer analiza planiranja; človek se skuša dvigniti iz morja, v katerem so nad njim dominirali zakoni njegove lastne aktivnosti, v položaj, ko zavestno gradi okolje, pravi Engels.

Četudi je slednja trditev - o možnosti pobega "železni" nujnosti (nerazumljiva in protislovna trditev!) - nekoliko patetična, celo nerealno optimistična, kaže na to, da ideja o družbi kot ekonomskem stroju vlada dalje. Pri tem je vprašanje, ali nas ta stroj podreja očitno ali prikrito, pravzaprav postransko. Celo sodobni predstavniki oxfordske šole, ki so v petdesetih letih verjeli, da monopoli pospešujejo gospodarstvo, in ki so kritizirali učenje teoretikov omejene (monopolistične) konkurence, J. Robinsonove in Chamberlaina, so priznali, recimo J.K. Galbraith, da je njihova največja želja, da bi prepustili ekonomskemu stroju, naj funkcionira čimbolj samostojno, torej tako kot v preteklosti⁷⁰.

Meek v citiranem sestavku lucidno zaključuje: "Vedno me je begalo dejstvo, da takšen cilj (govori o ekonomiziranju, procesu torej, ko skromna sredstva želimo izkoristiti na najboljši način - op.avt.) obravnavamo skoraj kot vrhunsko vrednost, kadar težimo k njemu v umetnosti, literaturi ali glasbi, da pa nam predstavlja nekaj umazanega in nizkotnega, kadar težimo k njemu v običajnem življenju." (R.Meek, 218).

To opaženo protislovje ima stično točko z načinom obravnavanja preobrazbe od industrijskih držav v informacijsko dobo: v državah, v katerih je do sedaj največja znana količina ljudi odtegnjena neposrednemu materialnemu procesu produkcije, postaja izobilje (trgovinskih izložb) nevprašljiva danost, predmet ekonomiziranja pa postanejo dobrine simbolne stvarnosti (denar, vrednote, informacije).

Mar se "informacijska" družba boji banalnosti? Ali pa je to znak, da so v "informacijski" družbi simboli in informacije v emancipatoričnem smislu redke, čeprav je informacij mnogo⁷¹?

Denar in družbena moč

Druga ideja, ki bi jo rad izpostavil in ki se po mojem mnenju po izvornosti in imaginativni moči formulacije ponuja kot izhodišče kritičnega razmišljanja o »preveč usodnem« preteklem teoretiziranju, je nenavadna formulacija o moči (v sociološkem smislu), ki jo je v polemiki z Millsovimi razumevanjem pojma moči podal ameriški sociolog T. Parsons in s tem ponudil iztočnico za povsem novo obravnavo ekonomskih in socioloških kategorij (imaginacij kot so abstraktno delo ipd.), kot je bila to navada v preteklosti.

Od 1945. leta dalje, ko sta Davis in Moore v Ameriki objavila⁷² sodobno inačico rimske legende o neobhodnosti družbene neenakosti (po analogiji z biološkim mehanizmom), se je, vsaj na ameriških tleh, razplamtevala diskusija med pristaši funkcionalizma in njihovimi nasprotniki, med katerimi so bili najvidnejši M.W.Tumin, W.Buckley, Mills, Veblen ter R.S.Lynd, in kasneje, ko je funkcionalizem prešel zenit, A.W.Gouldner, P.Blau, R.Dahrendorf, L.Coser, T.Bottomore, A.Giddens in E.Gooffman⁷³.

Davni Hobbsov "boj vseh proti vsem", ki ga je Marx povezal z dihotomno shemo družbe in eksploatacijo, je Parsons teoretično razrešil z navajanjem pomena integrativnih družbenih norm, konsenza, mehanizmov socialne kontrole in socializacijo, s tem pa je na pragu šestdesetih "vročih" let izzval ogorčenje (zlasti D.Lokwoodovo, leta 1956), češ da je povdarjanje normativnega reda in njegove institucionalizacije kot primarne naloge sociologije predvsem beg od sintetičnih naporov, umik pred konfliktno tematizacijo "strukture moči".

Parsonsov odziv je bil presenetljivo domiseln: trdil je, da je Millsov koncept družbenega pojma "moči" (razvit v knjigi Elite moči) nedomišljen, saj izgleda tako kot pretakanje iste količine vode iz ene posode v drugo, zasnovan pa naj bi bil na pravilih igre nulte vsote ("zero sum game"), takšnih, kot veljajo na primer pri igri s kartami - po Parsonsu je to zgrešeno.

Parsons predlaga, da naj se družbena "moč" razume kot denar, ki je prisoten v večji ali manjši količini na trgu, v cirkulaciji: moč naj bi ne bila vnaprej dana količina (na primer kot izmerljiva, razpoložljiva količina grobe fizične sile, izražene s količino orožja, kakor jo je pojmoval recimo Stalin, ko se je rogal papeževi "moči"), ampak spremenljiva količina, ki bi se lahko zmanjšala, kadar je zaupanje med vodstvom in ljudstvom veliko, ter povečala, kadar se zaupanje zmanjša, avtoriteta poveča in se moč spreminja v silo. Kar se nam pri tej Parsonsovi ideji zdi posebno zanimivo, ni toliko smer Parsonsove argumentacije - da v takem pojmovanju moči ni implicitno vsebovana prisila (to so kar upravičeno kritizirali A.Giddens in drugi), ampak osnovna ideja, da pojmuje moč kot uravnavačo agregatno spremenljivko, ne pa kot dano količino, konstanto. V tej definiciji družboslovno uporabljenega pojma moči vidimo absolutno novost⁷⁴, katere prednosti daleč presegajo njene slabosti. Naj to nekoliko pojasnimo.

Moč informacije v klasičnem (strojnem) modelu družbe

V kasnejšem razvijanju misli o osnovah informacijskega sektorja bomo lahko opazili, da večina kritike o delovanju ekonomskega stroja izhaja iz kategorij, ki so definirane kot sistemsko dane količine. Ekonometriki, popularno imenovani »modelarji«, sodobni privrženci ekonomske inačice o družbi kot ekonomskem stroju,

takšne vnaprej dane količine (izhodiščne parametre) potrebujejo za iskanje implikacij ekonomske politike. Zgodovinski primer za takšno vnaprejšnjo limitiranost modela je na primer količina (družbeno priznanega) abstraktnega dela, temeljna novost K.Marxa (po njegovih lastnih besedah) v primerjavi z njegovimi predhodniki, kategorija, na kateri je avtor razvil svojo celotno teorijo presežne vrednosti, teorijo, s katero je želel utemeljiti nehumanost rastoče razdalje med cilji ekonomskega in družbenega stroja, teorijo, s katero je želel kritično obravnavati realne proizvodne odnose v denarno-blagovni obliki proizvodnje.

Ključna kategorija, ki pri Marxu "poveže" dele družbenega sistema v navidezno celoto, je *abstraktno delo*, sorazmerno razpoložljivemu družbenemu skladu dela. Utvara, da je delo nekakšen sklad, lahko izhaja le iz predpostavke, da se delo lahko meri s časom (proizvajanja), in iz zamisli, da nerutinska opravila, ki bežijo izpod nadzora časa, pač niso delo. Takšnih sistemu prilagojenih količin je bilo kasneje, po Marxu, v ekonomiji uporabljanih še veliko, zlasti, kot smo že omenili, se uporabljajo v sodobnem modeliranju⁷⁵ družbenega dogajanja. Pa vendar to niso nič drugega kot poenostavljajoče predpostavke, na nivoju regionalnih (nacionalnih), verjetno pa tudi na ravni globalnih družb precej nerealne, vsaj kar se tiče dela. Predvsem zanemarjajo bistveno značilnost družbe, ki seveda ni togi, vzvodni mehanizem, ampak razpršljiva, disipativna struktura, za katero je (politična) meja držav nekaj povsem nenaravnega (nedružbenega) in kontradiktornega. To ugotavljajo vsi teoretiki sodobne ekonomije, ki skušajo abstraktni model limitirane simulacije ravnotežne družbe, kjer naj bi za opis stanj zadoščali tehnični koeficienti, nadomestiti z realnejšimi nernvnotežnimi modeli in parametri.

Recimo pogledjmo M.Hepwortha, ki se ukvarja z globalno ekonomijo informacijske družbe. Njemu je kot geografu abstraktni prostor ekonomskega modela premalo verjeten in veljaven, zato uvaja v ekonomiji dejansko prisoten, fizični prostor. V tem realnejšem prostoru pa ni več možnosti, da bi operirali samo z enim modelom, ker so fizični prostori bistveno različni.

Hepworth meni, podobno kot Porat, da je zamenjava neoklasične agregatne produkcijske funkcije, na primer tisto, ki vključuje samo abstraktno, nevtralno tehnično spremembo:

$$\text{› } Y = A(t) F(K,L)$$

pri čemer so

- › Y produkcija
- › A(t) ... nevtralna tehnična sprememba
- › K, L ... kapital, delo,

že skrajno potrebna, saj je ta produkcijaska funkcija zastarela (velja le še kot modaliteta teorije). Njena bistvena napaka ni v tem, da tehnološko spremembo obravnava kot nevtralno (čtetudi je to lahko zelo sporno), ampak v tem, da delo in kapital fiksira v prostoru proizvodjanja tako, da je ekonomska rast vedno odvisna od eksogenih faktorjev. To praktično pomeni, da je nekje na razpolago fond kapitala in nekje fond dela, ko se zgodi sprememba, se spremeni proizvodnja.

Zato se Hepworth strinja s Poratovo korekcijo, ki uvede pojem informacijskega kapitala in informacijskega dela, poleg klasičnih faktorjev:

$$Y = F(K_{inf}, K_{neinf}, L_{inf}, L_{neinf}),$$

s čimer so - zaradi prenosa tehnologije v členitev kapitala in dela - podani pogoji za jasnejšo obravnavo endogenih faktorjev rasti, saj delo po uvedbi nove tehnologije ni več homogeno in tudi kapital ni več homogen. Čeprav nato Hepworth govori dalje o tem, da ima informacijski kapital moč prostorskega prestrukturiranja⁷⁶, pa poglobitvenih sklepov iz te delitve ne potegne: namreč, da je tradicionalni ekonomski model, ki ločuje delo in kapital, že zelo dolgo sporna kategorija - vsaj odtlej dalje, odkar ekonomisti govorijo o vlogi in pomenu inovacije za ekonomski razvoj.

Gre za naslednje: Hepwortha težnja, da bi opisal prostorsko moč informacijskega kapitala, torej moč za prostorsko prestrukturiranje gospodarskih aktivnosti - kar je njegov osnovni znanstveni interes, odvrne od možnosti, da bi razen razdelitve dela in kapitala na po dve še vedno kompaktni komponenti⁷⁷ storil še kaj drugega, razen tega, kar je prvotno nameraval. Predlaga namreč samo to, da je za dva različna tipa formiranja novega kapitala, informacijskega in neinformacijskega, ki učinkujeta prostorsko različno, potrebno izdelati enotno analitično ogrodje (Hepworth, 1989, 90), kjer se faktorji enega in drugega tipa ločijo.

Hepworth s tem ne izrabi do kraja še ene preproste možnosti, ki se mu ponuja: tako kot sta si včasih (in še danes) v teoriji stala nasproti samo homogena delo in kapital, si zdaj očitno stojita nasproti tudi dve vrsti dela in kapitala. Čeprav Hepworth te primerjave ne stori eksplicitno, jo lahko zasledimo v njegovem namigu o tem, da je potrebno govoriti o komunikabilnosti dveh geografskih območij. Če to nekoliko posplošimo, bi lahko rekli naslednje: vsakič, ko se pojavi *tehtna tehnična izboljšava*, ki razvije in napove novo dejavnost, nove poklicne veščine, si v nasprotje stopijo tudi različni tehnično-poklicni sistemi kot celote: na ta ali oni način vplivajo na formiranje kapitala. Namesto da opazujemo samo formiranje novega kapitala ob tehnološko različnih vrstah vloženega kapitala in dela, bi bilo zanimivo raziskati proizvodnjo, ki vsebuje nasprotje celotnih podsistemov različnih načinov proizvodjanja:

- › $(K_{inf.} + L_{inf.})$ “proti” $(K_{neinf.} + L_{neinf.})$,

oziroma

- › $Y(t) = A(t) F[(K_{inf.} + L_{inf.}), (K_{neinf.} + L_{neinf.})]$.

V tej “formuli” je skrita razvojna potencia, ki jo Hepworth zaobide, saj sprva (nekoliko neodločno) meni (Hepworth, 1989, 79), da je izdvojeitev informacijskega sektorja (ko gre za informacijski kapital) zgolj analitična varianta klasičnega Leontijevega input-output modela; mnenje kasneje korigira, češ da je informacijski kapital stvarno nekaj novega.

Hepworth torej dokazuje formiranje informacijskega kapitala tako, da kaže na njegovo prostorsko razpršeno donosnost, zaradi plačevanja informacijskih storitev - to je zanj bistvena nova kvaliteta v primerjavi z ostalimi tradicionalnimi, lokacijsko nevezanimi “kapitali”. Njegov interes je vezan na specifično vrsto kapitala, ne pa na celovitost produkcijske sile, kar se zdi nam bolj zanimivo: informacijski kapital in informacijsko delo sta produktivna le, če delujeta skupaj.

Videti je namreč, da je sodobni vir modernejšega pridobivanja dohodka *lastnina posebne tehnološkega znanja*, ne pa splošna lastnina produkcijskih sredstev: kljub zahtevnosti in širini informacijskega znanja (v ožjem, računalniškem smislu) je vsak visoko kvalificiran informacijski delavec tako zelo specializiran, da je njegova splošna mobilnost na trgu delovne sile vprašljiva. Zato mi raje govorimo o mobilnosti kompletnega novega “know-howa”, oziroma o vitalnosti novega produkcijskega podistema, ki s tem, da se tehnološka inovacija prične širiti v družbi (sočasna difuzija tehnologije in znanja, pri čemer je prisvajanje ustreznega znanja verjetno zahtevnejše in zamudnejše kakor prisvajanje samih tehnologij), postaja nič več in nič manj kakor kompleksna nova proizvodna sila.

Danes je ravno tovrstna izboljšava Solow-ega modela gospodarske rasti držav, namreč, da nista pomembna medsebojno ločena faktorja tehnologija in delo, ampak povezana med seboj in to na selektiven način, glavna smer proučevanja dolgoročnega razvoja držav (Acemoglu 2008)¹⁵.

¹⁵ Knjiga: Acemoglu (2008): Introduction to Modern Economic Growth.

En sam model – nerešeno vprašanje komunikabilnosti?

Tisto, kar velja opaziti v Hepworthovi razlagi, je odločitev, da odstopi od predpostavke o homogenem delu kot faktorju proizvodjanja. S tem uvaja možnost, da se delo ne sme in ne more več seštevati – preko števila zaposlenih, preko ur proizvodjanja in podobno. Rečeno drugače, kakovost sklada dela ni odvisna le od kvantitete, od tega, koliko ljudi dela koliko časa, ampak od tega, ali lahko ljudje s posebnim znanjem nastopijo svojo produktivno delo v stiku s posebno tehnologijo, ki jim omogoča višjo produktivnost dela. Skratka, pojem dela ni več povprečen sklad konstantne velikosti, ampak spremenljivka – če ni dobro izrabljen, je manjši, če je dobro izrabljen, je lahko večji.

Zato od Hepworthove zagate v iskanju novega enotnega analitičnega ogrodja pa do Parsonsove razlage *moči, s katero neka družba razpolaga*, ni tako daleč, kot je videti na prvi pogled. Parson s svojim konceptom variabilne “moči” ponuja sociologiji prav to, kar je A. Smith že davno tega ponudil ekonomiji, ko je menjavo definiral neekvivalentno, kot razmerje med različnimi nivoji produkcije ali bolje, med produkcijskimi sistemi. Hepworth pa z razmišljanjem o dvoredni ekonomiji, informacijski in neinformacijski, skuša rešiti podobni razvojni problem: informacijski kapital lahko na posebni način (prostorsko) povečuje dohodke kapitala, saj informacije kot storitve računalnikov in komunikacija lahko ustvarjajo “novo vrednost”, tudi daleč od lokacije osnovnih baz informacij. Torej informacijski kapital pospešuje produkcijo in menjavo, v kar se lahko prepričamo tudi, če primerjamo strukturo dohodkov od informacijskih transakcij: daleč največji pomen imajo poslovne in strokovne informacije⁷⁸, ki zmanjšujejo poslovna tveganja (B.Cronin, 1987).

Kaj pa pravi po-klasična razredna teorija o tem? Ricardo in Marx sta takšno (Smithovo) debato, da je v posebnih pogojih lahko menjava neekvivalentna, izrecno zavrnila. B. Horvat stori prav to, elegantno, ne da bi trenil z očesom, samo poldrugo stoletje kasneje. Toda ali ni res, da od pospešene menjave dalje, torej od male renesanse naprej, ko so na delu razne tehnološke izboljšave, različne poklicne spretnosti nimajo *več časa*, da bi se smiselno in stvarno ustalile na ravni povprečja, da bi torej tvorile neko realno osnovo za uvedbo pojma abstraktnega dela.

Parsonsova zamisel o fleksibilnem razumevanju pojma družbene moči vsebuje tisto prepotrebno idejo, ki je pogled na *družbo kot prosplošen stroj*, ki se ga da upravljati s pogledom na centralne težnje in tehnične koeficiente, ne more nuditi; to je ideja, da je vsaka družboslovna kategorija, ki skuša apriorno podati skupno osnovo družbenega mehanizma, zaradi neenakomernosti pojavljanja sorodnih funkcij v prostoru, zaradi neprimerljivosti oblik realnega življenja, ki jih teorija s pomočjo apriornih kategorij skuša strpati skupaj in jih “sešteti” na neki abstraktni ravni, povsem neprimerna: ako jo že uporabimo, pa bodimo vsaj toliko pošteni, da jo definiramo zgolj kot dinamično, spremenljivo količino.

Zanimivo je to, da je takšen pronicljiv odgovor dal ravno tisti teoretik, ki so mu očitali statičen (funkcionalističen) pogled na družbo-sistem, žgoče pa so mu ugovarjali zlasti socialno kritično navdihnjeni avtorji, katerih kritičnost je bila deloma "znanstveno" utemeljena ravno na apriorni predpostavki o obstoju družbenega (razrednega) izkoriščanja, ki izhaja iz pojmovanja o napakah v družbi-ekonomskem stroju, kar je spet sistemsko gledanje, samo zastarelo, tj. manj domiselno.

Podobno kot za pojmovanje dela (ni homogenega dela, ni družbenega sklada dela), velja ta pripomba tudi za denar, za moč (Parsons) in - ne nazadnje - za informacije. Vrednostni dualizem teoretičnih konstrukcij, izhajajoč iz zgodovinske analize dvojne narave blaga, je v tem pogledu le nedomišljena abstrakcija, saj umetno ločuje delo in kapital v pospešenem menjalnem okolju, kjer lahko delujeta le povezano.

Lahko navedemo skrajni primer, ko je interna delitev na produkcijske faktorje celo nesmiselna: izkušnje novejše zgodovine kažejo, da so se donedavne čvrste avtohtone baze ljudstev (Indijanci, Eskimi idr.) ob stiku z drugačnimi, tehnološko naprednejšimi kulturami, enostavno razblinjale in se spreminjale v metaforiko in žalostno folkloro. Ob teh pojavih nezmožnosti stika je vsakršna splošna dualna teorija o (nacionalni) delitvi proizvodjalnih sil na sredstva in delo ali pa na materialno bazo in nadstavbo anahronizem in absurd.

Danes je nihanje zaostalih in folklorno konserviranih ekonomij, ki prihajajo v stik s pospešenimi ekonomijami, postalo podobno astmatičnemu hlastanju za zrakom v prostoru, kjer ni več baze spodaj in nadstavbe nekje zgoraj. A trdoživost te preživele dualne simbolike, ki še vedno prežema recimo razpravljalce v okoljih socialističnega poloma, je osupljiva. Ni več prav nobenih realnih okoliščin in pogojev za principiелne "razredne" odločitve, sloneče na dualističnih teorijah, ni več zraka in snovi za samovoljne odločitve, za samoljubne delitve, pa kljub temu ... Ni več nacionalnega prostora za eksperimentalno globalno družbo lokalnega tipa, temveč so na delu zgolj sektorski sunki spodbud v omejenih prostorih in smereh, so le otoki resonanc, ki se skušajo odzvati na razvoj, so le prodirajoče nadnacionalne osi v geografskem prostoru, s polno dinamike, katerih nihanje v prečni smeri glede na glavne osi razvoja strmo upada. To dogajanje je tudi baza (trgovine) - izven njih je tudi klasična produkcijska baza devetnajstega stoletja, še posebno, če je materialno, organizacijsko in drugače zaostala, le ideološki muzej. Kljub "izpričani materialnosti" nekega procesa je ta necentralna, stranska produkcija dejansko lahko le ritual, obredje, torej nadstavba brez realnih temeljev, če se sooči z "materialnimi procesi" na višji ravni. Tudi "baza" je - v posebnih pogojih - lahko le "nadstavba". Delo, homogeno delo, sklad dela, družbeno potrebno delo in abstraktno delo - vse to so včerajšnji pojmi, ki lahko funkcionirajo kot določujoč princip le v politični teoriji, ne pa v realnosti reprodukcije življenja, ki ga odlikuje visoka, a deloma slučajna komunikacija in nenehni konfliktni stik mešanih kultur.

Ker se pravzaprav ideja o ekonomskem stroju, ki je danes zgoščena v diskusiji o informacijskem srcu sodobnih družb, vrti okrog specifičnega pojmovanja dela, nadaljujmo našo prekinjeno zgodbo o razvoju informacijskega sektorja s ponazoritvijo, ki nam je blizu – s prikazom slovenske travmatske bližnjice v informacijsko družbo.

9. Slovenija: iz kmečke v informacijsko družbo

*“Ko se je Finska leta 1944 izvlekla iz druge svetovne vojne, je bila povsem kmetijska dežela... Prehod iz kmetijskega gospodarstvo v industrijsko in selitev s podeželja v mesto sta potekala na Finskem zelo naglo, **kar je bilo za prebivalstvo tudi hud duševni pritisk**. Po statističnih podatkih Združenih narodov je bila omenjena sprememba med najbolj naglimi na svetu. Posledice je čutiti še danes. Zaznamo jih tudi v delih Arta Paasilinna, ki so po letu 1970 izhajala kar zapovrstjo.”*

(Vesa Karonen, spremna beseda, z naslovom ‘Humorist Arto Paasilinna in resne finske težave’, h knjigi Gozd obešenih lisic, izd. 1983, prev. 1985 Jelka Ovaska, Pomurska založba, str. 238-239)

Hitro spreminjanje poklicne sestave: Finska in Slovenija v 20.stol.

Finska, ki je po navedbi uradnih virov (amer. Kongresna knjižnica) imela *eno najbolj naglih deagrarizacij na svetu*¹⁶, je v 20. stoletju zmanjševala delež svojega kmetijskega prebivalstva takole:

- › okrog 1910 je imela še preko 70% kmetov,
- › okrog 1930 malo preko 60%,
- › okrog 1945 približno 45%,
- › okrog 1970 že dodobra prepolovljenih 20%,
- › okrog 1980 le še 12% ,
- › okrog 1990 še manj, 9%,

¹⁶ Orig.: “Finland’s structural transformation (from 1950 to 1974) was brutally quick, driving workers out of agriculture more quickly than had been the case in any other Western country.” (vir: USA Library of Congress, Country Studies)

- › v letu 2000 le 6% in
- › v letu 2005 komajda še 5% kmetov.

Glavni sunki tega napornega, silovito pospešenega razvoja Finske so bile večje agrarne reforme v 20. in 30. letih, nagla zunanjetrgovinska preusmeritev v 2. polovici 30. let, od nekdanjega pretežnega izvoza v Nemčijo (tja je šlo v 20. letih kar 85% vsega izvoza) na znaten izvoz lesa in lesnih izdelkov v Veliko Britanijo (dogovor z Veliko Britanijo). Temu je sledila povojna preusmeritev izvoza izdelkov rastoče kovinske industrije v Sovjetsko zvezo, nato izsiljena izposoja znatnih razvojnih finančnih sredstev na Zahodu (tudi za vračanje vojnih reparacij, ne samo za lasten razvoj!), močno državno podpiranje intenzivirajočega se kmetijskega sektorja, nato še vzpon elektronske industrije in, končno, vstop države v EU (leta 19xx).

Kaj pa Slovenija, v primerjavi s Finsko?

Slovenija, ki je dobila svojo lastno državo (priznано) šele v letih 1991-92, je bila, vsaj kar se tiče procesa deagrarnizacije, verjetno v sunkovitosti svojega modernizacijskega procesa podobna, če ne celo *še radikalnejša od Finske*.

Še sredi 1930 je imela (brez Primorske) preko 60% kmečkega prebivalstva, danes ga ima komajda 3% (optimistična ocena, ki pa se seveda ne opira na podatke Kmetijske in gozdraske zbornice). Ker pa je Slovenija dosti manjša dežela kakor Finska (prim. današnjih slovenskih 22.000 km² s 120.000 km², kolikor jih šteje Finska), čeprav je po številu prebivalcev le trikrat manjša, poleg tega pa je po 2. sv. vojni kot najzahodnejša jugoslovanska republika pripadala bloku socialističnih držav, so glavni razvojni procesi v Sloveniji potekali precej drugače kakor na Finskem.

Na primer, procesi urbanizacije kot del deagrarnizacije v Sloveniji niso bili nujni, saj so lahko kmetje ostajali doma tudi potem, ko so se zaposlili v industriji, vse dokler je bil industrijski obrat, kjer so lahko dobili delo, še dovolj blizu, da se jim je dvojno delo splačalo. Po osamosvojitvi je precej the pribežališč izpuhtelo.

Ne glede na omenjene razlike lahko privzamemo, da je obema državam skupno to, da je bila hitrost raznovrstnih sprememb zelo travmatična za njuno prebivalstvo. Generacija za generacijo se je zaradi močnih sprememb nahajala v povsem drugačnih preživetvenih okoliščinah, kar ni ostalo brez posledic. Prebivalstvo obeh držav ima že desetletja opraviti z odprtim bojem med zelo različnimi avtoritetami in identitetami, ki niso niti približno medsebojno usklajene (staro - novo, domače – tuje, zahodni svet – vzhodni svet, napredno – zastarelo, vaško – urbano itn.), zaradi česar se smisel življenja ljudem pogosto spodmika. Morda s tega vidika tudi ni slučajno, da je za obe državi značilna visoka stopnja samomorilnosti.

V tem prispevku si bomo pogledali nekaj izbranih zgodovinskih okoliščin oziroma podrobnosti tako deagrarnizacije, tj. zmanjševanja števila kmetov, kakor tudi druge plati tega procesa, modernizacije poklicne strukture prebivalstva. Izhajamo iz spoznanja, da za Slovenijo niti sprememba poklicne strukture slovenske delovne sile v zadnjem poldrugem stoletju niti razvojni sunki v gospodarstvu tega obdobja niso dovolj dobro opisani, tj. niso podani zgoščeno, na enem samem mestu. Z namenom, da ta primankljaj, ki mnogokrat otežuje razlago in razumevanje razvojnih procesov in zapletov pri nas, vsaj nekoliko odpravimo, bomo uvedli zasilno periodizacijo etap slovenske modernizacije¹⁷, ki sledi tempu poklicne modernizacije delovne sile v Sloveniji. Ta je potekala najintenzivneje skozi zadnje poldruge stoletje (po letu 1857). Kasnejše etape zaznamujejo posebne politične okoliščine menjavanja suverenih avtoritet, ki so vladale deželi in ki vedno dajejo ljudem in gospodarstvu naširši regulacijski okvir, pri čemer je bilo slovensko ozemlje zaporedoma:

- › del Habsburške monarhije, do srede 19. stol.
- › pred protestantizmom;
- › obdobje protestantizma (1550-1610);
- › po izgonu protestantov (1610-1740-1809);
- › obdobje Ilirskih provinc, francoska uprava (1809-1811);
- › obdobje restavracije starega reda in prvih prenov (1821-1860);
- › del avstroogrske periferije (1857-1918);
- › del kraljevine Jugoslavije (1918-1941);
- › del okupiranih ozemelj, razkosanih za različne vojne oblasti (1941-1945);
- › del Titove Jugoslavije (1945-1980-1991);
- › samostojna država, vključena v EU (1991-2004-2007).

Prikazi, ki jih bomo nanizali, bodo seveda še vedno nujno fragmentarni, kajti njihova rdeča nit je specifična: ujeti želimo globalno sestavo prebivalstva po glavnih delovno-statusnih položajih oziroma, še nekoliko podrobneje, po poklicnih skupinah. 'Lovimo' tudi naslednje vrste koristnih okvirnih podatkov, pomembnih za poklicno sestavo: demografijo (skupno število prebivalstva, rojstva, smrti, velikost družin, bolezenske epidemije, vojske, večje selitve, naravne katastrofe), sestavo prebivalstva po stanovih, gospodarsko moč lokalnih skupnosti, regij in celotnega ozemlja.

¹⁷ Termin, vreden samostojne obravnave. Zlasti s posebnostmi Slovenije (Bernik, Adam, Stanojević, Drenovec)

Slovenska ozemlja kot del Habsburške monarhije (konec 15. stol.)

O celovitejši poklicni sliki slovenskega ozemlja v zgodnejših časih, tj. pred novoveško modernizacijo gospodarstva, bi bilo treba zbrati pa različnih virih, gradivih in literaturi razstrene navedbe, podobne tisti, ki jo navaja Wakounigova¹⁸: »Okrog leta 1490 je bilo 90 odstotkov prebivalstva Kranjske kmečkih podložnikov in prav toliko jih je kot materni jezik uporabljalo slovenščino. Preostalih 10 odstotkov se je delilo na meščanstvo, delavstvo (rudarstvo) in aristokracijo, ki so bili po večini dvo- ali trojezični (slovenščina, nemščina, italijanščina oziroma furlanščina).«

Prebivalstvo na Kranjskem, zaposleno v ...	1490 ¹
primarnih (kmetijskih) poklicih	90%
ostalih poklicih	10%
Meščanstvo	
delavstvo (rudarstvo)	
Aristokracija	
Skupaj	100%

Slovenske dežele kot avstroogrška periferija (iz 19. v 20. stol.)

Modernizacija poklicne strukture (v številskega smislu) se je na slovenskih ozemljih v povprečju najverjetneje pričela šele v drugi polovici 19. stoletja, kar prikaže v svojih historičnih statističnih prikazih Ž. Šifrer:

»Po podatkih popisov prebivalstva v Cislitvaniji je delež kmetijskega prebivalstva na današnjem ozemlju R Slovenije padel od 83.3% v letu 1857 (hitreje je padel po letu 1880) na 66,7% v letu 1910, delež prebivalstva, ki se je preživljal z obrtjo in industrijo, pa je v istem obdobju narasel od približno 6% na 12.8%«

(cf. Šifrer 1963, v Fischer 1996: 20).

Šifrer je med proste poklice štel tudi trgovino in promet. Drug vir pa navaja za čas pred prvo svetovno vojno nekoliko drugačen, višji relativni delež industrije oz. širše pojmovanih obrti, vključujoč sem tudi promet in trgovino. Iz razlik lahko približno ocenimo delež trgovinskih in prometnih poklicev v celotni poklicni sestavi:

¹⁸ Marija Wakounig (2005): ... *hab ich teitsch und windisch gelernnet. O poreklu in kulturnih koreninah Žige Herbersteina*. Zgodovinski časopis let. 59, št. 1-2 (131), str. 45). O tem tudi v P. Štih & V. Simonič (1996): Slovenska zgodovina do razsvetljenstva. Ljubljana.

»V letih pred prvo svetovno vojno ... je le 67.6% Slovencev živel od poljedelstva, 32.4% pa od drugih poklicev (15% industrija in obrt, trgovina in promet, 6.9% javna služba in prosti poklici 10.5%).« (glej B. Grafenauer (1987) [orig. Slovenski zbornik 1945], str. 194). V primar so tu šteti tudi poljedelski delavci, ki delajo za druge.

Ti drobcji nam dajo naslednjo agregatno sliko strukturne dinamike v poklicni upodobitvi na prelomu stoletja (Tabela 1):

Tabela 1: Poklicna struktura slovenskega prebivalstva v letih 1490, 1857, 1910, 1911-1914 (v %)

Prebivalstvo, zaposleno v	1857 ²	...	1910 ²	1911-14
primarnih (kmetijskih) poklicih		83.3		66.7	67.6
sekundarnih poklicih		6.0		12.8	15.0
Sekundarnih obrtnoindustrijskih poklicih					12.8
sekundarnih trgovskih in prometnih poklicih					2.2
terciarnih (javnih in prostih) poklicih		10.7		20.5	17.4
terciarnih poklicih – javnih službah					6.9
terciarnih prostih poklicih					10.5
Skupaj		100		100	100

Viri: ²Šifrer (1963); Grafenauer (1945)

Kratek komentar. Na polovici 19. stol. je bila slovenska poklicna struktura še vedno takšna, da odraža v glavnem avtosubsistenčno, tj. domače, lokalnotrško, srednjeveško¹⁹ agrarno gospodarjenje tistega časa na slovenskih ozemljih, ne pa še znatnejšega obrtnoindustrijskega, menjalno-tržnega, trgovinskega in kapitalskega, novoveškega gospodarstva. V dolgih štirih stoletjih, od sredine 15. do sredine 19. stol., se je očitno delež kmečkega prebivalstva zmanjšal za pičlih 7%, od 90% na 83%. To pomeni, da je bilo slovensko gospodarstvo vso to dolgo dobo pretežno inertno in v glavnem odmaknjeno od pravih osi razvoja, saj začetni industrijski razvoj, ki se je do tedaj le dotaknil Slovenije, ni privedel niti do večje deagrarizacije, še manj do vidnejše urbanizacije, da o industrializaciji sploh ne govorimo.

Selitev iz vasi v mesta je bilo res malo. Vsa šibka lokalna urbanost je bila do srede 19. stol. najverjetneje skoncentrirana v gravitacijskem jedru tedanje Slovenije, Trstu; njeni daljni odsevi pa se nahajajo še v nekaj večjih trgih (ponavadi z antično tradicijo), ki nahajajo na strateških poteh, vzdolž glavnih prometnic od Dunaja preko Gradca v Ljubljano in odtod proti morju (Ptuj, Maribor, Celje, Ljubljana, morda še Idrija in komajda Slovenj Gradec ter Kranj, Radovljica in Tržič).

¹⁹ Marija Wakounig (2005): ... *hab ich teitsch und windisch gelernnet. O poreklu in kulturnih koreninah Žige Herbersteina*. Zgodovinski časopis let. 59, št. 1-2 (131), str. 45. O tem tudi v P. Štih & V. Simoniti (1996): Slovenska zgodovina do razsvetljenstva. Ljubljana.

Ta sestava prebivalstva se je v 2. polovici 19. stoletja, po zemljiški odvezi, in zlasti po prelomu stoletja, tudi zavoljo silovitega izseljevanja najbolj obubožanega kmečkega prebivalstva v daljne kraje, že vidno nagnila proti modernejši, nekoliko bolj industrijski poklicni strukturi.

Industrijski obrati na Slovenskem niso dosegli velikega razmaha. Prej je šlo za razširjene obrti, z nekaj izjemami. Dobra desetina prebivalstva, ki je pred vojno štelo okrog 1,12 milijona ljudi²⁰, se je tako pred 1. sv. vojno že pečala z *drobno obrtjo*²¹ ali pa je bila zaposlena v *drobni industriji*. Obrtniki so po avstrijskem obrtnem redu iz leta 1904 (cf A. Kralj, v Ušeničnik 1926:44) delovali ali v eni od *svobodnih obrti* (lahko so se opravljale brez dokaza posebne usposobljenosti), v eni od dopuščenih, koncesioniranih obrti²² ali pa v eni od približno 48 skupin rokodelske obrti. **Industrija ... (!!!)**

Do razlike v virih glede deleža prebivalstva, zaposlenega v terciaru (glej npr. dva vira za čas pred 1. sv. vojno, Šifrer, Grafenauer, Tabela 1) prihaja verjetno najbolj zaradi različnega razvrščanja kmečkih polproletarcev: ti so lahko uvrščeni v kmetijske poklice (primar), drobnoobrtne in rokodelske poklice (sekundar) ali pa celo med druge, proste poklice (terciar).

Slovenska poklicna struktura med obema svetovnima vojnama

Stanje okrog 1925

Socialno stanje v Sloveniji (oziroma kraljevi Jugoslaviji) je bilo kmalu po 1. sv. vojni²³ še dokaj težavno, kazale so se posledice hude vojne in bolezenske epidemije, vsega je manjkalo. Počasi pa si je gospodarstvo opomoglo, leta 1924 je bila vsaj trgovinska bilanca države že pozitivna (Ušeničnik 1926:22). Zanimiva pa je skupna ocena socialnih komentatorjev tega časa (1926), da »Slovenija ni poljedelska ali agrarna dežela v ožjem pomenu besede, ker ne more sama sebe prehraniti«, kajti imela naj bi premalo rodovitne zemlje (le polovico vse površine), hkrati pa naj bi bila gospodarska struktura kmetij neperspektivna za intenzivnejšo pridelavo hrane²⁴.

20 Cf. Brezigar (1918), v Ušeničnik (1926: 48).

21 Domača obrt ni bila šteta med obrti, s tem so se namreč bavili celi ljudski sloji doma, poleg svojega pravega opravila, brez pomožnih obrtnih delavcev (Ušeničnik 1926: 44).

22 Na primer »obrt stavbnikov, dimnikarjev, puškarjev, podkovcev; gostilničarska obrt; vse obrti, ki razmnožujejo in prodajajo književne ali umetniške proizvode« (Ušeničnik 1926: 44).

23 Socialne razmere tega časa so opisovali M. Brezigar (1918), K. Capuder (1919), A. Melik (1921), Fr. Erjavac (1925, 1926), A. Ušeničnik (1926) in A. Gosar (1926).

24 Zaostanek v produktivnosti slovenskega kmetijstva je bil viden iz mednarodne primerjave: slovenski pridelek pšenice na ha je bil okrog 9q (Avstrija 12q, Nemčija 21q, Danska 30q), rži 8q (Avstrija 12q, Nemčija 18q, Danska 22q), krompirja pa 70q (Avstrija 117q, Nemčija 138q, Danska 170q), cf. Brezigar (1918), v Ušeničnik (1926: 48).

Okrog leta 1925 so med okrog 140.000 do 150.000 kmečkimi gospodarji namreč prevladovali bajtarji (do 5 ha) in drobni, mali kmetje (do 10 ha), saj je imelo okrog 57% kmetij le do 5 ha, tri četrtine pa do 10 ha zemlje. Velikost kmečke družine je bila tedaj povprečno 5 oseb, štelo pa se je, da kmetija komajda preživi, če premore vsaj 1 ha zemlje na osebo. Med četrtino srednje velikih kmetij (od 10 do 20 ha) je bilo le malo takih, ki bi lahko z gozdarstvom nadomestile izpade nezanesljivih kmečkih dohodkov, ob čemer je bilo »*število velikih kmetij malenkostno*« (dober odstotek, cf. ibid, 31; podrobnosti glej tudi v Tabeli x).

Tabela x: Struktura kmečkih gospodarstev po velikosti, okrog leta 1925

Tip kmetije		Število	Odstotek	Kumulativa
Bajtarske (do 5 ha)		81.600	57,0	
	do 0,5 ha	19.600	13,7	
	0,5 - 1 ha	14.600	10,2	
	1 - 2 ha	18.400	12,8	
	2 - 5 ha	29.000	20,2	
Male (5 - 10 ha)		25.000	17,5	57,0
Srednje (10 - 50 ha)		34.900	24,4	74,4
	10 - 20 ha	24.000		
	20 - 50 ha	10.900		
Velike (nad 50 ha)		1.760	1,2	98,8
	50 - 100 ha	1.200		
	nad 100 ha	560		
Skupaj		143.260	100,0	100,0

Vir: prirejeno po Ušeničnik (1926: 46)

Tudi živinoreja, ki je sicer pritegovala pridelke z 2/3 slovenske rodovitne zemlje²⁵, je vidno nazadovala, tako da je bil sklep komentatorjev, presentljivo, naslednji: »*Rešitev Slovenije more biti le industrija. Izmed industrijskih strok so že precej razvite: tekstilna, usnjarska, lesna, gradbena, papirna, kemična*« (ibid, 32), razvijali pa naj bi se še bolj elektrokemične in elektrometalurگیčne predelovalne industrije (ibid, 33).

Sama industrija je bila okrog leta 1925²⁶ prej drobna kot velika, upošteva je merila tedanje nemške statistike, kjer so mali industrijski obrati šteli do 50 ljudi, veliki pa

25 »Tudi za živinorejo Slovenija nima tistih pogojev kakor drugi deli države. Ima pa precej premoga (...) in vodnih sil (...), kar je ugoden pogoj za razvoj industrije. Za trgovino je velika nesreča, da nima Slovenija ne Trsta ne na Reko svobodnega dohoda do morja.« (Ušeničnik 1926:31).

26 cf. »Slovenec«, 30. avg. 1925, št. 195, v Ušeničnik (1926:49).

nad 50 ljudi. V slovenski industriji je, ki je tedaj zaposlovala približno slabo petino od okrog 330.000 delovno aktivnega prebivalstva, torej okrog 66.000 ljudi, je v 165 velikih obratih delalo več kot polovica tega delavstva, dobrih 38.000 ljudi (podrobnosti v Prilogi 2??). Ostali obrtni in industrijski delavci (slabih 20.000) so delali v manjših delavnicah in obratih.

Stanje okrog 1931

Desetletje pred drugo svetovno vojno, okrog 1931, je na ozemlju »tedanje« Slovenije (po l. 1938 imenovanem Dravska banovina), bivalo približno 1,1 milijona prebivalcev (na ozemlju »sedanje« Slovenije je po oceni bivalo okrog 1,4 milijona ljudi²⁷). Izven kmetijstva se je živelo največ od obrtnega dela in drobne industrije. Kmetijstvo je še močno prevladovalo, saj je imela dežela še vedno okrog 60% odstotkov kmečkega prebivalstva. Ta dokaj visok delež zaposlenih v kmetijstvu se pokaže pri obeh tedaj še običajnih načinih statusnega preštevanja ljudi: ali upošteva vse prebivalstvo (aktivno in vzdrževano skupaj, pri čemer se je status vzdrževalca kar pripisal vzdrževanim osebam), ali pa le delovno aktivno prebivalstvo (Tabela 2).

Tabela 2: Poklicna struktura prebivalcev in aktivnih oseb v Dravski banovini, po ljudskem štetju 1931, na dva načina štetja (v odstotkih)

»Poklicne« skupine vsega prebivalstva	Zaposleni & vzdrževani	Zaposleni (delovno aktivni)	»Poklicne« skupine zaposlenih
Kmetijstvo	60.6	60.6	Kmetijstvo
Rudarstvo	2.4	-	
Industrija-obrt	19.8	21.1	Industrija in obrt
Kovinska	3.7		
Žaga (lesna)	3.4		
Drugo	12.7		
Drugo (terciar)	17.2	18.3	»Storitve«
Promet	4.0	-	
Trgovina, kredit	2.9	5.7	Trgovina, promet, kredit
Javne službe	4.6	4.9	Javne službe, svobodnjaki, vojska

27 Vir: Popis 1931. Tedanje ozemlje je bilo zoženo glede na današnje, saj je bilo brez Slovenskega primorja; na celotnem »današnjem« ozemlju pa je tedaj skupaj živelo okrog 1,4 milijona prebivalcev (ocena Ž. Šiferja, 1963); torej je okrog 0,33 milijona ljudi živelo v politično nasilno 'odtujenih' slovenskih pokrajinah, v Istri, na Primorskem, na Krasu in na Notranjskem, ki so od končane 1. sv. vojne (1921, Rappalska pogodba) do 1945 večinoma spadale pod Mussolinijevo Italijo.

Drugi storitv. poklici	6.1	7.7	Drugi poklici (rentniki, upokojeanci, dninarji)
SKUPAJ v %	100.0	100.0	
Oseb (v milijon)	1.10	0.33	

Viri:

¹ (1) Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja, Ljubljana 1939. Izdelal Geografski inštitut na Univerzi kralja Aleksandra v Ljubljani, izdal Socialno ekonomski inštitut v Ljubljani, Zbirka študij št. 5 (predgovor A. Melik, študije opravili S. Ilešič, M. Vardjan, D. Sbrizaj, J. Muzlovič, K. Tomšič, V. Potisek, C. Malovrh, V. Finžgar).

² (2) Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Knjiga IV (Prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju), Sarajevo 1940.

Če se pomaknemo približno desetletje dalje od popisa 1931, je slika poklicne strukture naslednja. Pred drugo svetovno vojno je samostojnih, pravih, čeprav drobnolastniških kmečkih prebivalcev (malih gruntarjev s parcelno lastnino), ki delajo le za svoj račun, še okrog 50% vsega aktivnega prebivalstva, torej je bilo v celotnem kmečkem prebivalstvu še precej brezlastniškega, najemnega kmetskega delavstva (glej B. Grafenauer (1987) [orig. Slovenski zbornik 1945], str. 194), t. j. raznih kočarjev, pa kajžarjev in bajtarjev brez vsega, kvečjemu z ohišnico. Ti in njihovi potomci so kot polproletarci lahko resno upali na zaslužek le kot dninarji, za kakšen družbeni vzpon izven kmetijstva, v industrijskih in terciarnih poklicih, pa so potrebovali opravljene šole ali korenito geografsko mobilnost (migracijami) - saj česa otipljivejšega kot lastne pameti ali poguma za lasten vzpon niso premogli.

Dalje, izhodiščni podatek, da je v začetku tridesetih okrog 6/10 prebivalstva živelo od kmetijstva²⁸, je poveden za globalni opis premika na slovenskem trgu dela v drugi polovici 20. stoletju. Pred drugo svetovno vojno je bilo dejansko zaposlenih z delovnim razmerjem izven kmetijstva le okrog 100.000 ljudi (cf. Križanič, v Borak & Lazarević 1996: 39), t. j. 33% vseh aktivnih oseb, kmetov in najetih kmečkih delavcev pa je bilo skupaj največ 230.000 oseb, t. j. 77%²⁹. Odtod dobimo, da je bila desetletje pred drugo svetovno vojno stopnja delovne participacije (v vsem prebival-

²⁸ Pred drugo svetovno vojno je samostojnih, pravih, čeprav drobnolastniških kmečkih prebivalcev (gruntarjev s parcelno lastnino), ki delajo le za svoj račun, okrog 50% vsega prebivalstva, torej je bilo v celotnem kmečkem prebivalstvu okrog četrtine ($15\% / 60\% = .025$) najemnega kmetskega delavstva, (ibid. 194), t. j. raznih kočarjev, kajžarjev in bajtarjev; ti in njihovi potomci so lahko upali na družbeni vzpon le preko opravljenih šol in zaposlovanja v industrijskih poklicih.

²⁹ Stopnja participacije v vsem prebivalstvu odraža razmerje med delovno aktivnim prebivalstvom in vsem delovno sposobnim (POPRAVI!!) prebivalstvom; grobi izračun torej da: $(0.10+.23)/1.10 = 0.33/1.10 \approx 30\%$. Do 1950 se je zaposlenost potrojila (vseh delovno aktivnih na okrog 750.000 oseb). Do okrog leta 2000 se je število delovno aktivnih dvignilo na približno 1 milijon, tovrstna stopnja delovne participacije je danes okrog 50 odstotkov (v Sloveniji je 2 milijona prebivalcev, od tega je približno milijon delovno aktivnih).

stvu) približno 30 odstotkov (330/1.100), z daleč prevladujočim kmetstvom, danes pa je okrog 50 odstotkov, a kmetov med njimi je le še za vzorec.

Oba časovna drobca nam ponujata naslednjo sliko poklicne dinamike med obema vojnama (tabela 3)

Tabela 3: Poklicna struktura slovenske delovne sile v letih 1931, okrog 1940 (v %)

Zaposleni v	1931 ¹	okrog 1940 ²
primarnih (kmetijskih) poklicih	61	50
sekundarnih (obrtnoindustrijskih) poklicih	21	
terciarnih (javnih in prostih) poklicih	18	
Skupaj	100	100

Vir: ¹ Šifrer (1963); ² Grafenauer (1945)

Regionalne razlike v medvojni Sloveniji

Tedanje slovensko povprečje ne govori o notranjih regionalnih razlikah, ki so postale ponekod vzvod, drugod pa breme kasnejšega lokalnega razvoja. Severovzhod Slovenije je bil pretežno kmečki, večina vasi je imela preko 90 odstotkov kmečkega prebivalstva (Melik *et al* 1939). Predeli izven prometnih poti so imeli tudi v osrednji Sloveniji nadpovprečni delež prebivalstva v agraru, od 70 do 80 odstotkov. V zapadnem alpskem in kraškem svetu sta predvsem lesarska in žagarska obrt zniževali delež kmetov na dobro povprečje (60 do 70 odstotkov). Podpovprečni delež v agraru pa je imela le malo bolj izrazita industrijskoobrtna Gorenjska: vsa naselja Gorenjske, razen Kamniškega, Domžalskega, Kranjskega, Sorškega polja ter Selške in Poljanske doline, kjer je bilo kmečkega prebivalstva med 50 do 70 odstotki, so imela manj kot 50 odstotkov kmetov.

Industrijsko-obrtnega prebivalstva (brez rudarstva, ki tedaj veže nase 2.4 odstotka vsega prebivalstva) je bilo torej v Dravski banovini slabih 20 odstotkov. Jedro industrije je bilo na Gorenjskem (od 50 do 80 odstotkov po tedanjih gorenjskih občinah). Ljubljana je imela prej drobno obrt kot pa industrijo (edina tovarna z več kot 500 zaposlenimi je bila Tobačna tovarna, ukinjena leta 2004); samo Vič in Šmartno sta imela več kot 50 odstotkov industrijsko zaposlenega (in analognega vzdrževanega) prebivalstva. Na vzhodu Slovenije je bil zares industrijski edinole Maribor.

Od žagarstva in lesne industrije je v Sloveniji živelo 3.4 odstotkov vsega prebivalstva ali 17 odstotkov vsega industrijsko-obrtnega prebivalstva (*ibid.* 25). V kovinski industriji je bilo 3.7 odstotkov vsega prebivalstva: najmočnejši kraji so bili Jesenice, Ljubljana, Celje in Maribor. Tekstilna industrija je od konca prve svetovne vojne dalje

hitro rastla, v letu 1931 je prehranjevala 0.7 odstotka ljudi (v občini Stražišče preko 45 odstotkov). Za tekstilno industrijo je bilo značilno, da aktivni lahko vzdržujejo najmanj neaktivnih ljudi, v primerjavi z drugimi industrijami. To pomeni, da so bile plače nizke in da so bili v njej zaposleni pretežno mladi.

Od prometa je živel 4 odstotka vseh ljudi, od tega so železničarji predstavljali tri četrtine. V ostalih »storitvenih dejavnosti«, če se izrazimo preuranjeno moderno za tedanji čas, je bilo zaposlenih preostalih dobrih 17 odstotkov aktivnega prebivalstva.

Tudi urbaniziranih lokacij, tj. občin z 20 do 35 odstotki kmečkega prebivalstva, je bilo malo³⁰. Na vzhodu in jugovzhodu Slovenije so zelo redke: to so kvečjemu mesta in trgi, z upravno funkcijo, obrtjo ali industrijo, denimo občine blizu Celja in Maribora. Zelo malo je bilo kmečkega prebivalstva v Ljubljani, v ožjem Celju, na mariborskem desnem bregu, pa v manjših mestih. Najmanj, pod 10 odstotkov, jih je v bilo jeseniškem industrijskem območju in trboveljskih revirjih.

Glede dometa blagovnih trgov tedanjih podjetij morda le tole: okrog 1918 je sicer pisal Brezigar, da bi si morali prizadevati »za pospeševanje zunanje trgovine, ki je dotedaj Slovenci naj ne bi niti poznali« (cf. Brezigar, v Lazarevič 1996: 98), kar pomeni, da izvoza oziroma zunanje trgovine ni bilo (kaj dosti). Še v tridesetih letih je bila v slovenskem gospodarstvu najmočnejše prisotna značilna obrtna proizvodnja za lokalne trge, saj so med industrijskimi podjetji prevladovale drobne osebne firme z omejenim jamstvom (85% vseh, v Kresal 1994: 9). K počasni industrializaciji je med drugim prispeval predvsem zastoj v nezmožnosti konsolidiranja nacionalnega finančnega sektorja, t.j. odpor številnih združnih finančnih zvez do združevanja, saj njihova vodstva niso hotela opustiti svoje drobne moči ter položajev in se strniti v močnejšo nacionalno banko (ibid. 103); podobno je danes, le da na višji ravni. Brez močne finančne zaslombe gospodarstva pa ni bil možen resen prodor v tujino³¹. Svoje je morda pri tem odigrala tudi provincialna mentaliteta, strah najodmevnejših predstavnikov lokalnega razumništva pred velekapitalom in krizami liberalnega kapitalizma; zato se je v javnosti dajalo prednost tradicionalnim (cehovskim) mikrokorporacijskim dogovorom pred odprtim trgov (Norčič 1996: 199).

Skratka, niti industrije niti mednarodne menjave v obdobju med obema vojnama ni veliko. To terja določen premislek.

30 Pred prvo svetovno vojno, vključene so Primorska, Goriška in Koroška, je »V mestih ... živel 20% vseh prebivalcev na Slovenskem.« cf. B. Grafenauer 1987 (orig. Slovenski zbornik 1945); str. 194.

31 Dve observaciji: »Finančna moč bančnega sektorja je bila v prvi polovici 1930-tih let več kot prepolovljena« (Šiblar 1996: 212), pa »V resnici je šlo za (v zadnjem desetletju pred. 2. sv. vojno, op. A. K.) za kontrakcijo bančništva« (ibid. 210).

Začetna stoletna primerjava sestave in dinamike v poklicni strukturi slovenskega (aktivnega) prebivalstva odraža relativno »plitvost« in, če se izrazimo s sodobno terminologijo konvergenčne teorije razvoja, »nemodernost« tedanjega trga dela. Malo je bilo zaposlenih, veliko pa vzdrževanih in pomagajočih družinskih članov. Kaže tudi na relativno nizko začetno socioekonomsko in tehnološko strukturo zamudniškega, pol-perifernega slovenskega gospodarstva, v primerjavi z drugimi industrijskimi deželami in državami tedanje srednje in zahodne Evrope (prim. Novak 1996: 25).

Na drugi strani pa primerjava ne razkrije nasprotnega - relativno ugodnega stanja Dravske banovine in njenih primerjalnih prednosti v okviru Kraljevine Jugoslavije. Sem lahko štejemo: trajno avstroogrsko dediščino relativno dobro urejenih javnih financ in državne regulacije (Fabjančič 1996: 83-84), še kar urejeno prometno infrastrukturo, pa obsežne osnovnošolske in srednješolske mreže (pismenost, razprostranjenost osnovne izobrazbe, zasidrano poklicno šolstvo). To nakazuje na relativno višjo kakovost človeških virov za modernizacijo gospodarstva, za potencialni vzpon industrializacije, še zlasti ob upoštevanju razvite tradicionalne domače in uradne obrti, za kasnejši vzpon v Titovi Jugoslaviji.

Slovenska povojna poklicna struktura, od 1945 do 1991

Opisano socioekonomsko predvojno izhodišče Slovenije ima nedvomno določene posledice za kasnejši, povojni družbeni razvoj, za kasnejša razmerja v planski družbeni delitve dela v tim. Titovi Jugoslaviji, tj. za specifičnosti slovenske panožne in poklicne strukture v primerjavi z drugimi deli sprva močno centralno komunistične, proti koncu pa že deloma decentralizirane socialistične države.

Razvoj po 2. svetovni vojni sprva poteka kot intenzivna industrijalizacija centralnoplanskega tipa (1945-1952), z osrednjo vlogo najožjega vrha komunistične oblasti. Po letu 1952 pride do popuščanja centralno usmerjanega gospodarskega razvoja. Decentralizacija političnega odločanja za njim največkrat zaostaja, saj se uveljavlja le občasno, izsiljeno, z »nekakšnimi modeli demokratizacije« družbe, ki sledijo neuspešnim obdobjem povečane represije. Te systemske »cikluse«, v katerih se politične zmrzali stopijo v politične odjuge, so najbolj narekemale frakcijske borbe v političnem vrhu partijske države, zlasti okoli vedno sporne vloge trga, cen in naraščajoče avtonomije gospodarskih subjektov ter lokalnih vodstev. Velja še dodati, da demokratična razvojna linija personalno spotoma ni jasno razvidna in ubesedena, tudi zato ne, ker so jo največkrat udejanjali taisti ljudje, ki so pred tem uvajali represijo (glej Saksida 2004). Poleg tržnih pritiskov so večjo decentralizacijo federacije narekemale tudi divergentne retorike nacionalnih elit in njihovih interesov³².

32 Saksida (ibid.) meni, da so - razen v Jugoslaviji (in Sloveniji), kjer so razvojne cikle zanamovala nihanja med represijo in demokratizacijo, t. j. sile med politično državo in trgom - razvojne cikle v ostalih državah, ki so spadale v vplivno sfero Sovjetske zveze, zanamovala drugačna nihanja, nihanja med ideologizacijo in tehnokratizacija, tako da se je tam avtoriteta v glavnem selila od ožje partijske politike k državni birokraciji in nazaj.

Skokovito spreminjanje gospodarskega in političnega okolja v povojni Sloveniji je navrglo razne nove organizacijske forme, nove gospodarske enote, nova delovna mesta. Statistika to spreminjanje nacionalnih agregatov beleži kot izredno dinamiko v strukturnih, organizacijskih in statusnopolitijskih statistikah. Zametki modernizacije so bili vseskozi oprti tudi na obrt in drobno industrijo. To kažejo številke: po 2. svetovni vojni obrtni način dela na Slovenskem, kljub spremembi režima, ni zamrl, saj je bilo od 1956 do 1990 v obrti stalno zaposlenih okrog 50.000 ljudi (Matjašič 2002). Zlasti v šestdesetih in nato še močnejše v sedemdesetih letih je prišlo do znatne revitalizacije drobnogospodarske tradicije. Tedaj je samostojna osebna obrt dobila priložnost, da se kooperantsko pripoji na nova, večja, izvozno usmerjena industrijska podjetja, to so bile npr. železarne, luka Koper, ISKRA, Tomos, Gorenje, IMV, TAM, pa številne gradbene in lesne firme, kasneje tudi Lek in Krka. Ker pa je bila slovenska industrija kljub večanju svojega izvoza, kar je temeljito spremenilo njene blagovne trge, v bistvu še vedno le *napol odprta* tujim vplivom, lahko govorimo o umetno vzdrževanem sožitju delovno intenzivne veleindustrije in obrtne tradicije. Namreč, razkorak med tujimi in domačimi tržišči je ohranjala planska politika dvojnih cen (notranje višje, zunanje nižje), zaščitnih carin, deviznih restrikcij in progresivne davčne politike. Morebitna akumulacija se je od podjetij prelivala v banke in v državni proračun, kjer se je razporejala zelo po svoje, delovnim organizacijam pa je bila omogočena pretežno numerična ne pa kapitalska fleksibilnost. Zato je kljub vse tesnejšemu stiku z modernejšim tržnim okoljem slovenska industrija lahko znotraj sebe zavlačevala s tehnološko modernizacijo, na svojem obrobju pa ohranjala v funkciji tradicionalen tip majhnega, drobnega podjetništva, tako značilnega za slovensko mestno in primestno gospodarsko polpreteklost. Večji obrtniki se od neke velikosti dalje niso smeli razvijati.

Skratka, zunanje spremembe, ki kažejo na dinamiko tedanjega *pospešenega prilagajanja* gospodarstva na mednarodno delitev dela, so bile znatne. Morda se to še bolj kot v spremenjeni panožni strukturi podjetij, ki nam v glavnem pove, kako se na novo okolje in na nove priložnosti prilagajajo tržne organizacije, razpozna v korenitih spremembah poklicne strukture, nastale okrog novih razvojnih centrov, novih trgov, novih tehnologij - in »njihovih« delovnih mest³³. Nominalne spremembe v poklicni strukturi in njeni dinamiki, ki kažejo, kako so se po organizacijah razmestili in prilagodili ljudje, so bile skorajda neverjetne, še zlasti upoštevaje tako kratek čas - borih 60 let. Že dvoje ključnih podatkov nam to dobro pokaže:

- › kmečko prebivalstvo se je do leta 1991 skrčilo za šestkrat, na zgolj desetino aktivnega prebivalstva (upoštevaje tudi kmečko delo kot dopolnilno dejavnost na mešanih kmečkih gospodarstvih pa nekaj manj, tja na okrog 20%);

³³ Po letu 1958 je te spremembe spremljal tudi institucionalni razvoj šolstva, ki se je z reformo precej odprlo za povečan vpis in za lažje vertikalno prehajanje med smerni in stopnjami izobraževanja (Gabrič 2000).

- › število vodstvenih pozicij, ki kaže na večjo vertikalno organizacijsko preurejanje, se je v Sloveniji v slabem desetletju, od leta 1970 do leta 1980, zaradi uvedene korenite decentralizacije tržnega in drugih oblik (samo)upravljanja in odločanja, kar podvojilo³⁴.

Ta hiter prehod v industrializacijo, ki mu botrujejo povečan obseg proizvodnje, čezmejne menjave, razmah trgovanja in povečan avtonomni nadzor poslovanja, ponazorja že grobo podano sprememba poklicne strukture glede na vsebino delovnih mest (Tabela 2).

Tabela 2: Poklicna struktura slovenske delovne sile od 1971 do 1991 (v %)

»Poklicni« sektor	1931	1971	1981	1991	2002
Kmetijski poklici	60.6	25.6	12.7	11.1	3.1
Industrijski poklici	21.1	32.6	29.8	27.3	
Drugo (terciar)	18.3	40.4	55.5	57.8	
Brezposelni	-	1.5	2.0	3.8	
Skupaj	100	100	100	100	100

Vir: Popis 71, 81, 91 (sinhronizirana poklicna struktura, Kramberger 1993)

* Kot »poklic« zajeti tudi formalno brezposelni.

Od tridesetih do sedemdesetih se je delež zaposlenih v kmetijstvu več kot razpolovil, delež zaposlenih v terciarnih poklicih pa več kot podvojil, medtem ko se je delež zaposlenih v industrijskih poklicih povečal za dobro polovico. Že na začetku sedemdesetih Slovenija predstavlja pretežno storitveno družbo (kajti največji delež aktivnih, t.j. 40.4%, predstavljajo zaposleni v terciaru). Tudi v sedemdesetih letih je preminjanje poklicne strukture (strukture delovnih mest) še močno. O tem priča (statistično) dejstvo, da se je v tem desetletju še enkrat prepolovil delež kmečko zaposlenega prebivalstva (prej je bilo za razpolovitev tega deleža potrebnih 30 let). Kasneje, v osemdesetih, so se akumulirane strukturne spremembe poklicev predvsem statusno in institucionalno konsolidirale in se artikulirale v politične zahteve po spremembah.

Statusni razteg sfere dela so potrdili rezultati raziskave o podobnosti 616 številčnejših poklicev v slovenskem gospodarstvu leta 1986 ((Kramberger 1989), v kateri je bil vsak poklic opisan glede na povprečne osebne lastnosti zaposlenih (spol, starost, izobrazba, izkušnje, usposobljenost itn. - 10 spremenljivk) in glede na povprečne značilnosti delovnih mest (delovne razmere, delovni čas, nagrajevanje po delu, ipd. - 21 spremenljivk). Med možnimi je bil najbolj veljavna naslednja tipologijo, ki je razkrila pet relativno homogenih skupin poklicev. Prvič, od ostalih štirih skupin se je

³⁴ Od okrog 10.000 na 20.000 delovnih mest, ali iz 1% na 2% aktivnega prebivalstva (vir: popis a prebivalstva 1971, 1981).

z zelo dobrim statusom in delovnimi pogoji zaposlenih razlikoval segment zdravniških in prometno-prevoznih poklicev (10 poklicev skupaj). V drugo skupino so se vmesili direktoraki, vodstveni in profesionalni poklici (80 poklicev). V tretjem segmentu so se združili vodilni menedžerski poklici srednjega ranga, t.j. predelavci, delovodje, obratovodje, šefi ipd., v njem se je, presenetljivo, nahajal nadpovprečni delež žensk (157 poklicev). Predzadnjo skupino so tvorili industrijski, dokaj moško obarvani kvalificirani poklici, z nižjo povprečno izobrazbo, statusom in delovnimi pogoji zaposlenih (160 poklicev). Na dnu so se znašli proletarski, dokaj žensko obarvani poklici, z najnižjo povprečno izobrazbo, plačo in delovnim statusom (195 poklicev).

Naj strnemo. Prehod večine slovenskega kmečkega prebivalstva v industrijo ter v ostale ne-agrarne sektorje gospodarstva je, skupaj z »naročenim« imigracijskim tokom večinsko neusposobljene delovne sile iz drugih delov Jugoslavije v sedemdesetih, povzročil izjemno horizontalno in vertikalno delovno ter statusno mobilnost ljudi. Naziv po končani šoli človeku ni mogel več jamčiti doživljenjskega poklica, strukturne zaposlitvene prilagoditve so se preveč spreminjale. Razveza izobrazbenih in poklicnih tokov pa je znamenje oživitve trgov dela in je vedno ter povsod napoved pospešene družbene spremembe. V tem petnajstletnem obdobju se je oblikovala fleksibilna, industrijskemu ciklu bolj prilagojena, tudi hierarhično ojačana poklicna struktura slovenskega gospodarstva, z že močno razčlenjenim terciarnim sektorjem. A naj kljub temu poudarimo naslednje: čeprav se je že v osemdesetih kar 6/10 slovenske proizvodnje izvažalo in je do obnove znanja prihajalo s sprotnimi prilivi novih, vse bolj šolanih generacij v aktivno prebivalstvo, pa nove razmere še niso mogle slovenskim podjetjem in trgov delu povsem odvzeti tipičnih, tradicionalnih potez, povezanih s poprejšnjo lokalno obarvano dediščino rabe človeških potencialov³⁵, razvidno na primer tudi iz:

- › visoke stopnje neurbane poselitve (polovica ljudi biva an podeželju),
- › nizke časovnostroškovne distance ljudi od doma do zaposlitve,
- › nizke pripravljenosti ljudi za večjo geografsko zaposlitveno mobilnost,

³⁵ V zaledju številnih (statističnih) sprememb so se nahajale številne inercije, med njimi tudi inercija v kakovosti razpoložljivega znanja slovenske delovne sile. Šestdeset let (1930-1990), gre torej največ za tri temeljno različne generacije odraslih, je v bistvu prekratka doba, da bi - kljub vsem političnim idejam in zunanjim ekonomsko-tehnološkim pritiskom - lahko povsem izginili tradicionalni načini učenja, dela, zaposlovanja, tvorjenja kariernih motivacij in izkustvenega prenašanja znanja. Ljudje so v tako kratkem obdobju preko prednikov, sorodnikov, prijateljev, učiteljev, sodelavcev in še drugače (stereotipi, mentalitete) še vedno tesno povezani s prejšnjimi generacijami, torej z izhodiščnim dometom vrednot, znanja in delovnih veščin glavnine ljudi. Še pozno v socializem so se razvojna gibanja tvorno navdihovala v lokalnem drobnem gospodarstvu, dopolnjenim s polkmečkim gospodarjenjem.

- › popoldanskega kmetovanja³⁶,
- › močnih lokalizmov in regionalizmov,
- › počasnega dviganje splošnega izobrazbenega profila aktivnega prebivalstva,
- › razhajanja med interno in formalno priznanim kompetenčnim profilom zaposlenih,
- › trdoživosti (predvojne) korporativne, še ne zares individualizirane logike razvoja.

Ta dediščina se je pričela hitreje umikati šele v devetdesetih, ko je padla prejšnja visoka politična zaščita sistema, družbe, organizacij, trga in ljudi (politični, ekonomski, socialni paternalizem korporativnega kova). Pričela jo je nadomeščati nova, iniciativi in spontanosti bolj naklonjena pluralna sistemska regulacija (politična in tržna tekmovalnost).

Razvojni vzpon Slovenije v okviru Titove Jugoslavije, dileme

Slovenija je v obdobju 1967-1980 na področju poklicnih sprememb vpeljala predvsem močnejšo kontrolno strukturo v delovnem procesu (vzpon avtonomije menedžmenta). V smislu razvojnega namena Benigerjevih »kontrolnih inovacij« (glej Beniger 1986) je takšno hierarhično raztegovanje sfere dela znamenje ne le večje diferenciacije dela, ampak predvsem posledica širjenja obsega tržnega gospodarstva.

Obdobje naglega prirejanja slovenskega gospodarstva in aktivnega prebivalstva na *bolj dinamično menjalno ekonomijo* se lažje razume, če prikažemo še razvojne priložnosti Slovenije v Jugoslaviji. Odprle so se zlasti zaradi relativnega zaostajanje institucionalnih in človeških virov celotne države za Slovenijo. Čeprav je zaradi različnih popisnih metodologij naslednja primerjava nekoliko okrnjena, lahko z veliko gotovostjo trdimo, da je Jugoslavija kot celota dosegla podobno poklicno strukturo, kot jo je imela Slovenija že leta 1931, šele trideset let kasneje, okrog leta 1961 (Tabela 3). To pomeni vsaj tridesetletni (nelinearni) razvojni zaostanek skupne države za njeno najbolj dinamično regijo, Slovenijo. To razvojno vrzel je Slovenija izkoristila za lasten gospodarski vzpon.

³⁶ Na primer, kmetje, ki so se množično zaposlovali izven agrara, v vsebinskem smislu niso mogli toliko prispevati k navidez visokemu profilu dopoldanskega "poklicnega kapitala", kakor ga sugerirajo relativno visoke, a suhe številke o delovnih mestih, kot pa bi lahko, če bi industrijski razvoj trajal dlje časa in bolj postopno. Denimo, ob nekmetijskem delu so številni polkmetje le morali ostajali tudi gospodarji na svojih mešanih gospodarstvih; zato so v času večjih sezonskih del začasno opuščali delo v tovarnah (s tihim pristankom ali celo dovoljenji delovodij, zdravnikov - ali pa brez njih).

Tabela 3: Sektorska struktura jugoslovanske delovne sile od 1953 do 1971 (v %)

»Poklicni« sektor	YU 1953	YU 1961	YU 1971		Slovenija 1931
Kmetijstvo (primar)	71.4	61.0	48.9		60.6
Industrija (sekundar)	17.2	23.9	29.6		21.1
Drugo (terciar)*	11.3	15.1	21.5		18.3
Skupaj	100	100	100		100

Vir: Statistični godišnjak Jugoslavije 1967 (str 84), 1975 (str. 102)

* V terciaru niso šteti "zaposleni v neproduktivnih dejavnostih" državnih storitev

Slovenija (slovensko gospodarstvo in del politike) se je tej strukturi prilagodila, povečanemu obsegu zunanje menjave (sem lahko štejemo tudi nekdanjo Jugoslavijo), naglo prilagodila, najintenzivneje nekako v obdobju od 1967 do 1975. leta. Na razne načine je uvajala Jugoslaviji komplementarno sektorsko, panožno in poklicno strukturo in dinamiko³⁷. Uveljavila jih je lahko že zaradi svojih podedovanih socioekonomskih komparativnih prednosti, zlasti z že doseženo trgovinsko premočjo predelovalnih nad ekstraktivnimi panogami, hitrejšim obratom denarja v gospodarstvu, kar je botrovalo nastanku medrepubliškega trga finančnega kapitala. V sorazmerno kratkem času je uspelo Sloveniji vzpostaviti z jugoslovanskim trgovom, na katerem je potekalo od 40 do 80 odstotkov vse zunanje trgovinske menjave Slovenije, dominantna razmerja primarne menjave.

Za razumevanje visoke poklicne dinamike v Sloveniji v tem času je pomembno opozoriti na specifično sprostitvev trga dela, v primerjavi z ostalimi predeli Jugoslavije, še bolj pa v primerjavi z drugimi državami za železno zaveso. Zaradi ciklične narave gospodarske rasti vse bolj tržnega (slovenskega in jugoslovanskega) socialističnega gospodarstva (Bajt) je zgolj v Sloveniji prišlo tudi do ustreznega nihanja števila zaposlenih v različnih panogah slovenske industrije v obdobju od 1953 dalje. Zaradi političnih omejitev trga (nihanja cen) se večja prožnost slovenskega trga dela ni kazala v zaslužkovni prožnosti (ta bi bila razvidna v prožnosti konsumpcijskih ali produkcijskih plač, do česar pa praviloma ni prišlo!), ampak s strukturno zaposlitveno prožnostjo³⁸. Zaposlenost v konjunktornih poklicnih skupinah je tako rastla in padala dokaj usklajeno glede na gospodarsko rast, glede na obseg in vsebino (ne)recesijskih gospodarskih aktivnosti. Empirične analize avtonomne zaposlenosti in prožnosti zaposlovanja, ki jih je opravil Mencinger (1993), so pokazale, da je Slovenija edina med

37 Ta proces večsektorske informatizacije bi Katz imenoval »prodor uradnikov« (ang. »white-collarization«).

38 Začasna kompenzacija dohodkovne neelastičnosti je bila verjetno ugodnejša kreditna ponudba v državi.

vsemi nekdanjimi jugoslovanskimi republikami premogla na nihajočo gospodarsko aktivnost odzivni trg dela v obe smeri (ponudbena prožnost, povpraševalna prožnost). Znatne strukturne spremembe zaradi tedanje sproščene tržne alokaciji delovne sile med sektorji, panogami in poklici se zatem ohranjajo pozno v osemdeseta leta.

Mnenja in stališča komentatorjev o »pravem« značaju pospešene družbene in gospodarske dinamike v Sloveniji po letu 1965 so bila že spotoma in so še danes globoko protislovna³⁹. Dileme so v bistvu vprašanje, ali je Slovenija v tem času več zgubila kot pridobila. Zaradi očitnih nasprotij med relativno ekonomsko prosperiteto Slovenije na eni strani in mnogimi represivnimi ukrepi, ki so jo kljub vsemu še vedno spremljali, na drugi strani⁴⁰, so dosežke stalno najedali dvomi, različni segmenti javnosti in izobražene elite pa so imeli in še vedno imajo vsak svoje mnenje, razlage, pripombe in pomisleke⁴¹. Morda vseeno lahko rečemo, da je tedanja družbena dinamika, ki je v ekonomiji prinesla začasno zmago tekmovalnega nad komandnim modelom upravljanja, sprožila osvežujoče *nove osi razhajanj* tudi v javni sferi, med zagovorniki tradicionalnih partikularizmov in raznimi novimi univerzalizmi, ki se prej niso pojavljale v javnih diskusijah. Tako je bila v osemdesetih verjetno prvokrat v slovenski zgodovini presekana tradicionalna politična delitev Slovenije na klerikalno in bolj »liberalno« (alias anti-klerikalno) opcijo v širši javni razpravi⁴². In če ne drugega,

39 Posebno luciden, samosvoj pogled na uspešnost razvojnih koalicij v Sloveniji ima F. Drenovec (...)

40 Med represivnimi ukrepi so značilni naslednji posegi javnih politik tedanjega časa (slovensko) »družbo«: nenačelno politično odpisovanje poslovnih dolgov slabim gospodarjem; odstranjevanje konkurenčnih, prezgodnjih »liberalcev« in »drugače mislečih« iz partijske politike in javne sfere; množična imigracija nekvalificiranih delavcev v Slovenijo, s tem v zvezi pa večkrat omenjana, a sporna trditev, da je to bil »neuspeh«, preiti že tedaj iz delovno ekstenzivnega v kapitalno intenzivnejši model gospodarskega razvoja; pogosta netržna prerazdeljevanja sredstev z vsiljeno davčno in cenovno politiko; prekomerno zadolževanje državnih struktur za nejasne cilje; »tozdiranje« in »sozdiranje« na vseh področjih in ravneh; politična kontrola deviznega poslovanja; ukinjanje avtonomije šolskega polja z razvojno povsem napačnimi ukrepi, ki so menda iz nuje uvedli poklicno bolj usmerjeno izobraževanje - vse tja do univerze; temu sta se v 80. pridružili še hiperinflacijska spirala in neposobnost civilnega uravnavanja razvojnih konfliktov ter mednacionalnih trenj.

41 Glavne razlike, poleg nazorskih, med javno zavzetimi intelektualci (karkoli že to pomeni na tem prostoru!) potekajo morda tudi glede vprašanja, ali se je treba (tehnološkim in drugim) spremembam prilagajati z dolgoročnimi ali pa bolj s kratkoročnimi ukrepi. Slovenija je sicer v tedanjem času sprožila zanimiv dolgoročni in strateški projekt »Slovenija 2000«, toda strategija le ne more sama in v celoti nadomestiti dnevnega odzivanja akterjev na pritiske. Celo znani avtorji zapadnega sveta menijo, da se tehnološko in drugače »podivjanemu« sodobnemu okolju tiste družbe in sistemi, ki premorejo močan lasten instinkt za preživetje, prilagajajo le inkrementalno, vsakodnevno, bolj taktično kot pa zares strateško, s številnimi, tudi političnimi posegi za zaščito lastnih interesov in slabosti v času ogroženosti (prim. Sauvy 1953). Važen naj bi bil le skupni rezultat: da gospodarstvo kljub vsemu ohranja določeno elastičnost v prilagajanju na nove razmere (Stiglitz 1992).

42 Ta delitev je na Slovensko že od davnine dalje premeteno »uvažana« s strani tujih gospodarjev vsakokrat, ko se pričnejo kazati težnje lokalnih elit po večji lastni avtonomiji. Le izjemoma in za kratek čas se ta stara oblastna strategija tujcev toliko spregleda, da se - pri sicer venomer sprtih nacionalnih frakcijah politike - med različnimi strujami prebudi soroden narodnoobrambni duh (morda sta najbolj značilni novejši obdobji minimalne začasne »sprave«, konsolidacije lokalnih elit, začetni vojni leti 1941-1942, pa 1990-1992).

so nove osi razhajanj v tem zgoščenem času pričele odprto teči tudi znotraj liberalnih struj, med raznimi laičnimi interpretacijami družbenega razvoja.

Končno, factorska struktura proizvodnje, t.j. tehnološka, delovna, institucionalna pa tudi siceršnji socialna in politična struktura slovenske družbe so bile očitno dovolj globoke, kompleksne, absorpcijsko dovzetne in prožne, da je slovensko gospodarstvo tudi po koreniti izgubi tretjine tržišč na začetku devetdesetih let, in kljub divji ter kasneje spontani privatizaciji podjetij, še uspelo najti stik z zahtevnejšo strukturo povpraševanja na zahodnih trgih. To, pa še kaj bi se našlo, tudi nekaj pove o preživetveni moči vitalnejšega dela tedanje družbe, morda tudi kaj o ugodnih posledicah dolgotrajnega ekonomskega vzpona po letu 1967 na kasnejše dogajanje.

A naj sklenemo to zaenkrat povsem nedorečeno samospraševanje z začudenjem. Najbolj presenetljivo je to, da je prožnejši, prilagodljivejši del Slovenije nekako preživel »svinčna leta« in celo prosperiral, kljub temu, da je – nasprotno kot v zahodnih družbah - manj vitalni del te družbe okupiral vitalnejšega za dolga desetletja. Ker se to ni zgodilo prvič v zgodovini te dežele, je le upati, da se je zadnjič - za toliko časa. Rečeno še drugače: le kaj bi se zgodilo, če te notranje okupacije ne bi bilo.

Rekapitulacija poklicne spremembe v obdobju 1857 – 2002 (ocena, potrebno dopolniti)

»Poklicne domene	1857	1910	1931	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Kmetijstvo (primar)	83	67	61			26	13	11	3
Industrija (sekundar)	6	13	21			33	30	27	26
Drugo (terciar)	11	20	18			41	56	62	71
Skupaj %	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Skupaj n (v mio preb.)									

V. Vsiljena poroka dveh regulacijskih sfer

10. Plačna reforma javnega sektorja v Sloveniji

Posegi upravnega ministrstva na področje plač v javnem sektorju slovenske države (obdobje 2000 – 2008) so bili stalno videti nekoliko robati. No, verjetno so bili posledica zelo različnih razlogov in motivov. Če malo špekuliramo, so bili na eni strani verjetno posledica želje po odpravljanje nesorazmerja plač med t. im. funkcionarji, ki zasedajo vodilne položaje v različnih javnih zavodih in upravnih organih, na drugi pa veselja do uvajanje novega reda med ostalimi poklicnimi kategorijami in stopnjami javnih uslužbencev. Je pa še tretja stran – močne poklicne skupine. To, da si želi reda ljudstvo, je ena floskula, to pa, da bo nekdo odpravil nesorazmerja, ki jih niti pojasniti ne zna, pa druga.

Pri urejanju funkcionarskih plač je po mojem prisotna predvsem jeza izvršilne politike, ker so zatečene plače bežale v stran od glavne linije celotnega državno-administrativnega sistema 'poveljevanja', zato si je oblast s prenovo želela tudi dobrega plačnega signaliziranja upravnih armadi o tem, kdo lahko ima najvišji, kdo nižji in kdo najnižji položaj v državi upravi, pa seveda temu primerno plačo. Ne pa, da to nekako avtonomno določajo funkcionarji organov in zavodov kar sami. Na drugi strani pa se zdi, da je člo v novih rešitvah tudi za dokaj diskrecijsko primerjavo poklicnih skupin okrog ministra oziroma Ministrstva za javno upravo, oziroma za signaliziranje tega ministrstva javnosti, koliko te ali one skupine lahko veljajo v aktualni državi, v primerjavi z izvršno oblastjo.

Plačna razmerja so v stanovitnem sozvočju s poklicnimi sorazmerji – razen, kadar ponekod niso. Poklicna razmerja po državah pa seveda nekaj več od tega, kar si želi trenutna (izvršna) oblast. V njih je poleg nacionalnih posebnosti tudi globoka zgodovina splošnejših poklicnih razmerij, ki se sicer živo in vsakdanje pretakajo med ljudmi, nekako nevede, a vseeno - praktiki poklicnih skupin prav dobro vedo, s kom se spleča primerjati, najprej v državi, nato mednarodno. In če so razlike preočitne, stokajo, jamrajo, se pritožujejo in tako naprej.

S strokovne ravni opazovanja teh najnovejših plačnih prenov v Sloveniji bi rad le malce opozoril na nekaj temeljnih socioloških spoznanj, ki lahko dodatno pojasnjujejo, zakaj so *ad hoc* in *en masse* plačne reforme občutljiva zadeva. Skoraj povsod po svetu so namreč razmerja med ključnimi poklici, ki poklicnim verigam in poklicni stavbi dajejo temeljni ustroj, v končni instanci pa tudi plačam in plačnim razmerjem, le nekakšen vrh ledene gore, le na implicitno kumulativen način zajete izkušnje starodavno zasidranih historičnih procesov poklicne (samo)regulacije, ki se je nato postopno dopolnila z regulacijami odnosov med tistimi novejšimi poklici, ki nastajajo v drugih regulacijskih sferah družbe – v državni regulacijski sferi. V tem smislu so plačna sorazmerja javnega sektorja navezana na strukturo in institucionalno dinamiko vpletenih regulacijskih sfer in njihove medsebojne zgodovinske dinamike.

Plačna reforma je poskusila integrirati dve različni regulacijski sferi – historično starejšo *poklicno regulacijsko sfero*, ki je do pojavitve projekta sodobna država mirno shajala brez slednje, in novejšo *državno regulacijsko sfero*. Obe sferi nista povsem neodvisni, saj je sodobnejša državna oblast v bistvu nastala iz prve, poklicne; a se je zaradi povečanega obsega in nalog od prve v večji meri tudi osamovojila. Ko se je torej čez poklicno sfero povzpela razsvetljenska država, kot nov tip centralne koordinacije, so se najmočnejše poklicne skupine starejše regulacijske sfere s pomočjo države profesionalizirale in so pristale v prvi ali drugi ligi državnih organov. V prvi ligi bi morali ostati sodniki, ker je Slovenija parlamentarna demokracija s tremi vejami oblasti: parlamentarno, izvršno in sodno. Pa je res tako? Zdi se, da izvršna oblast v Sloveniji sodno vejo oblasti, prek ministrstva za pravosodje, drži za goltanec. Seveda Ministrstva za pravosodje, če bi dali kaj na ustavo, ne bi rabili.

Dalje, v drugi ligi razsvetljenske oblasti bi morale biti vse preostale poklicne skupine, ki so bile historično dovolj močne, da so si v novem projektu priskrbeli svoja ministrstva v izvršni strukturi oblasti: zdravniki in babice, cerkev in duhovniki, vojaki in policaji, univerzitetni učitelji. Pa je pri nas res tako? Zdi se, da je izpod primeža Ministrstva za upravo, predstavnika Webrove organizacijske racionalnosti, uspelo pravočasno pobegniti le zdravnikom. Vsi ostali se drenjajo pred novim prestolom in moledujejo za čimboljše plače. Najbolj čudno (no, morda pa ne) je v Sloveniji to, da je univerza v bistvu padla v tretjo ligo, saj so jo v plačni reformi zastopali sindikalni predstavniki srednjega šolstva. Glede na to, kako v prazno trošimo javna sredstva za raziskovanje in razvoj, ni čudno, da se je samo na obrambnem ministrstvu, še enem funkcionskem sprehajališču, zamenjalo več ministrov kakor pa v visokem šolstvu.

Če nekdo skuša urediti plače in statuse poklicev mimo tega, kar si imajo nasploh med seboj povedati poklicni praktiki, torej bolj centralno, da ne rečem samovoljno, lahko udari precej mimo. Ukazane rešitve, v kolikor so bolj enostranska želja po vladanju kot pa upoštevanje dolgotrajnih in zapletenih socialno-historičnih odnosov v vsaki družbi, namreč lahko uvedejo precej nemira, saj lahko trdo dregnejo v dokaj

stanovitna razmerja, ki jih reproducirajo institucionalna zaledja različnih regulacijskih sfer v družbi, s tem pa vpeljejo strukturne, historično pogojene socialne napetosti, ki se zlahka ne pomirijo.

Nekaj tega je videti tudi pri nas.

Strukturne osnove ugleda poklicev, mere družbenega ugleda in statusne moči

Na mednarodnem sociološkem srečanju leta 2002 sta Mike Hout (Berkeley, ZDA) in Thomas DiPrete (Columbia, ZDA), oba spoznana kot staroste v proučevanju družbene strukture, družbene dinamike in družbene neenakosti, predstavila odmeven referat z naslovom »Česa smo se [sociologi] naučili: prispevek RC28 [tj. posebne raziskovalne skupine za proučevanje socialne neenakosti] k znanju o socialni stratifikaciji«. Med največje dosežke te stroke sta uvrstila empirično podkrepljeno splošno spoznanje ameriškega sociologa Donalda J. Treimana, ki je že leta 1974, še prepričljiveje pa kasneje, dognal, da je vrstni red družbenega ugleda posameznih poklicev, empirično izpeljan iz medsebojnih primerjav ugleda posameznih poklicev po državah, podoben, če ne celo enak v vseh državah sveta, in to ne glede na stopnjo njihove razvitosti.

Bilo je nekaj upravičene kritike, da malo pretiravata, a v bistvu veliko tega zdrži. Če omenjeno spoznanje prevedemo v vsakdanji jezik, to enostavno pomeni, da se v skoraj vseh družbah sveta takorekoč isti ali vsaj funkcionalno zelo sorodni poklici sistematično pojavljajo ali na dnu, ali v sredini ali pa pri vrhu takšnih lestvic.

Osupljivo pri tem spoznanju je predvsem dejstvo, da podobnih vrstnih redov poklicev ne najdemo le v moderniziranih družbah, kakor bi pričakovali, ampak tudi v tradicionalnih in celo arhaičnih družbah. Spoznanje, da so poklicna razmerja takorekoč trajna, je torej empirično zelo splošno, skorajda univerzalno. Zakaj?

Mike Hout je to spoznanje, predvsem zato, ker drugega podobnega univerzalnega spoznanja sociologija skorajda ne premore, figurativno poimenoval kar *Treimanova konstanta*. In iz tega spoznanja, kar je pomembno za naše razmišljanje, izhaja naslednje: podobna poklicna razmerja, kakor so ugotovljena glede na prestiž, se zlasti v razvitejših družbah, predvsem s posredovanjem izobrazbe, običajno pojavijo tudi v razmerjih mesečnih ali letnih plač.

Univerzalni vrstni red ugleda poklicev pove na primer, da so na dnu vselej preprosti fizični delavci, v sredini storitveni delavci, na vrhu pa vedno in povsod osebe, ki razsojajo v imenu drugih, zlasti odklone v družbi, med njimi so *povsod čisto pri vrhu sodniki*. (razen v Sloveniji, ki je bila do 1991 vazalska država!) Seveda so blizu vrha

tudi zdravniki pa univerzitetni učitelji. Nazorneje se da to razbrati iz indeksa ugleda poklicev v mednarodni standardni lestvici prestiža poklicev (SIOPS), ki ima vrednosti od 16 (minimalno) do 90 (maksimalno).

Mednarodni indeks socioekonomskega statusa poklicev

Prestiž deluje iz ozadja, ima močan vpliv na vsakodnevne govorice in družbeno dinamiko. Ni pa neposredno prevedljiv v plače. Če se želimo približati plačnim razmerjem, ki so le deloma v skladu s poklicnim prestižem, je potrebno uvesti še en merski instrument, ki velja bolj za modernizirane (meritorne) družbe, s prevladujočo dvogeneracijsko nuklearno družino (starši, otroci). Ta instrument je standardni socioekonomski indeks poklica (ISEI).

To mero družbene veljave poklica, ki jemlje poklic malce drugače, kot posredno spremenljivko, tj. delovno aktivnost, s katero si ljudje določene starosti in izobrazbe pridobivajo dohodek (zaslužek), seveda tudi v določenem kontekstu, sta vpeljala že omenjeni D. J. Treiman in H. Ganzeboom. Velja oziroma dobro se obnese za pretežno tržno naravnane družbe. Tudi ta lestvica je bila deležna številnih, pogosto upravičenih kritik, a vseeno je v njej shranjena dokaj ustrezna podoba sodobnega časa (razvitih družb).

Če primerjamo obe lestvici, lestvico ugleda poklicev in lestvico socioekonomskega indeksa poklicev, lahko ugotovimo, da indeks prestiža in socioekonomski indeks pogosto nista enaka (na istem mestu v vrstnem redu poklicev). Povezava med indeksom poklicnega prestiža in socioekonomskim indeksom, merjena s korelacijskim koeficientom, pa je vseeno visoka, nekoliko različno od države do države. Kar seveda tudi pomeni, da se relativna razmerja med poklici, merjena s poklicnim prestižem, dokaj dobro zrcalijo v socioekonomskem indeksu poklica.

Relativni ugled poklicev je osnovni družbeni vir, iz katerega se napajajo vsakdanje motivacije ljudi, s pomočjo katerih se ljudje sploh ženejo, da bi se v svojem življenju prebili iz slabših na boljše položaje. Poklicna razmerja so torej globoko zasidrana osnova družbene mobilnosti, saj so posledica kolektivnih mentalitet, primerjav ljudi (znotraj in preko meja držav) in s tem vir osebnih motivacij, kaj početi in kako.

Raziskovalne ideje

Slovenija je s svojimi javnimi vrednotenji poklicev pokazala, da je njena socialna modernizacija iz kmečke družbe potekala naglo, njena državna pa bliskovito. Vrednote naj pripadajo daljšim obdobjem, zato so nihanja glede tistih poklicnih skupin, katerih ugled smo uvozili šele z informacijsko družbo ali z novo državo, nihajoča, podvržena dnevnim kampanjam politike (izvršne oblasti). To, kakšna so posebna

poklicna razmerja v Sloveniji v primerjavi s splošnejšimi, bi bilo možno raziskati tudi drugače, ne le kvantitativno. Možna je analiza pripovedi. Na misel mi prihaja naslednje. Slovenska literarna dediščina zagotovo vsebuje vrsto značilnih prizorov, kjer osebe, ki v povestih nastopajo,

- › bodisi junaki,
- › nejunaki,
- › starši,
- › družina,
- › prijateljska ali službena okolica, itn.

mimogrede razglablajo, kaj se človeku tu, na Slovenskem, spleta početi, da bi se prebil na boljši položaj, do boljšega kruha in končno, morda celo do večjega ugleda.

Kdor bi se lotil te literarne dediščine pozorno in sistematično, bi lahko iz usmerjenega branja polagoma izdvojil, kateri poklici so pomembnejši od drugih, tj. kateri pa manj pomembni. Naredil bi nekakšne zapiske, da ne rečem anketo, iz sekundarnih (literarnih) virov. Iz opazk in drobcev razlag bi se dalo tudi razbrati, čemu je kakšen poklic boljši od drugih. Bolj za šalo kot zares bi tu le omenil, da so v slovenskih pravljicah golobradci ali mlinarji vedno sumljivi, denimo bradači pa so bili vedno kar cenjeni.

Dalje, podrobnejša proučevanja spolne segregacije v poklicih v različnih državah so sicer že pokazala, da je tovrstna segregacija povsod prisotna, a se države precej razlikujejo v tem, kaj so ženski in kaj moški poklici. To je tudi ideja za raziskovanje vrednotnih institucij v regulacijskih sferah male Slovenije.

Če povzamem: ne glede na posebnosti razvoja Slovenije lahko ugotovimo, da je bil enotni plačni sistem javnega sektorja, voden od spodaj navzgor ali od zgoraj navzdol, že ob zasnovi takorekoč ne uspeh obsojen projekt. Razlog ni v tem, da bi morda kdo hotel ali ne hotel dobro Sloveniji. Vir neuspeha se nahaja drugje. Če hočete na silo integrirati dve bistveno različni regulacijski sferi, ki imata vsaka svojo institucionalno zaledje in s tem šibko, a vztrajno moč, da ohranjata lastne hierarhije, tudi nezadovoljstvo, potem lahko vedno pričakujete probleme. Poklicna regulacijska sfera bo vedno sobivala (bolj ali manj prežeto, a vseeno ločeno) z državno regulacijsko sfero, ne bo pa izginila ali se z njo zlila v eno. Ima preveč lastnega institucionalnega zaledja.

Če denimo z reformo plače poslancev postavite nad sodnike začetnike, v deželi ne bo miru, dokler se ta prisilna poroka ne konča z ločitvijo. Če tega ne bomo znali urediti sami, bodo to pač storili drugi namesto nas. Kar ne bi bilo nič novega.

V toku leta 2009 je pričel Pedagoški inštitut na svoji spletni strani (<http://193.2.222.157/Default.aspx>) objavljati znanstvena poročila v novi elektronski zbirki Znanstvena poročila Pedagoškega inštituta. Uredniški odbor zbirke v letu 2009 sestavljajo Janez Kolenc, Anton Kramberger, Darko Štrajn

Zbirka služi naslednjim ciljem:

1. promociji in diseminaciji raziskovalnih dosežkov članov PI, tudi študentov in gostujočih kolegov, v obliki končnih raziskovalnih poročil za tretje stranke ali v obliki drugih delno zaokroženih znanstvenih del, z navedbo že opravljenih kolegialnih presoj,
2. objavi prispevkov k širšim akademskim razpravam znotraj in izven PI, s pogojem, da so so/avtorji prispevkov notranji ali zunanji raziskovalci PI, sodelujoči raziskovalci PI ali doktorski študenti v okviru PI.

In the course of 2009, a new series Znanstvena poročila Pedagoškega inštituta (i.e. Scientific Reports of the Educational Research Institute, Ljubljana) has been initiated on the Institute's website (<http://193.2.222.157/Default.aspx>). In 2009 the editorial committee consisted of Janez Kolenc, Anton Kramberger, Darko Štrajn

The Series serves the following goals:

1. The promotion and dissemination of research activities and achievements by PI faculty, students and visiting fellows in the form of final research reports for third parties or in any other forms for a not-fully-completed scientific work, with a fair mentioning of all the already done occasional collegial peer-reviews (i.e meetings, conferences, symposia etc.),
2. Contribution to academic debates within and outside the PI, insofar as PI researchers and/or external collaborating researchers and/or PhD students take part in such debates.

